

SOSYAL BEŞERÎ VE İDARİ BİLİMLER

ALANINDA ARAŞTIRMALAR
VE DEĞERLENDİRMELER

EKİM 2026

EDİTÖR

Prof. Dr. Editör İlknur AYDOĞDU KARAASLAN

gece
kitaplığı

İmtiyaz Sahibi / Yaşar Hız
Yayına Hazırlayan / Gece Kitaplığı

Birinci Basım / Ekim 2026 - Ankara
ISBN / 978-625-321-336-7

© copyright

Bu kitabın tüm yayın hakları Gece Kitaplığı'na aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Gece Kitaplığı

Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

0312 384 80 40

www.gecekitapligi.com / gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt

Bizim Büro

Sertifika No: 42488

**SOSYAL BEŞERÎ VE İDARİ BİLİMLER
ALANINDA ARAŞTIRMALAR VE
DEĞERLENDİRMELER**

EKİM 2026

EDİTÖR

Prof. Dr. Editör İlknur AYDOĞDU KARAASLAN

gece
kitaplığı

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN GENÇ İŞSİZLİĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ceyhan HAYDAROĞLU 7

BÖLÜM 2

İSLAM MEDENİYETİNDE BİRLİKTE YAŞAMA TECRÜBESİNİN OSMANLI TÜRKÇESİNE VE ŞİİRİNE YANSIMALARI

Davut ERTEM 25

BÖLÜM 3

TERKOS GÖLÜ HAVZASI'NDA SU GÜVENLİĞİNE YÖNELİK MEKÂNSAL RİSKLERİN CBS TABANLI ÇOK KRİTERLİ KARAR ANALİZİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ: BEST-WORST METHOD (BWM) YAKLAŞIMI

Duygu MİNAZ 43

BÖLÜM 4

KEYKUBADİYE SARAYI KAZILARINDA BULUNAN SÜS OBJELERİ

Necla DURSUN, Ayşe Nur TAŞDELEN 64

BÖLÜM 5

GÜNDELİK BİR RİSK OLARAK TRAFİK KAZALARI: SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

Murat CİHAN 88

BÖLÜM 6

ŞEHİT YAKINI, GAZİ VE GAZİ YAKINLARINA YÖNELİK HİZMETLER: AİLE VE SOSYAL HİZMETLER BAKANLIĞI ÖRNEĞİ

Aliye KAYA, Hüsamettin ÇETİN 106

BÖLÜM 7

BELİRSİZLİK ÇAĞINDA YAPAY ZEKA DESTEKLİ DİNAMİK STRATEJİK PLANLAMA

Hepşen ŞEN 120

BÖLÜM 8

KAPIKÖY'DEN BÖLGESEL KALKINMAYA: VAN'DA SINIR TİCARETİNİN DÖNÜŞEN YÜZÜ

Celal KIZILDERE, Ömer Can ALTIN 138

BÖLÜM 1

DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN GENÇ İŞSİZLİĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ceyhun HAYDAROĞLU¹

¹ Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ceyhun.haydaroglu@bilecik.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-2886-6474

GİRİŞ

Dijital teknolojilerin hızla yaygınlaşması, yalnızca işgücü piyasalarının yapısını değil, aynı zamanda genç nesillerin istihdamını ve kariyer fırsatlarını değiştirmiştir. Dijitalleşme; hem beceri talebini hem de bireylerin önündeki fırsat yelpazesini değiştiren teknolojik bir dönüşümdür. Yeni teknolojiler bilgiye erişimi genişletmiş ve uzaktan istihdam biçimlerini kolaylaştırmıştır. Ayrıca iş arama sürecindeki coğrafi engelleri azaltmış ve önceki nesillerde çok daha az yaygın olan mesleklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Teknolojik değişim, dijital yetkinliklerin önemini artırmış ve pek çok geleneksel mesleğin görev içeriğini dönüştürerek çalışanların becerilerini sürekli güncellemelerini zorunlu kılmıştır. Büyük ölçüde dijitalleşmiş bir ortamda büyüyen gençler, alternatif istihdam modellerine dair daha geniş bir farkındalığa sahip olmaktadır. Gençler ücret, esneklik ve kariyer gelişimi konularında farklı beklentilerle işgücü piyasasına adım atmaktadır.

Gençlerin işgücü piyasasındaki davranışları, teşvikler ve beklenen getiriler içinde ele alındığında daha fazla önem kazanmaktadır. Belirli bir işi kabul etme, o işte kalma veya işten ayrılma kararı, yalnızca istihdam olanaklarının varlığına indirgenemez. Bireyler bunun yerine, istihdamın beklenen parasal ve parasal olmayan faydaları ile alternatif hareket tarzlarından elde edilecek beklenen getirilerle kıyaslarlar. Gençlere sunulan istihdam olanakları; onların eğitim düzeyleri, becerileri, hedefleri veya beklentileriyle orantılı getiriler sağlamadığında bir uyumsuzluk oluşur. Ücretlerin yerinde sayması, güvencesiz istihdam, beceri uyumsuzluğu, sınırlı yükselme olanaklarında aksaklıklar gibi özellikler taşıyan ekonomilerde bu mesele daha çok önem kazanmaktadır. Bu tür koşullar altında; ilave beceriler edinmek, alternatif çalışma biçimleri aramak veya yurtdışında çalışmayı değerlendirmek, işin bizzat reddedilmesinden ziyade değişen teşviklere verilen birer yanıt niteliği taşıyabilir.

GENÇ İŞSİZLİĞİN NEDENLERİ VE SONUÇLARI

Gençler, işgücünün en dinamik unsurlarından birini oluşturmaktadır. Gençler, gelecekteki beşeri sermaye, verimlilik ve ekonomik büyüme açısından kritik bir kaynak teşkil etmektedir. Bu yaş aralığındaki gençler, olumsuz işgücü piyasası koşullarına karşı en savunmasız kesimler arasındadır. Çalışma hayatının erken aşamasında yaşanan işsizliğin sonuçları, yalnızca anlık gelir kaybıyla sınırlı kalmamaktadır. İşsizlik, daha uzun vadeli ekonomik, sosyal ve psikolojik maliyetlere de yol açabilmektedir. Uzun süreli işsizlik; gençlerin iş deneyimi kazanmasını geciktirebilir. İşsizlik, işgücü piyasasına olan bağılıklarını

zayıflatılabilir. Maruz kalınan uzun süreli iş kaybı edinilen becerilerin körelmesine neden olabilir (Öztornacı, 2024:257).

GENÇ İŞSİZLİĞİN NEDENLERİ

Genç işsizliğinin nedenleri çok boyutludur. Başlıca olarak, makroekonomik koşullar, işgücü piyasasının yapısal özellikleri, eğitim ve beceri uyumsuzlukları, teknolojik değişim, demografik faktörler öne çıkmaktadır. Bu nedenlerin göreceli ağırlığı; ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerine, işgücü piyasası kurumlarına, eğitim sistemlerine, demografik yapılarına ve mevcut ekonomik koşullarına bağlı olarak ülkeden ülkeye farklılık gösterir (Altınsoy, 2020:71).

Makroekonomik koşullar ve yetersiz iş yaratma, genç işsizliğinin başlıca belirleyicilerinden birini oluşturmaktadır. Ekonomik durgunluk dönemlerinde, azalan toplam talep, firmaların üretim ve yatırım teşviklerini azaltarak işgücü talebini zayıflatır. Gençler, işgücü piyasasına çoğunlukla yeni girenler oldukları ve daha az iş deneyimine sahip oldukları için bu tür dalgalanmalarla çok fazla karşılaşmaktadırlar. Firmalar belirsizlik dönemlerinde işe alımları azalttığında, genç iş arayanlar ilk işlerini bulmakta daha büyük zorluklarla karşılaşır. Benzer şekilde, kriz dönemlerinde, genç çalışanlar daha kısa çalışma sürelerine sahip oldukları için özellikle savunmasız olabilirler (Günaydın ve Çetin, 2015:20).

Genç işsizliğin oluşmasında belirleyici faktör, eğitim, beceriler ve işgücü piyasası gereksinimleri arasındaki uyumsuzluktur. Beceri uyumsuzluğu çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilir. Gençler, mevcut işlerin gerektirdiği belirli teknik, dijital, mesleki veya kişilerarası yetkinliklerden yoksun olabilir. Tersine, mevcut pozisyonların gerektirdiğinden daha yüksek eğitim niteliklerine sahip olabilirler. Her iki durumda da insan sermayesinin tahsisi verimsiz hale gelir. İşverenler uygun beceri profillerine sahip adayları işe almakta zorlanabilmektedir. Eğitimli gençler niteliklerine ve kariyer beklentilerine uygun iş ararken uzun süreli iş arama süreçleri yaşayabilirler (Adıgüzel, 2021:104).

Beceri uyumsuzluğu ile yakından ilişkili bir diğer husus, gençler ile işverenler arasındaki beklenti uyumsuzluğudur. Eğitim olanaklarının genişlemesi; gençlerin ücretler, mesleki statü, iş güvencesi, kariyerde ilerleme ve çalışma koşullarına ilişkin beklentilerini yükseltebilir. Ekonominin yarattığı iş olanakları bu beklentileri karşılamadığında, genç bireyler mevcut işleri derhal kabul etmek yerine iş arama süreçlerini uzatmayı tercih edebilirler (Kurnaz Baltacı ve Özeydın, 2020:317).

İşgücü piyasasındaki dönüşüm, küreselleşme ve teknolojik değişim, sorunun bir diğer önemli boyutunu oluşturmaktadır. Küreselleşme ulusal işgücü ve ürün piyasalarının entegrasyonunu arttırmaktadır. Dijitalleşme ve teknolojik gelişmeler mesleki yapıları ve firmaların talep ettiği beceri türlerini değiştirmiştir. Bu dönüşümler, özellikle tamamlayıcı dijital ve teknolojik becerilere sahip gençler için yeni istihdam fırsatları yaratabilmektedir. Rutin işlere olan talebi de azaltabilir. Teknolojinin genç istihdamı üzerindeki etkisi yalnızca işlerin ortadan kalkması bağlamında ele alınmamalıdır. Teknolojik değişim işleri eşzamanlı olarak yaratır, ortadan kaldırır ve dönüştürür. Bu durum işgücünün meslekler ve sektörler arasında sürekli olarak yeniden dağılımını sağlar (Çelen, 2024:135).

Küresel ekonomik entegrasyon, istihdam için rekabeti benzer şekilde yoğunlaştırabilir, ancak etkileri her zaman olumsuz değildir. Firmalar giderek uluslararası üretim ağları içinde faaliyet göstermekte ve bazı faaliyetleri başka yerlere taşıyabilmektedir. Firmalar, sınır ötesi işçi çalıştırabilir veya farklı ülkelerde bulunan işgücüne erişmek için dijital teknolojileri kullanabilir. Bu, bazı iş türleri için rekabet eden işçi havuzunu genişletir. Küreselleşme, ticaret, doğrudan yabancı yatırım, yeni pazarlar ve küresel değer zincirleri yoluyla ek istihdam yaratabilir. Genç istihdamı için temel sorun, genç işçilerin teknolojik değişimi tamamlayan ve rekabetçi işgücü piyasalarına etkin bir şekilde katılmalarını sağlayan beceriler geliştirme kapasitesidir (Özışık ve Erdil Şahin, 2022:87).

İşverenler genellikle önceki iş deneyimini üretkenlik, güvenilirlik ve iş yeri yetkinliğinin bir göstergesi olarak görürler. Oysa gençler, işverenlerin işe alım sırasında talep ettiği o deneyimi kazanabilmek için bir işe ihtiyaç duyarlar. Bu durum, kısır bir döngüye dayalı dezavantaj yaratır. Deneyim olmadan iş bulmak zorlaşırken, iş olmadan da deneyim kazanmak imkansız hale gelir. Söz konusu sorun, özellikle yeni mezunlar arasında belirgin bir şekilde görülmektedir. Bu nedenle stajlar, çıraklık programları, mesleki eğitim, üniversite-sanayi iş birliği ve aktif işgücü piyasası programları; işverenler ile genç iş arayanlar arasındaki bilgi ve deneyim açıklarının azaltılmasında önemli bir rol oynayabilir (Baş, 2021:21).

Geçici, yarı zamanlı, kayıt dışı, platform tabanlı ve diğer standart dışı istihdam biçimlerinin giderek yaygınlaşması, gençlerin işgücü piyasasındaki kırılganlığına yeni bir boyut kazandırmaktadır. Bu tür çalışma biçimleri, özellikle kariyerin başlangıç aşamasında istihdama girişi kolaylaştırabilir. Bununla birlikte, standart dışı istihdamın zorunlu hale gelmesi, yetersiz sosyal koruma, düşük ücretler ve zayıf mesleki gelişim olanakları sunmaktadır. Bu durum, gençlerin istikrarlı bir çalışma hayatı süreci oluşturmalarına engel teşkil edebilir (Yanici, 2019:230).

Sosyal, kültürel, demografik ve kurumsal faktörler gençlerin istihdama erişimini önemli ölçüde şekillendirir. Cinsiyet normları ve ayrımcılık, özellikle genç kadınlar için işgücüne katılımı ve istihdam olanaklarını kısıtlayabilir. Ailenin sosyoekonomik durumu, yüksek kaliteli eğitime, profesyonel ağlara, stajlara, hareketlilik fırsatlarına ve uzun süreli iş arama sürecini sürdürmek için gereken mali kaynaklara erişimi etkileyebilir. Bölgesel eşitsizlikler de önemlidir, çünkü istihdam olanakları belirli şehirlerde veya ekonomik olarak dinamik bölgelerde yoğunlaşabilmektedir. Özellikle dezavantajlı bölgelerde yaşayan gençler daha yüksek hareketlilik ve arama maliyetleriyle karşı karşıya kalabilmektedir. Ayrıca, işgücü piyasası düzenlemeleri, iş koruma sistemleri, asgari ücret düzenlemeleri, vergilendirme, sosyal güvenlik yapıları ve kamu istihdam hizmetlerinin etkinliği, hem işverenlerin deneyimsiz işçileri işe alma istekliliğini hem de gençlerin istihdama geçişini etkileyebilir (Işık, 2016:134).

GENÇ İŞSİZLİĞİN SONUÇLARI

Genç işsizliği, gençlerin iş bulamaması gibi anlık bir durumun çok ötesine uzanan sonuçlar doğurur. İşsizlik, eğitimden iş hayatına geçiş süreci, beşeri sermaye birikimi ve uzun vadeli kariyer yollarının şekillenmesi açısından kritik bir aşama teşkil etmektedir. Erken yaşlarda yaşanan işsizlik hem kısa vadeli refah kayıplarına hem de bireyin çalışma hayatı boyunca süren kalıcı etkilere yol açabilir. Bu doğrultuda genç işsizliğinin sonuçları; ekonomik performans, kamu maliyesi, gelir dağılımı, beşeri sermaye oluşumu, bireysel refah, demografik davranışlar, göç ve sosyal uyum gibi birbiriyle bağlantılı çeşitli düzeylerde ele alınabilir (Kaya, 2022:17).

Genç işsizliğinin sonuçlarından biri, ekonomik büyüme ve beşeri sermayenin verimsiz kullanımıyla ilgilidir. Gençler; eğitim, mesleki gelişim, sağlık ve diğer beşeri sermaye geliştirme alanlarında yapılan önemli bir yatırımı temsil eder. Çalışmaya istekli ve yetkin bireyler işsiz kaldığında, bu üretken kapasitenin bir kısmı kullanılmadan kalır. Makroekonomik düzeyde bu durum potansiyel işgücü girdisi ve buna bağlı üretim katkısı kaybedilmiş olur. İşsizliğin eğitimli gençler arasında yoğunlaşması sorunu daha da önemli hale getirmektedir. Bu kişilerin eğitime daha önce yatırılan kaynaklar, beklenen ekonomik getiriyi sağlayamaz. Uzun süreli işsizlik dönemleri beceri kaybına yol açabilir. Genç çalışanların mesleğe ve firmaya özgü yetkinlikler kazanmasını engelleyebilir (İzgi, 2012:300).

İkinci bir boyut ise kamu maliyesi ve işsizliğin getirdiği mali yükü ilgilendirmektedir. Genç işsizliği, aynı anda devlet gelirlerini azaltırken kamu harcamalarını da artırabilir. İşsiz bireyler gelir vergileri ve istihdamla ilgili sosyal güvenlik katkıları yoluyla daha az katkıda bulunmaktadır. Hükümetler işsizlik ödenekleri, sosyal yardımlar, aktif işgücü piyasası

programları, eğitim programları ve diğer destek biçimleriyle ilgili ek harcamalarla karşı karşıya kalabilir. Bu durum çifte bir mali etki yaratır. Potansiyel kamu geliri kaybedilirken, belirli kamu harcamalarına olan talep artar. Genç işsizliğinin yaygın ve kalıcı olduğu durumlarda, bu maliyetler özellikle mali kısıtlamalarla karşı karşıya olan ekonomilerde önemli hale gelebilir (Taş, vd., 2018:283).

İşsizliğin sonuçları aynı zamanda yoksulluk ve gelir eşitsizliğiyle de yakından ilişkilidir. İstihdam, bireylerin gelir elde etmelerini ve ekonomik bağımsızlığa ulaşmalarını sağlayan temel mekanizmalardan birisidir. İşgücü piyasasına girmenin zorluğu gençlerin varlık biriktirme ve sosyoekonomik konumlarını iyileştirme yeteneklerini sınırlamaktadır. Bu etkilerin toplum genelinde eşit şekilde dağılması pek olası değildir. Düşük gelirli hanelerden ve dezavantajlı bölgelerden gelen gençler, uzun süreli iş aramalarını sürdürmek için daha az kaynağa sahip olabilir. Genç işsizliği mevcut sosyoekonomik eşitsizliklerle etkileşime girebilir. İşsizlik yalnızca eşitsizliğin bir sonucu değildir. Belirli koşullar altında eşitsizliğin yeniden üretildiği bir mekanizma haline de gelebilir (Kurt, 2010:364).

Uzun süreli işsizlik önemli sosyal ve psikolojik sonuçlar doğurabilir. İstihdam yalnızca gelir sağlamakla kalmaz; aynı zamanda sosyal etkileşim, günlük yaşam düzeni, mesleki kimlik, algılanan sosyal statü ve kişisel gelişim fırsatları da sunar. İstihdamın dışında kalmak; yaşam doyumunda düşüş, özsaygıda azalma, sosyal izolasyon, stres ve geleceğe dair belirsizlik ile ilişkilendirilebilir. Uzun süreli işsizlik, ekonomik yoksunluk, zayıf sosyal bütünleşme ve gelecekteki fırsatlara dair sınırlı beklentiler, belirli sosyal risklerin daha belirgin hale geldiği bir ortamın bileşenlerini oluşturabilir. Yoksulluk ve sosyal marjinalleşme ile birleştiğinde, işgücü piyasası dışında kalma durumunun süreklilik kazanmasının, gençlerin sosyal bütünleşmesini zayıflatabilmektedir (Aslan ve Aslan, 2017:107).

Yurtiçi işgücü piyasaları gençlerin eğitim düzeyleri, becerileri, ücret beklentileri veya arzuladıkları yaşam standartlarıyla uyumlu istihdam olanakları sunamadığında, göç; beklenen yaşam boyu geliri ve kariyer olanaklarını iyileştirmeye yönelik alternatif bir strateji olarak ortaya çıkabilir. Göç, bireylerin kendi ülkelerinde kalmanın getireceği beklenen fayda ve maliyetleri, başka bir yere taşınmanınla kıyasladıkları bir yatırım kararı olarak değerlendirilebilir. Özellikle ücretler ve istihdam olanakları konusundaki büyük uluslararası farklılıklarla birleştiğinde, yüksek genç işsizliği oranı, yurtdışına göç etme yönündeki teşvikleri güçlendirebilir (Koç ve Mercan, 2025:391).

Göç veren ülke açısından ortaya çıkan sonuçlar, büyük ölçüde göç eden bireylerin niteliklerine bağlıdır. Dışa yönelik göçün üniversite mezunları, meslek sahipleri ve diğer

yüksek vasıflı gençler arasında yoğunlaşması durumunda, beyin göçüne ilişkin endişeler önem kazanır. Vasıflı iş gücünün ülkeden ayrılması, yurt içindeki beşeri sermaye stokunu azaltabilir. Bu kişilerin eğitime yapılan kamu ve özel sektör yatırımlarının sağladığı toplumsal getiriyi düşürebilir. Bu durum, yüksek nitelikli iş gücü açığı yaşayan gelişmekte olan ekonomiler için maliyetli olabilir. Göç süreci yalnızca bir kayıp olarak görülmemelidir; zira göçmenler yurt dışından para transferleri sağlayabilir, yeni beceri ve bilgiler edinebilir. Uluslararası ağlar kurabilir veya daha sonra beraberlerinde ilave beşeri ve finansal sermaye ile ülkelerine geri dönebilirler (Kaya, 2019:664).

Genç işsizliği, demografik davranışları ve hane oluşumunu da etkileyebilir. İstihdam ve gelir istikrarı, ebeveyn evinden ayrılma, evlilik, barınma ve çocuk sahibi olma kararlarında önemli hususlardır. İşsizlikle veya güvencesiz istihdamla karşı karşıya kalan gençler, beklenen gelecekteki gelirlerinin belirsiz olması ve bağımsız bir hane kurmanın getirdiği mali yükümlülüklerin sürdürülmesinin zor olması nedeniyle bu kararları erteleyebilirler. Uzun süreli genç işsizliği, hane oluşumunun gecikmesine, evliliğin geç başlamasına ve doğurganlığın ertelenmesine neden olmaktadır. Toplu düzeyde, bu tür davranışlar yaygın ve kalıcı hale geldiğinde, işgücü piyasası güvensizliği, azalan doğurganlık ve nüfus yaşlanması da dahil olmak üzere daha geniş demografik eğilimlerle etkileşime girebilir (Altun ve Ergün, 2025:1070).

Kalıcı genç işsizliği, sosyal uyum ve kurumlara olan güven üzerinde etkiler yaratabilir. Çok sayıda genç, eğitim ve beceri geliştirme yatırımlarına rağmen iş bulmada tekrar tekrar zorluklar yaşadığında, fırsat eşitsizliği algısı daha belirgin hale gelebilir. Ortaya çıkan memnuniyetsizlik, işgücü piyasası kurumlarına, kamu otoritelerine veya mevcut ekonomik düzenlemelere olan güvenin azalmasına yansıyabilir (Akpınar, 2026:580).

DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE GENÇ İŞSİZLİK

Dijitalleşme, çağdaş ekonomilerin en köklü yapısal dönüşümlerinden birini temsil etmektedir. Bireylerin, firmaların ve kamu kurumlarının teknolojik değişime geçmiş dönemlerde görülmemiş bir hızla uyum sağlamasını gerektirmektedir. Yapay zekâ, otomasyon, bulut bilişim, büyük veri analitiği ve dijital platformlar gibi ileri dijital teknolojiler yaygın biçimde benimsenmiştir. Bu durum yalnızca üretim süreçlerini değil, aynı zamanda işin örgütlenişini, piyasa yapılarını ve ekonomik aktörler arasındaki etkileşimleri de dönüştürmüştür. Kaynakların kullanımındaki verimliliği artıran dijital teknolojiler, mal ve hizmet üretiminde verimliliği yükseltirken aynı zamanda daha geniş kapsamlı toplumsal verimlilik biçimlerini de geliştirme potansiyeline sahiptir (Pan vd., 2022:303).

Dijital ekonominin belirleyici özelliklerinden biri, üreticiler, tüketiciler, çalışanlar, hükümetler ve diğer ekonomik karar vericiler arasında giderek yoğunlaşan bağlantılar kurma kapasitesidir. Dijital teknolojiler; ürün geliştirme ve üretimden pazarlama, dağıtım, ödeme sistemleri, müşteri ilişkileri ve nihayetinde tüketici memnuniyetine kadar uzanan ekonomik faaliyet aşamalarının entegrasyonunu kolaylaştırmaktadır. Dijitalleşme, ekonomik sürecin neredeyse tamamını kapsama ve bu süreçte yer alan aktörler arasındaki karşılıklı bağlantıları güçlendirme potansiyeline sahiptir (Lee vd., 2023:1107).

Girişimcilik, inovasyon ve firma gelişimi açısından önemli sonuçlar doğurmaktadır. Dijital ağların ortaya çıkışı; pazarlara giriş, tüketicilere ulaşma, bilgi edinme, iş faaliyetlerini koordine etme ve yeni ürün geliştirme ile ilgili geleneksel engellerin bazılarını azaltmıştır. Firmalar; yeni iş fikirlerini test etmek, coğrafi olarak dağınık pazarlara ulaşmak ve değer yaratma süreçlerini yeniden düzenlemek amacıyla dijital altyapıdan giderek daha fazla yararlanabilmektedir. Dijital dönüşüm; yazılım geliştirme, dijital pazarlama, siber güvenlik, veri analitiği, yapay zeka, e-ticaret, platform yönetimi, içerik üretimi ve teknoloji yoğun diğer pek çok faaliyetle ilişkili yeni mesleklerin ve profesyonel alanların ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur (Garifova, 2015:738). Dijitalleşme, istihdamı yalnızca yeni iş olanakları yaratarak niceliksel açıdan değil, aynı zamanda işgücü talebinin mesleki yapısını değiştirerek niteliksel açıdan da etkilemektedir.

Dijital ekonomiye geçiş süreci, ekonomik büyüme ve kalkınma açısından da önemli sonuçlar doğurmaktadır. Dijital teknolojiler; emek, sermaye, bilgi ve örgütsel kaynakların daha verimli bir şekilde bir araya getirilmesini sağlayarak toplam faktör verimliliğini artırabilir. Bu teknolojiler; inovasyonu teşvik ederek, pazara giriş maliyetlerini düşürerek, yurt içi ve yurt dışı pazarlara erişimi genişleterek ve bilginin yayılmasını hızlandırarak ekonomik büyümeye katkıda bulunabilir. E-ticaret ve dijital finansal hizmetlerin yaygınlaşması, bu sürecin özellikle somut bir örneğini oluşturmaktadır. E-ticaret firmaların geleneksel coğrafi pazarların ötesindeki tüketicilere ulaşmasına olanak tanımaktadır. Finansal teknoloji ve dijital ödeme sistemlerindeki gelişmeler işlemleri kolaylaştırabilir. Finansal erişilebilirliği iyileştirebilir ve yeni girişimcilik faaliyetlerini destekleyebilir (Yurgiden, 2023: 170).

Dijitalleşmenin istihdam üzerindeki etkileri yalnızca net iş yaratma açısından ele alınmamalıdır. Teknolojik değişim eş zamanlı olarak yeni meslekler yaratıp mevcut olanları dönüştürürken, ağırlıklı olarak rutin ve otomasyona uygun görevlerden oluşan işlere olan talebi de azaltabilir. Dijital dönüşüm, mesleki ve sektörel bir yeniden dağılım sürecini beraberinde getirir. Becerileri yeni teknolojileri tamamlayıcı nitelikte olan çalışanlar artan istihdam fırsatları

ve verimlilikle karşılaşmaktadırlar. Buna karşın görevleri otomasyonla ikame edilebilenler daha yüksek istihdam güvensizliği ile karşı karşıya kalabilir (Temel ve Haydaroğlu, 2026:954).

Dijital teknolojilerin eğitim, iletişim, tüketim ve sosyal etkileşimin ayrılmaz bir parçası olduğu bir ortamda büyüyen genç nesiller, yeni teknolojilere uyum sağlama konusunda birtakım avantajlara sahip olabilirler. Dijital araçlara aşinalıkları, nispeten yüksek öğrenme esneklikleri ve teknolojiyle ilgili becerileri edinme kapasiteleri; yeni gelişen mesleklere ve istihdam biçimlerine katılımlarını kolaylaştırabilir. Dijitalleşme; genç çalışanlara yalnızca geleneksel istihdama değil, aynı zamanda uzaktan çalışma, platform tabanlı istihdam, dijital girişimcilik, serbest çalışma faaliyetleri, uluslararası iş gücü piyasaları ve fiziksel konuma daha az bağımlı mesleklere erişim imkânı sunmaktadır (Filiz, 2025:30).

Bu gelişme, iş gücü piyasası fırsatlarının coğrafi boyutunu da değiştirmektedir. Geleneksel iş gücü piyasalarında, çalışanların istihdam seçenekleri büyük ölçüde yaşadıkları bölgenin ekonomik koşullarıyla sınırlıydı. Dijital teknolojiler; açık pozisyonlar, ücretler, aranan nitelikler, çalışma koşulları ve uluslararası kariyer olanaklarına dair bilgilere erişimi kolaylaştırarak bu kısıtlamaların bir kısmını hafifletmiştir. Gençler yurt dışında iş arayabilir, uluslararası mesleki ağlara katılabilir, çevrim içi eğitimler yoluyla beceri edinebilirler. Başka ülkelerdeki işverenler için uzaktan çalışabilirler (Metin, 2022:921).

Teknolojik dönüşümün faydaları büyük ölçüde gençlerin dijital altyapıya erişimine, eğitimlerinin kalitesine, dijital okuryazarlık düzeylerine ve teknolojik değişime tamamlayıcı beceriler geliştirme yeteneklerine bağlıdır. Dijital aşinalık ile ekonomik olarak üretken dijital yetkinlik arasında bir ayrım yapılmalıdır. Dijital teknolojilerin sık kullanımı, işverenlerin talep ettiği ileri düzey yetkinliklere sahip olmak anlamına gelmez. Eğitim ve öğretim sistemleri teknolojik değişime yeterince yanıt veremediğinde, genç nesiller arasında bile dijital beceri uyumsuzluğu ortaya çıkabilir. Dijitalleşme paradoksal olarak yüksek genç işsizliğiyle birlikte var olabilir. Firmalar uygun becerilere sahip işçi sıkıntısı bildirebilirken, önemli sayıda genç, niteliklerine uygun iş bulamayabilir (Akpınar, 2025:87).

Dijitalleşme, ekonomik faaliyetlerin ölçeğini ve kapsamını genişletmektedir. Daha önce var olmayan meslekler ve istihdam alanları yaratmış olsa da, işgücü piyasaları üzerindeki etkileri tekdüze bir biçimde olumlu olarak değerlendirilememektedir. Teknolojik dönüşüm; eşzamanlı olarak yeni istihdam fırsatları yaratmakta, işgücü talebinin beceri bileşimini değiştirmekte, mevcut meslekleri dönüştürmekte ve belirli görevlerde insan emeğine duyulan ihtiyacı azaltmaktadır. Dijitalleşmenin bu ikili niteliği, hem toplam işsizliğin önemli bir

bileşenini hem de bir ekonominin işgücü piyasasına yeni katılanları sisteme katma kapasitesinin kritik bir göstergesini oluşturan genç işsizliği açısından önemlidir (Çark, 2020:24).

Dijital dönüşümün merkezinde, üretim faktörleri olarak sermaye, teknoloji ve emek arasındaki değişen ilişki yer almaktadır. Teknolojik ilerleme, firmaların belirli işlerde daha az emek girdisiyle daha fazla miktarda mal ve hizmet üretmesini sağlayarak emek verimliliğini artırır. Otomasyon, robotik teknolojiler, bilgisayar kontrollü üretim sistemleri ve yapay zeka; daha önce elle yapılan faaliyetlerin makineler veya dijital sistemler tarafından gerçekleştirilmesine olanak tanır. Teknolojinin göreceli maliyeti ve üretim verimliliği iyileştikçe, firmalar emeğin yerine sermayeyi ikame etme yönünde ekonomik bir teşvike sahip olabilirler (Parlak, 2020:133).

Teknolojik değişim, bir bütün olarak işgücü talebini zorunlu olarak azaltmaz. Aksine, en önemli etkilerinden biri, işgücü talebinin yapısını değiştirmesidir. Teknolojilerin işletilmesi, bakımı, programlanması, denetimi ve geliştirilmesi; farklı ve daha yüksek düzeyde teknik, analitik ve dijital yetkinliğe sahip çalışanları gerektirir. Daha önce manuel işleri yapan nispeten çok sayıda çalışana ihtiyaç duyulan bir üretim süreci, otomasyonun ardından daha az sayıda üretim işçisi gerektirebilir. Mühendisler, teknisyenler, yazılım uzmanları, veri analistleri ve diğer yüksek nitelikli personel için talep yaratabilir (Tokol, 2000:5).

Dijital teknolojiler, belirli nitelikli iş türlerini tamamlamaya eğilimlidir ve geleneksel olarak daha düşük veya daha kolay değiştirilebilir becerilere sahip işçiler tarafından yapılan görevlerin yerini alır. Teknolojiye tamamlayıcı yetkinliklere sahip işçiler, verimlilik artışı, iyileştirilmiş istihdam olanakları ve potansiyel olarak daha yüksek ücretler elde edebilirler. Becerileri otomasyona yatkın görevlerde yoğunlaşmış bireyler, azalan işgücü talebi, ücret baskısı, yer değiştirme veya daha fazla yeniden eğitim ihtiyacıyla karşı karşıya kalabilirler. Dijital teknolojiler, işçilerin beceri profillerine göre işgücü piyasası sonuçlarındaki farklılıkların artmasına katkıda bulunabilir (Coşkun, 2026:47).

Endüstri 4.0 teknolojilerinin yaygınlaşması dijital dönüşümü hızlandırdı. Robotik, yapay zeka, büyük veri analizi, bulut bilişim, akıllı üretim, siber-fiziksel sistemler ve Nesnelerin İnterneti'nin entegrasyonu, üretim sistemlerinin giderek daha fazla birbirine bağlı hale gelmesini sağladı. Akıllı cihazlar birbirleriyle iletişim kurabiliyor, üretim süreçleri uzaktan izlenebiliyor ve kontrol edilebiliyor. Bu teknolojiler üretim hatalarını azaltabilir, kalite kontrolünü iyileştirebilir, işletme maliyetlerini düşürebilir ve üretim hızını ve esnekliğini artırabilir. Son derece rekabetçi pazarlarda, bu verimlilik avantajları, firmaların maliyet

rekabetçiliğini ve karlılığını korumak için otomasyonu benimsemeleri için güçlü teşvikler yaratmaktadır (Eraslan ve Uysal, 2024:507).

Çalışanlar açısından bu teknolojik dönüşümle ilişkili uyum süreci, önemli ölçüde iş kaybı ve geçiş maliyetleri doğurabilir. Bazı fiziksel ve rutin işgücü türlerinin ekonomik öneminin azalması, tarihsel olarak bu tür faaliyetlere dayanan mesleklerin daralmasına veya dönüşümüne yol açabilir. Otomasyon, özellikle düşük vasıflı ve vasıfsız çalışanlar için ciddi sonuçlar doğurabilir. Bu çalışanların üstlendiği görevler, teknolojiyle ikame edilmeye sıklıkla daha yatkındır. Teknolojik işsizlik; mevcut işlerin ortadan kalkma hızının, ekonominin yeni istihdam yaratma kapasitesini veya işini kaybeden çalışanların yeni ortaya çıkan mesleklerin gerektirdiği becerileri edinme kapasitesini aşması durumunda ortaya çıkabilir (Yankın, 2019:12).

Gençler, dijital dönüşümün sunduğu başlıca fırsatlardan yararlananlar arasında yer alabilecekleri gibi, aynı zamanda bu dönüşümün yıkıcı etkileriyle karşı karşıya kalan gruplar arasında da bulunabilirler. Bir yandan, genç çalışanlar genellikle dijital teknolojilere daha aşinadır ve gelişmekte olan teknolojik becerileri edinme konusunda daha avantajlı bir konumda olabilirler. Öte yandan, işgücü piyasasına girmeye çalışan gençler, sıklıkla, nispeten yüksek oranda rutin görevler barındırabilen giriş seviyesi pozisyonlar için rekabet etmektedir. Şirketlerin bu görevleri otomatikleştirmesi veya giriş seviyesi pozisyonları daha yüksek beceri gereksinimlerine göre yeniden tasarlaması durumunda, deneyimsiz çalışanların ilk işlerine girmelerini ve iş yeri deneyimi kazanmalarını sağlayan geleneksel yollar daralabilir (Çakan, 2021:89).

Teknolojik değişim, yüksek vasıflı işçilere olan talebi artırırken, rutin işleri yapan işçilere olan talebi azaltırsa, beceri grupları arasındaki ücret farklılıkları genişleyebilir. Yetenekleri teknolojiyle kolayca ikame edilebilen işçiler, ücretlerinde düşüş baskısıyla karşılaşabilir. Ayrıca daha az güvenli işleri kabul etmek zorunda kalabilirler. Nadir teknolojik becerilere sahip bireyler daha yüksek bir ücret talep edebilir. Dijitalleşmenin dağılımsal sonuçları büyük ölçüde becerilere, eğitime erişime ve değişen mesleki gereksinimlere uyum sağlama yeteneğine bağlıdır. Gençler için, yüksek kaliteli eğitime ve dijital becerilere erişimdeki farklılıklar, giderek artan bir şekilde istihdam beklentilerinde ve yaşam boyu kazançlarda farklılıklara dönüşebilir (Sheikhi, 2022:105).

Teknolojik dönüşüm, eğitim ve öğretim sistemlerinin yanıt verebileceğinden daha hızlı ilerlediğinde, işçilerin sahip olduğu beceriler artık işverenlerin talep ettiği becerilerle örtüşmediği için yapısal işsizlik artabilir. Tersine, eğitim sistemleri, mesleki eğitim

programları, üniversiteler, firmalar ve kamu istihdam kurumları değişen beceri gereksinimlerine etkili bir şekilde yanıt verdiğinde, teknolojik ilerleme yeni fırsatlar yaratabilir. Yeniden beceri kazandırma, beceri geliştirme, yaşam boyu öğrenme, dijital okuryazarlık, mesleki eğitim ve okuldan işe geçişi destekleyen politikalar, dijital ekonomide istihdam politikasının giderek daha önemli bileşenleri haline gelmektedir (Gürbüz, 2024:204).

Dijitalleşme ve otomasyonun genç istihdamı üzerindeki etkisi, olumsuz veya olumlu olarak nitelendirilmemelidir. Teknolojik değişim; istihdam fırsatlarını meslekler, sektörler, görevler ve beceri grupları arasında yeniden dağıtmaktadır. Bu değişimin gençler üzerindeki nihai etkisi; mevcut görevlerin yerini yeni faaliyetlerin alması süreci ile yeni üretim biçimlerinin gerektirdiği beşeri sermayeyi genç çalışanların edinme kapasitesi arasındaki dengeye bağlıdır. Eğitim sistemi ve iş gücü piyasasının etkin bir şekilde uyum sağladığı durumlarda, genç nesiller teknolojik dönüşümün yarattığı yeni fırsatlardan önemli ölçüde pay alabilirler. Ancak bu uyum sürecinin eksik kaldığı durumlarda dijitalleşme; beceri uyumsuzluğunu artırabilir. Gençlerin nitelikleri ile mevcut işlerin gereklilikleri arasındaki uçurumu büyütebilir (Akbaş ve Altunışık, 2025:84).

SONUÇ

Dijitalleşme; üretim süreçlerinde, işgücü piyasalarında, tüketim kalıplarında, organizasyonel yapılarda ve ekonomik aktörlerin etkileşim mekanizmalarında hızlı bir dönüşüm yaratmaktadır. Çağdaş ekonomik ve toplumsal yapıları yeniden şekillendiren temel güçlerden biri haline gelmiştir. Küresel ölçekte, bu dönüşüme uyum sağlama kapasitesi; bireyler, firmalar ve ulusal ekonomiler için rekabet gücünün giderek daha önemli bir belirleyicisi olmuştur. Dijital altyapıyı başarıyla geliştiren, inovasyonu teşvik eden, teknolojik yetkinlikleri güçlendiren ve işgücünü dijital ekonominin gerektirdiği becerilerle donatan ülkeler; verimlilik kazanımlarından yararlanma, yüksek katma değerli ekonomik faaliyetler oluşturma ve teknoloji yoğunluğu giderek artan küresel pazarlara etkin bir şekilde katılma konusunda daha avantajlı bir konumdadır. Dijital dönüşüm, yalnızca yeni teknolojilerin benimsenmesi olarak değil, aynı zamanda ekonomik kaynakların dağılımını ve verimliliğini etkileyen daha geniş kapsamlı bir yapısal değişim süreci olarak ele alınmalıdır.

Bu dönüşüm sürecinde gençler stratejik açıdan önemli bir konumda yer almaktadır. Gelişmekte olan teknolojilere, yeni iletişim biçimlerine ve değişen eğitim ve çalışma modellerine genellikle en çok maruz kalan çalışma çağındaki nüfus kesimi olarak gençler, dijital dönüşüm geçiren ekonomiler için önemli bir beşeri sermaye kaynağı oluşturmaktadır. Ancak, yalnızca teknolojiye aşina olmak, işgücü piyasasına başarılı bir şekilde entegre olmayı

garanti etmez. Dijitalleşmenin ekonomik faydaları, büyük ölçüde gençlerin teknolojiye olan aşinalıklarını işverenler ve piyasalar tarafından talep edilen üretken becerilere dönüştürebilmelerine bağlıdır.

İstihdam, genç bireylerin eğitim ve öğretim yoluyla edindikleri beşeri sermayeyi kullanmalarına ve daha da geliştirmelerine olanak tanımaktadır. İş yeri deneyimi, yaparak öğrenmeyi, mesleki uzmanlaşmayı ve verimlilik artışını kolaylaştırır. Teknolojik yetkinlikler üretken istihdamla etkin bir şekilde eşleştirildiğinde, genç çalışanlar inovasyon, girişimcilik, verimlilik artışları ve yeni sektörlerin geliştirilmesine katkıda bulunarak sürdürülebilir ekonomik büyümeyi destekleyebilirler. Gençlerin istihdamı, gelir dağılımını, yoksulluğu, mali sürdürülebilirliği ve sosyal hareketliliği de etkileyebilir. Başarılı işgücü piyasasına giriş, gençlere gelir sağlar, ekonomik bağımsızlığı kolaylaştırır ve varlık birikimini mümkün kılar. Makroekonomik düzeyde, daha yüksek istihdam vergi tabanını genişletebilir, sosyal güvenlik katkılarını artırabilir ve iç talebi güçlendirebilir.

Dijitalleşme aynı anda hem fırsatlar hem de yeni eşitsizlik biçimleri yaratabilir. Gelişmiş dijital, analitik, teknik ve kişilerarası yetkinliklere sahip gençler, ortaya çıkan mesleklerden ve uluslararası işgücü piyasası fırsatlarından önemli ölçüde faydalanabilirler. Uygun eğitime, dijital altyapıya veya sürekli beceri geliştirme fırsatlarına erişimi olmayanlar ise, rutin görevler otomatikleştirildikçe ve işverenler daha karmaşık yetkinlikler talep ettikçe artan zorluklarla karşılaşabilirler. Dijital uçurum, yalnızca internete veya teknolojik cihazlara erişim açısından değil, aynı zamanda bireylerin dijital erişimi ekonomik olarak değerli yeteneklere dönüştürme becerilerindeki farklılıklar açısından da anlaşılmalıdır.

Okuldan iş hayatına geçişin güçlendirilmesine özel bir önem verilmelidir. Gençlerin karşılaştığı temel zorluklardan biri, örgün eğitim ile işverenlerin talep ettiği pratik deneyim arasındaki uçurumdur. Üniversiteler, mesleki eğitim kurumları, firmalar, kamu istihdam kurumları ve diğer paydaşlar arasındaki iş birliğinin artırılması; staj, çıraklık, iş yeri eğitimi, mentorluk ve sektöre yönelik eğitim programları aracılığıyla bu açığın azaltılmasına yardımcı olabilir. Bu tür mekanizmalar, işverenler ile genç iş arayanlar arasındaki bilgi asimetrisini azaltırken, gençlerin tam zamanlı bir işe girmeden önce pratik deneyim kazanmalarına da olanak tanıyabilir. Ortaya çıkan meslekleri ve gelecekteki beceri gereksinimlerini tespit edebilen iş gücü piyasası bilgi sistemleri, eğitim ve istihdam politikalarının teknolojik değişimlere daha hızlı yanıt verebilmesini sağlayabilir.

Etkin politikaların oluşturulması, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde yapısal dönüşümlere ilişkin doğru ve zamanında bilgi gerektirir. Politika yapıcılar, genç işsizliği ve

işgücüne katılım gibi geleneksel göstergelerin yanı sıra, beceri eksikliklerini, mesleki dönüşümü, standart dışı istihdamı, platform işini, uzaktan ve sınır ötesi istihdamı, bölgesel eşitsizlikleri ve gençlerin işgücü piyasası beklentilerindeki değişiklikleri de izlemelidir. Tarihsel istihdam yapılarına dayalı olarak tasarlanan politikalar, teknolojik değişim sürekli olarak meslekleri ve işverenlerin talep ettiği yetkinlikleri dönüştürdüğünde giderek daha etkisiz hale gelebilir. Bu nedenle, ileriye dönük bir politika çerçevesi, mevcut işgücü piyasası verilerini, ortaya çıkan teknolojilerin, demografik eğilimlerin, sektörel dönüşümün ve gelecekteki beceri gereksinimlerinin değerlendirmeleriyle birleştirmelidir.

Genç işsizliği sadece en aza indirilmesi gereken bir ekonomik maliyet olarak görülmemeli; aynı zamanda üretken insan sermayesinin tam olarak kullanılmadığının bir göstergesi olarak da görülmelidir. Gençler potansiyel bir inovasyon, girişimcilik, teknolojik adaptasyon, üretkenlik artışı ve yapısal dönüşüm kaynağını temsil ediyor. Bu potansiyeli üretken istihdamla başarılı bir şekilde birleştiren politikalar, bireysel çalışanların ötesinde firmalara, kamu maliyesine ve daha geniş ekonomiye kadar uzanan faydalar yaratabilir. Tersine, kalıcı işsizlik ve yetersiz istihdam fırsatları, becerilerin yıpranmasına, daha düşük yaşam boyu kazançlara, daha fazla eşitsizliğe, gecikmiş ekonomik bağımsızlığa ve yetenekli gençlerin başka yerlerde fırsatlar araması için daha güçlü teşviklere neden olabilir.

Dijitalleşme ile genç istihdamı arasındaki etkileşim, ekonomik kalkınma açısından hem bir zorluk hem de bir fırsat teşkil etmektedir. Dijital dönüşüm kendiliğinden kapsayıcı bir büyüme sağlamadığı gibi, teknolojik ilerleme de kaçınılmaz olarak işsizliğe yol açmaz. Nihai sonuç; kurumların, eğitim sistemlerinin, firmaların ve kamu politikalarının, uyum sürecini yönetme ve teknolojik ilerlemeden elde edilen kazanımları toplumun geneline yayma kapasitesine bağlıdır. Dijital dönüşümü beşeri sermayenin geliştirilmesi, üretken istihdam yaratılması, sosyal kapsayıcılık ve etkin işgücü piyasası kurumlarıyla birleştiren bir politika çerçevesi, gençlerin dijital ekonominin hem aktif katılımcıları hem de bu ekonominin sunduğu imkânlardan yararlanan bireyler olmalarını sağlayabilir. Temel politika hedefi, yalnızca gençlere yönelik iş olanaklarının sayısını artırmak değil; gençlerin becerilerinin üretken, sürdürülebilir ve tatmin edici düzeyde gelir sağlayan istihdam biçimlerine dönüştürülebileceği bir ekonomik ortam yaratmak olmalıdır. Böylece hem bireysel refaha ve kapsayıcı büyümeye hem de uzun vadeli ulusal kalkınmaya eşzamanlı olarak katkı sağlanabilecektir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, M. (2021). Türkiye’de Genç İşsizliği Etkileyen Faktörler. *Econharran*, 5(8), 100-129. <https://izlik.org/JA98TM63YE>
- Akbaş, M., & Altunışık, R. (2025). Dijital Dönüşümün Meslekler Üzerindeki Etkileri: Geleceğin Meslekleri ve Gerekli Yetkinlikler. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 23(55), 82-113. <https://doi.org/10.35408/comuybd.1462900>
- Akpınar, E. N. (2026). Türkiye’de Eğitimli Genç İşsizliği ve Aşırı Eğitim Olgusu: Küresel Benzeşme ve Ayrışmalar. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(3), 569-584. <https://doi.org/10.17755/esosder.1918819>
- Akpınar, M. E. (2025). Dijital Dönüşüm Ve Dijital Okuryazarlık: Teorik Temeller, Faydalar Ve Zararlar. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 81-104. <https://doi.org/10.31463/aicusbed.1530919>
- Altınsoy, H. (2020). Türkiye’de Genç İşsizliğinin Boyutları ve Çözümüne İlişkin Öneriler. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 11(1), 69-89. <https://izlik.org/JA24WE59MS>
- Altun, M., & Ergün, S. (2025). Genç İşsizliği ve NEİY: Bir Araştırma. *Premium E-Journal of Social Sciences (PEJOSS)*, 9(59), 1069–1075. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17488296>
- Aslan, H., & Aslan, M. (2017). Uzun Süreli İşsizlik Ve Etkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4), 103-132. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.371976>
- Baş, Abdurrahman, (2021), Çalışan Deneyimi ve Yeni İnsan Kaynakları Yönetimi, 3. Basım, Nobel Yayınevi.
- Coşkun, C., C. (2026). Dijital dünya: Yeni meslekler ve beceriler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Kaynakları Yönetimi Dergisi*, 5(1), 46-55.
- Çakan, S. (2021). Dijital Dönüşüm Çağında Kariyer Planlamasını Etkileyen Yeni Değerler Ve Yetkinlikler: Üniversite Düzeyindeki Öğrenciler Üzerine Bir Araştırma. *Scientific Journal of Innovation and Social Sciences Research*, 1(1), 87-100. <https://izlik.org/JA35DF72RY>

- Çark, Ö. (2020). Dijital Dönüşümün İşgücü Ve Meslekler Üzerindeki Etkileri. *International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries*, 4(Özel Sayı 1), 19-34. <https://izlik.org/JA65KJ43CA>
- Çelen, A. İ. (2024). Dijital Ekonomide İşgücü Piyasası: İşgücü Talebinin Vasıf Boyutunda Yine, Yeni ve Yeni Baştan Dönüşümü. *Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 130-145. <https://izlik.org/JA93MX85FU>
- Eraslan, B., & Uysal, A. (2024). Endüstri 4.0 Çağında Türkiye: Akıllı Fabrikaların Yükselişi ve Mekânsal Dinamikler. *Mavi Atlas*, 12(2), 505-517. <https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.1487666>
- Filiz, H. (2025). Dijital Teknolojiler ve Çocuk: Bilişim Teknolojilerinin Erken ve Orta Yaş Dönemindeki Rolü. *International Journal of Management and Administration*, 9(17), 26-37. <https://doi.org/10.29064/ijma.1640240>
- Garifova, L. F., (2015). Infonomics and The Value of Information in The Digital Economy, *Procedia Economics and Finance*, 23, 738-743.
- Günaydın, D., & Çetin, M. (2015). Genç İşsizliğin Temel Makroekonomik Belirleyicileri: Ampirik Bir Analiz. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 17-34. <https://izlik.org/JA99EC66XM>
- Gürbüz, C. (2024). Mesleki ve Teknik Eğitim Beceri Sistemlerinin Dijitalleşmesi. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, 15(29),191-222
- Işık, V. (2016). Türkiye’de Genç İşsizliği Ve Genç Nüfusta Atalet. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 5(11), 130-145. <https://izlik.org/JA77ZK64NZ>
- İzgi, B. B. (2012). Genç İşsizliği Ve Eğitim İle Olan İlişkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(41), 295-310. <https://izlik.org/JA88KD85FG>
- Kaya, A. (2022), Gelişmekte Olan Ülkelerde Genç İşsizlik Sorunu Ve Türkiye İçin Çözüm Önerileri, *New Era International Journal Of Interdisciplinary Social Researches*, 14, 1-24.
- Kaya, E. (2019). Türkiye’de Gençlerin Göç Eğilimini Etkileyen Unsurlar Üzerine Bir Alan Araştırması, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(9): 6 57-67

- Koç, Ş., & Mercan, B. (2025). Göçün nedenleri ve sonuçları bağlamında uluslararası göç kuramları. Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 7 (2), 379-400. DOI: 10.51124/jneusbf.2025.123
- Kurnaz Baltacı, I., ve Özaydın, M. M. (2020). Eğitimin İşgücü Piyasasındaki Rolü Çerçevesinde Uyumsuz Eşleşme Olgusu: Türkiye İşgücü Piyasasına İlişkin Talep Yönlü Bir Değerlendirme, Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 55(1), 313-336
- Kurt, Ş. (2010). İşsizliğin Psiko-Sosyal Sonuçları Ve Türkiye Üzerine Muhtemel Etkileri. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 51, 357-379. <https://izlik.org/JA65XT63DF>
- Lee, C. C., Zeng, M., Luo, K. (2023). Food security and digital economy in China: A pathway towards sustainable development, Economic Analysis and Policy, 78, 1106-1125.
- Metin, B. (2022). Dijitalleşen Dünyada Değişen İstihdam Modelleri: Dijital Emek Platformlarında Çalışanlar Açısından Tehditler ve Fırsatlar. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24(3), 917-950. <https://doi.org/10.26745/ahbvuibfd.1162269>
- Öztornacı, E. (2024). Genç işsizliği ve dijitalleşme ilişkisi. İzmir İktisat Dergisi. 39(1). 256-274. Doi: 10.24988/ije.1401410
- Özışık, T. & Erdil Şahin, B. (2022). Endüstri 4.0 teknolojilerinin iş gücü ve işin geleceğine etkileri. Journal of Life Economics. 9(2): 81-96, DOI: 10.15637/ jlecon.9.2.03
- Pan, W., Xie, T., Wang, Z., Ma, L. (2022). Digital economy: An innovation driver for total factor productivity, Journal of Business Research, 139, 303-311.
- Parlak, M. O. (2020). Dijital Dünyada Emek-Sermaye İlişkisi Ve Kullanıcı Metasının Oluşumu. Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(18), 127-147. <https://izlik.org/JA48AD52MW>
- Sheikhi, M. (2022). Yapay Zeka Kullanımının İş Piyasasına Etkisi, Journal of Economics and Political Sciences, 2(1), 102-111.
- Taş, H. Y., Küçüköğlü, M., & Demirdöğmez, M. (2018). Türkiye’de Genç İşsizliği Sorunu Ve Alternatif Çözüm Önerileri. Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 7(18), 279-294. <https://doi.org/10.31199/hakisderg.453873>

- Temel, İ. M., & Haydaroğlu, S., (2026). Dijital Dönüşüm, Örgüt Kültürü ve Çalışan Performansı: Çift Yönlü Bir Aracı Mekanizma Modeli. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research* , vol.13, no.31, 950-958.
- Tokol, A. (2000). Yeni Teknolojiler ve Değişen Endüstri İlişkileri. ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources, 2(1). <https://izlik.org/JA25AP57ME>
- Yanici Erdal, İ. Ö. (2019). Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam ve Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Politikaları. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 225-246. <https://izlik.org/JA44XG47XL>
- Yankın, F. B. (2019). Dijital Dönüşüm Sürecinde Çalışma Yaşamı. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, 7(2), 1-38. <https://izlik.org/JA78NU38HS>
- Yurgiden, H. (2023). Dijital Ekonominin Ülkelerin Büyümelerine Olan Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Ulusal ve Uluslararası Sosyoloji ve Ekonomi Dergisi*, 5(1), 158-172.

BÖLÜM 2

İSLAM MEDENİYETİNDE BİRLİKTE YAŞAMA TECRÜBESİNİN OSMANLI TÜRKÇESİNE VE ŞİİRİNE YANSIMALARI

Davut ERTEM¹

¹ Dr. Öğrt.Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, e-posta: davut.ertem@osmaniye.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7767-0916

GİRİŞ

Osmanlı şiiri, teorik ve estetik temellerini İslam kültüründen alarak Arap ve Fars dillerinin etkisi altında biçimlenmiştir. Bu teorik ve estetik temellerin oluşumuna Türk şairleri de kayda değer katkılar sunmuşlardır.

Osmanlı, farklı kültür ve medeniyetlerin birikimlerine açık bir anlayışla hareket etmiş, özellikle yakın ilişki içinde olduğu Arap ve Fars kültürlerinden çeşitli etkilenmeler yaşamış ve bu etkiler edebi alanda, özellikle şiirde belirgin şekilde kendini göstermiştir. Osmanlı şiirinin bu kültürlerle kucak açmasının temelinde tarihi ve sosyal sebepler yatmaktadır. Bunların başında, İran ve Arap milletleriyle olan ortak dini bağ gelmektedir. Bir diğer önemli sebep ise Osmanlı Devleti'nin sadece bölgesel bir güç olarak kalmayı hedeflememesi, aksine başından itibaren bir dünya devleti olma amacını benimsemesidir. Bu vizyon doğrultusunda, fethettiği toprakların önceki medeniyetlerinin kültürlerine düşmanlık yapmamış, aksine kendi değerlerini zorlamadığı sürece onlardan faydalanmayı bilmiştir. Bu tutumun en açık yansımasını edebiyat alanında görmek mümkündür. Örneğin, Yavuz Sultan Selim, Selimî mahlası ile savaş halinde olduğu halkın dili olan Farsça ile şiirler yazmaktan çekinmemiş; bu durum Osmanlı toplumunda hiçbir şekilde garipsenmemiştir (Saraç, 2008, s.20).

Tarih boyunca, medeniyetlerin oluşumunda farklı toplumlar arasındaki kültürel, dilsel ve edebî etkileşim önemli bir faktör olmuştur. Özellikle geniş coğrafyalara yayılan, farklı din, dil ve etnik unsurları bir arada barındıran imparatorluklar ve medeniyetlerde bu etkileşim çok daha belirgin bir şekilde gözlemlenmiştir. İslam medeniyeti de ortaya çıktığı ilk dönemlerden itibaren Arap, Fars, Türk ve diğer pek çok topluluğun katkılarıyla şekillenmiş; farklı kültürlerin ortak bir medeniyet ortamında buluşmasına olanak tanımıştır. Bu durum, yalnızca sosyal ve siyasi hayatı değil, aynı zamanda dil ve edebiyat alanlarını da etkileyerek güçlü bir kültürel sentezin doğmasına katkı sağlamıştır.

İslam medeniyetinin bu çok kültürlü yapısının en belirgin yansımalarından biri Osmanlı Devleti'nde görülmektedir. Osmanlı toplumu, Müslüman toplumların yanında Hristiyan ve Yahudi toplulukları da içine alan çok dinli ve çok kültürlü bir sosyal yapıya sahipti. Bu birlikte yaşama deneyimi, zamanla dil, edebiyat, sanat ve düşünce alanlarında karşılıklı etkileşimlerin gelişmesini sağlamıştır. Dil alanında bu etkileşimin en önemli sonucu, Türkçe, Arapça ve Farsçanın söz varlığı ve ifade olanaklarının birleşimiyle oluşan Osmanlı Türkçesi olmuştur. Edebiyat alanında ise bu etkileşimler, farklı kültürlerin ve dinî unsurların estetik bir bütünlük içinde harmanlandığı Osmanlı şiirinde kendini göstermiştir.

Osmanlı şiiri, İslam medeniyetine ait ortak kültürel mirası yansıtan bir edebî gelenek olarak yalnızca Türk, Arap ve Fars edebiyatlarından değil, aynı zamanda Osmanlı coğrafyasında yaşayan diğer milletlerin kültürel unsurlarından da beslenmiştir. İsrailiyat kaynaklı hikâyeler, Hristiyanlık kültürüne özgü semboller ve farklı dillerdeki ifadeler, Osmanlı şiirinde genellikle mazmun, mecaz ya da estetik bir hayal unsuru olarak kendine yer bulmuştur. Bunun yanı sıra tasavvufi şiirlerde kullanılan üst dil, mülemma şiirler, nazire geleneği ve farklı dillere ait kelime ile ifade biçimlerinin beraber kullanılması, İslam medeniyetinin ortak kültürünün edebiyata yansıyan örnekleri olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışmada, İslam medeniyetinde ortaya çıkan birlikte yaşama deneyiminin Osmanlı Türkçesi ve Osmanlı şiirine nasıl yansıdığı ele alınacaktır. Bu bağlamda, dil düzeyinde gözlemlenen çok katmanlı yapı, farklı dillerden türeyen hibrit kelimeler ve deyimler incelenecektir. Edebî düzeyde ise Osmanlı şiirinde görülen mülemma, nazire ve iktibas gibi kültürel etkileşim unsurları çeşitli örnekler üzerinden analiz edilecektir. Bu sayede Osmanlı Türkçesi ve Osmanlı şiirinin yalnızca bir dil veya edebiyat konusu değil, aynı zamanda İslam medeniyetinin çok kültürlü ve kapsayıcı yapısının bir yansıması olduğu ortaya koyulacaktır.

1.İslam Medeniyeti Dairesinde Birlikte Yaşama Tecrübesinin Dile Yansıması

İslam medeniyetinde birlikte yaşama ehl-i zimmet sistemi, adalet anlayışı, millet sistemi ile dini, etnik ve kültürel farklılıkların korunması anlayışına dayanır. Bu yapı sayesinde Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler, Türkler, Araplar, Farslar, Rumlar, Ermeniler aynı şehirlerde, aynı ekonomik ve kültürel hayat içinde birlikte varlık göstermiştir. İslam medeniyetinin “birlikte yaşama tecrübesi” Osmanlı Devleti’nin çok uluslu ve çok dinli yapısı sayesinde en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Bu tecrübenin dildeki en belirgin, somut ve kalıcı ifadesi ise kuşkusuz Osmanlı Türkçesi olmuştur. İslam medeniyetinin “ümme ve birlikte yaşama” anlayışı, Osmanlıca’nın kelime hazinesine doğrudan etki etmiştir. Arapçanın ilmi birikimi ve Farsçanın edebi incelikleriyle şekillenen Osmanlı Türkçesi, süreç içinde gayrimüslim toplulukların dillerinden aldığı sözcüklerle daha da zenginleşmiştir.

Osmanlıca, yalnızca bir dil olmaktan öte; farklı kültürlerin, inançların ve dillerin birleşerek oluşturduğu zengin bir estetik ve kültürel hazinedir

Çok dilli bir yapıya sahip yapısı ile Osmanlı Türkçesi, Türkçe (gramer), Arapça (din, ilim, hukuk), Farsçaya ait (edebiyat, estetik, tasavvuf) unsurların ortak bir paydada birleşimiyle oluşmuştur. Bîçâre, nâmâhrem, lâkayt, kazazede, haramzâde, yazîhâne, ordugâh, hâlbuki, herhâlde, fedâkarlık, taraf-tar(dar), cihangirâne müşkülpeşend gibi kimi iki dilli kimi de üç

dilli olan melez ya da hibrit (karma) diyebileceğimiz sözcükler Osmanlı Türkçesi potasında kaynaşmıştır. Bu durum, farklı kültürlerin aynı dil evreninde buluşmasını ve ortak bir medeniyet dili doğmasını sağlamıştır.

“Âr çekmekten bâr çekmek hezâr-bâr evlâdır” şeklindeki Türk atasözü, Osmanlı Türkçesinin dil yapısını anlamak açısından son derece dikkat çekici bir örnektir. Osmanlı Türkçesi, yalnızca Türkçe ile sınırlı kalmayıp Arapça ve Farsça unsurları da içine almış, bu yabancı öğeleri ustalıklı harmanlayarak kendine özgü bir dil meydana getirmiştir. Bu dil, birbirinden farklı kökenlere ait kelimeleri uyumlu bir biçimde bir araya getirerek zengin bir ifade dünyası yaratmıştır (Ak, 2017, s.23).

Osmanlı Türkçesine ait birçok sözcük ve cümlede görülen söz konusu senfoni ve özgün tasarrufların sadece bir kısmını tablo halinde şöyle örneklendirebiliriz:

Tablo 1. Farsça Ek ve Sözcüklerin Arapça Sözcüklerle Kaynaşmasından Oluşan İki Dilli Osmanlıca Sözcükler

hem	fikir	bî	çâre	nâ	mahrem	der	hâl	pür	dikkat	der	uhde
kanaat	kâr	ikâmet	gâh	kaza	zede	haram	zâde	cihân	gir	ziyâret	gâh
dâhî	(y)âne	âmi	(y)âne	müşkül	pesend	mânî	dâr	harâbe	zâr	zâbit	an

Tablo 3. Olumsuzluk, Çoğul, Nispet, Yer Bildiren Arapça Ek ve Sözcüklerden Türetilmiş Osmanlıca Sözcük ve Terkipler

lâ	kayt	gayri	meşrû	bilâ	bedel	ademi	merkeziyet	malâ	ya'ni	nefy	etmek
dâr 'ül	aceze	ebe	veyn	Madd (e)	î	tamîr	ât	kral	iyet	ikrâm	ie
er	ât	resmî	yet	tahrir	ât	serbest	iyet	mahsûl	ât	teşkil	ât

Tablo 4. Üç Dilden (Arapça, Farsça, Türkçe) Ek ve Sözcüklerin Kaynaşmasıyla Oluşan Osmanlıca Birleşik Sözcükler

hâl	<u>bu</u>	ki
Arapça	Türkçe	Farsça
her	hâl	de
Farsça	Arapça	Türkçe
fedâ	<u>kâr</u>	lık
Arapça	Farsça	Türkçe
hokka	bâz	lık
Arapça	Farsça	Türkçe
yek	nesak	lık
Farsça	Arapça	Türkçe
hiç	bir	şey
Farsça	Türkçe	Arapça

Tablo 5. Terkip Kaidesi Farsça, Sözcükleri Arapça ve Ekleri Türkçe Olan Bir Kelâm-ı Kibâr

Galat-ı meşhûr	lûgat-ı fasih(ten)	evlâ(dır)
Arapça sözcüklerden oluşmuş Farsça bir terkip	Arapça sözcükler, Türkçe bir ekten oluşmuş Farsça bir terkip.	Türkçe ek almış Arapça bir sözcük.

Tablo 6. Arapça, Farsça ve Türkçe Sözcüklerden Oluşmuş Bir Darb-ı Mesel

Âr	çekmekten	bâr	çekmek	hezâr-bâr	evlâdır
Arapça	Türkçe	Arapça	Türkçe	Farsça terkip	Arapça

Tablo 7. Farsça “ki” Bağlacının Kullanıldığı Dizeler

Kılma dermân kim helâkim zehr-i dermânındandır (Fuzûlî)
Bu şehir-i Sitanbul ki bî-misl ü bahâdır (Nedîm)
Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen (Şeyh Gâlib)

Tablo 8. Arapça “ve” Bağlacının Kullanıldığı Dizeler

Nâle vü efgânile giryân gelir giryân gider (Taşlıcalı Yahya)
Haddeden geçmiş nezâket yâl ü bâl olmuş sana (Nedîm)
Dost bî-pervâ felek bî-rahm ü devran bî-sükûn (Fuzûlî)

Osmanlı Türkçesinde ek, sözcük ve cümle düzeyinde tablolarda görülen bu tasarruflar; Türkler, Araplar ve Farsların kültürel temasları ile ortak dini ve edebi yaşamlarının sonuçlarıdır.

Osmanlıca, yalnızca Türklerin değil, imparatorluk sınırları içinde yaşayan Rum, Ermeni, Arnavut, Boşnak, Arap gibi farklı etnik grupların da ortak bir bürokrasi ve kültür dili olmuştur. İslam ahlakının temel unsurlarından biri olan “başkasına saygı,” “lisan-ı münasip” ve nezaket anlayışı, Osmanlıcanın üslûbuna derinlemesine yansımıştır. Farklı inanç gruplarıyla gerçekleşen iletişimde kullanılan dil, incelikli ve kırıncı olmaktan uzaktır. Osmanlı, fethettiği bölgelerde birlikte yaşama hukukuna uygun şekilde halkları kendi kültürleriyle

yaşatma politikasını benimsemiştir. Bu yaklaşım, Osmanlı Türkçesinde “istimalet” terimiyle ifade edilirken, tebaanın haklarını koruyucu ve adaletli bir dil kullanımı da “zimmet” ve “zimmi” kavramlarını ortaya çıkarmıştır. Çarşıda, pazarda ve mahalle hayatında çeşitli toplulukların iç içe geçmesi, mesleki terimlerin yanı sıra mutfak kültürüne ait unsurların da dile taşınmasını sağlamıştır.

Arapçadan ve Farsçadan Osmanlı Türkçesine geçmiş yemek kültürü, günlük hayat, ticaret, zanaat ve şehir hayatına dair kimi sözcükler zamanla Rumca, Ermenice gibi gayrimüslimlerin konuştukları dillere geçmiştir.

Ermenice-Türkçe ilişkileri hem Kafkasya’da hem de Anadolu’da yüzlerce yıl devam etmiştir. Bu yakın ilişki sonunda, 21. yüzyıla gelindiğinde, Türkçede 200 ile 680 arasında Ermenice kelime olduğu ifade edilirken; Ermenicede 4.000 kadar Türkçe kelimenin varlığından söz edilmektedir (Özkan, 2007, s.407).

Örneğin basiret sözcüğü Ermeniceye basarat şeklinde, şeklinde keza bezirgan sözcüğü bazirgyan şeklinde Ermeniceye geçmiştir. (Öztürk, 2011, s.86).

Osmanlının Balkan coğrafyasında kullanılan diller içinde birçok Türkçe kelime ve deyim yer aldığı görülmektedir. Bu durum, Balkanlar genelinde 14. yüzyıldan başlayıp 20. yüzyıla kadar süreklilik arz eden siyasî, kültürel ve ticari anlamda birlikte yaşamın ve Müslüman Balkan halkları arasında Sarı Saltuk gibi misyoner Türk dervişlerinin İslam medeniyeti dairesinde Osmanlı Türkçesi ile yaydıkları ortak değerlerin ve inancın bir yansımasıdır.

Kolonizatör devişler, Balkanlarda Osmanlı ordularına fetihleri gerçekleştirebilmeleri için yalnızca imanlı savaşçılar sağlamakla yetinmemişler bu misyoner dervişler, aynı zamanda dinin bütünleştirici yönüne dönük mesajlarını ve toplumsal fikirlerini yayarak halk kitleleri arasında etkili bir şekilde çalışmışlardır. Bu sayede bulundukları bölgelerde sosyal yapı ve siyasi düzen üzerinde önemli yeniliklerin oluşması için uygun bir kaynaşma ortamının yaratılmasında da rol oynamışlardır (Barkan, 2015, s.494).

Osmanlı idaresinin kurulması ve Türk nüfusunun bölgede yoğunlaşmasıyla birlikte, Balkanlarda Türk dili ve kültürünün giderek yaygınlaştığı gözlemlenir. Osmanlı Türkçesi, dönemin siyasi, ekonomik ve sosyal koşulları ile sebeplerine bağlı olarak saygı duyulan ve kabul gören bir dil haline gelmiştir. (Dağışgan, 2007, para.6).

Sırp-Hırvat sahasında imar ve şehircilik konularında Osmanlı Türkçesinden alınan terimler arasında “avlu, baca, bağlama, bahçe, basamak, bedesten, bodrum, bostan, çardak, çeşme, çarşı, dükkân, hamam, hendek, kahvehane, kafes, kapı, karakol, kasaba, kat, konak, kerpiç, köprü, kule, mağaza, mahalle, meydan, meyhane, oda, ocak, pencere, raf ve sokak” gibi kelimeler yer alır. Bunlar dışında giyim-kuşam adları ve yemek isimleri de bu bağlamda örnek olarak gösterilebilir. (Dağışgan, 2007, para.8). Arnavutçada ise her üç kelimedenden birinin Türkçe olduğu bilinmektedir (Öztuna, 1978, s.55).

Aynı şekilde örnek olması bakımından Osmanlı Türkçesine boğaz rahatlatan anlamında Arapça rahat ul-holkum tamlamasından geçen lokum sözcüğü, kolay yenmesi, boğazdan akıp inmesi (Eyuboğlu, 2017, s.467) nedeniyle Boşnakçaya rahat lokum, Yunancaya loukoui, Romenceye ise rahat şeklinde geçmiştir.

Söz konusu sözcüklerin, deyim ve atasözlerinin Osmanlı Türkçesinden diğer Balkan coğrafyasındaki dillere geçmiş olması aynı şekilde Osmanlı Türkçesinin de Balkan dillerinden etkilenmiş olması İslam medeniyetinin sosyal yaşamda Müslümanlar ile gayrimüslim azınlıkları bir arada tutması ile açıklanabilir. Bir başka ifade ile imparatorluk içinde hâkim kültür olan Osmanlı Türk kültürünün, imparatorluk bünyesindeki diğer kültür ve dilleri etkilemiş keza diğer kültür ve dillerden etkilenmiştir.

Osmanlıda geleneksel halk seyirlik oyunlarından Karagöz Oyunu’ndaki Arnavut, Rum, Ermeni, Laz, Kürt, Arap, Acem, Yahudi azınlık ve gayrimüslim tiplerinin kendi şive ve ağızları ile konuşmaları ve bu şive taklitlerinin ötekileştirme unsuru olarak değil de bir mizah unsuru olarak kullanılıp içselleştirilmesi, Osmanlı’nın imparatorluk yapısı ve Osmanlı toplumunun farklı etnisiteye ait halklardan oluşması, bunların barış ve hoşgörü içerisinde bir arada yaşaması ile izah edebiliriz. Dolayısıyla sadece bu geleneksel oyuna bakarak bile İslam medeniyetinin farklı etnisite, din ve kültürleri öteki değil bir zenginlik olarak gördüğünü rahatlıkla ifade edebiliriz.

2. Birlikte Yaşamın Üst Dili Olarak Tasavvuf ve Tasavvufi Şiir

Osmanlı toplumunun çok katmanlı yapısında, farklı sosyal kesimleri bir araya getirebilen en güçlü bağlardan biri tasavvuf ve onun oluşturduğu tasavvufi dildir. Tasavvuf, sadece bireysel bir manevi yolculuk değil, aynı zamanda toplumun her kesimini etkileyen ve birleştiren ortak bir düşünce haritası işlevi görmüştür. Sultan ve reaya, köylü ve şehirli, zengin ve fakir, alim ve cahil, hatta sünni ve alevi gibi ifade edebileceğimiz tüm toplumsal sınıflar arasındaki etkileşimlerde tasavvufun oynadığı bu birleştirici rol, bir hayal değil aksine tarihsel bir

hakikattir. Tasavvuf, toplumsal yapının tuğlaları arasında bir harç gibi işlev görerek sadece insan ilişkilerini değil, Osmanlı dilinin yapısını ve sembolizmini de derinden etkilemiştir. Günlük konuşma dilinde dahi tasavvuftan alınmış yüzlerce deyim ve tabirin varlığı, bu manevi anlayışın halkın günlük yaşamıyla ne denli iç içe olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.¹ Tasavvufla doğrudan ilgisi bulunmayan bazı şairlerin bile tasavvufi mazmunlardan yararlanma gereği duymaları, şiirlerini bu tür temalarla zenginleştirerek daha değerli hale getirmeye çalışmaları, bu tasavvufi öğretinin kültürel hayal gücü üzerindeki geniş etkisini ortaya koymaktadır.² Bu bilgiler ışığında tasavvufun neredeyse Osmanlı şiirinin özünü oluşturduğunu ifade edebiliriz. Bu bağlamda, edebiyat tarihimiz ile tasavvuf tarihimiz adeta ruh ve beden misali birbirinden ayrılmaz iki alan haline gelir (Kılıç, 2014, s.37).

Osmanlı şiirinin önemli bir bölümünü teşkil eden tasavvufi şiirlerin şerhlerinde Arapça ve Farsça manzum iktibasların kullanılması İslam medeniyetinde birlikte yaşamın tezahürlerinden biridir.

Üç büyük dil ve medeniyetin kaynaşmasının ürünü olan Osmanlı kültür ve edebiyat çevresi, kendi sınırları içinde faaliyet gösteren tüm yazarlara sunduğu zenginliği, şüphesiz ki şarihler için de sağlamıştır. Türkçe tasavvufi şiirlerin şarihi olan kişiler, bu bağlamda Arapça ve Farsça nazım parçalarını alıntılarmaktan çekinmemişler, hatta bu durumun eserlerinin edebi değerini yükselttiğine inanmışlardır (Ceylan, 2007, s.416).

2. 1. Tasavvufi Temaların (Hoşgörü, Sevgi, Birlik) Osmanlı Şiirine Yansıması

Birlikte Yaşama Anlayışının tema olarak Osmanlı Şiirine bir diğer yansıma şekli ise Mevlana ve Yunus Emre’de gördüğümüz evrensel insan sevgisi ve hoşgörü tasavvurudur. Yunus Emre Mevlana, Hacı Bektaş Veli gibi sûfi şairler, İslam medeniyetinin tasavvufi düşüncesinden ilham alarak insan sevgisi, hoşgörü, birlik fikrini güçlü biçimde dile getirmişlerdir. Bu anlayış daha sonra klasik Osmanlı şiirinin düşünce dünyasını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu mutasavvıflar, tasavvuftaki vahdet ve insanı Allah’ın yaratılmışı olarak sevmeye düşüncesini yaymışlardır. Yetmiş iki millete bir gözle bakmak, gönül kırmamak, sevgi merhamet gibi temalarla ile Anadolu’da güçlü bir manevi ve kültürel zemin oluşturmuşlardır. Bu zemin üzerine gelişen Osmanlı şiiri özellikle tasavvufi şiirlerde evrensel aşk, insan sevgisi ve birlik temasını işlemiştir. Böylece Osmanlı şiirinde din, millet ve kültür farkını aşan bir gönül birliği anlayışı ortaya çıkmıştır.

¹ Geniş bilgi için bk. Abdülkâki Gölpinarlı, Tasavvuftan Dilimize Geçen deyimler ve Atasözleri

² Geniş bilgi için bk. Abdülkâki Gölpinarlı, 100 Soruda Tasavvuf, s.174-175

Tasavvufî Osmanlı şiir geleneğinde insan, din ve kimlik üstü bir varlık olarak ele alınır, Merkezde aşk, merhamet, adalet, hoşgörü vardır. Birlik, hoşgörü ve toplumsal barış temalarının en güçlü ve özlü ifadelerinden olan Yunus Emre'nin “Yetmiş iki millete birlik ile bakmayan / Şer' ile evliyâsa hakikatte âsîdir.” beyiti bu geleneğin öncüsüdür. Aynı şekilde Ahmed Yesevî'nin , “Sünnet imiş kâfir olsa incitme sen / Gönül yıkmak Hakk katında büyük günahdır.” beyiti, dinler ve milletler üstü bir aşk dili kullanan ve şiirlerini Farsça kaleme alan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin: “Aynı dili konuşanlar değil, aynı duyguyu paylaşanlar anlaşır.” vecizesi, Hacı Bektaş Veli'nin: “Bir olalım, iri olalım, diri olalım.” sözü kaynağını İslam medeniyetinin hoşgörü, birlik ve insan sevgisinden alarak ortak bir hakikati vurgulamaktadır. 13.yüzyılda yaşayan söz konusu mutasavvıf şairler, şiirleriyle kendilerinden sonra gelen Osmanlı şairleri için birlikte yaşama ve hoşgörü temelinde güçlü bir zemin ve gelenek oluşturmışlardır. Bu gelenekten ilham alarak beslenen Eşrefoğlu Rumi, Aziz Mahmut Hüdayi, Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi Osmanlı mutasavvıf şairleri insan sevgisi, farklılıklara saygı, hoşgörü, birlik ve beraberlik temalarını işleyen pek çok şiir kaleme almışlardır.

Kendine iyice bak, kendini tedkik et ve kainatın göz bebeği, yaratılmışların özü en değerli varlığı, meyvesi olduğuu idrak et dolayısıyla da o gözle tüm insanlığa bakıp kimseyi hor görmemeyi salık veren Mevlevî şeyhi şair Şeyh Galip'in bu bağlamda meşhur beyiti şu şekildedir:

Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen.

Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen

Osmanlı edebiyatında Hz. Ali ve ehl-i beyt sevgisi, herhangi bir mezheple sınırlı kalmamıştır. Sünnî ya da tasavvufî bir anlayışa sahip pek çok şair, Ehl-i Beyt'i İslam medeniyetinin ortak bir değeri olarak kabul etmiş ve bu sevgiyi eserlerinde yansıtmıştır. Bu durum, Osmanlı kültürünün farklı dini yorumların aynı edebî gelenek içerisinde bir arada yaşayabildiğini ortaya koymaktadır. Osmanlı'nın sünnî şairlerinden Nâbî, Bâkî, Şeyh Galip gibi şairler tıpkı şii mezhebine mensup olan ile Fuzûlî ve şiirlerini Türkçe yazan Hatayî mahlaslı Şah İsmail gibi Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilişi, ehlibeyt sevgisi gibi ortak temalar ve estetik değerler etrafında kalem oynatmış ve bir kültürel alan oluşturmışlardır. Bu, İslam medeniyetinde hoşgörü ve kültürel etkileşimin bir göstergesidir. Sünnilik mezhebinin benimsemiş olan Osmanlı şairleri Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilişini konu edinen mersiyeler ile ehlibeyt sevgisini konu edinen çokça şiirler yazmıştır. Bu durum, ümmetin ortak acısı olan Kerbela

Olayı ile ümmetin ortak sevgisi olan ehlibeytin farklı mezhepleri bir araya getiren birleştirici yönünü bize gösterir.

3. Osmanlı Şiirinde Farklı Dinlere ve Edebiyatlara Ait Mitolojik Unsurlar

Osmanlı şiiri, her ne kadar İslami kültürün etkisinde gelişen bir edebi gelenek olsa da Osmanlının hüküm sürdüğü topraklarda bir arada yaşayan halkların mitolojisi, dinleri ile Osmanlıyla kültürel, ticari ve edebi münasebetleri olan milletlerin efsaneleri ve dini kıssalarından iktibaslar yaparak zenginleşmiştir.

Fars edebiyatı tarihsel geçmişi, etki alanı, zengin şiir dağarcığı ve çeşitli açılardan farklı boyutlarıyla dünya açılardan farklı de Doğu edebiyatında dikkate değer bir konuma sahiptir. Türk edebiyatıyla klasik dönemlerden beri süregelen sıkı ilişkileri ve Osmanlı şiiri üzerinde derin etkisi vardır. Fars edebiyatının Osmanlı şiirini etkileyen temel kaynaklarından biri mitolojidir (Yıldırım, 2008, s.7).

Osmanlı şiirinin en güçlü hayal ve mazmun kaynaklarından olan İran mitolojisine ait öğeler şiire doğal bir şekilde yansımıştır. Ancak bu yansıma doğrudan mit anlatımı şeklinde değil de metafor, teşbih ve mazmunlaştırma biçiminde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla İran mitolojisi, Osmanlı şiirinde İslam medeniyetinin ortak kültürel havzası içinde estetik bir miras olarak yeniden üretilmiştir. Zâl oğlu Rüstem, Cem gibi güç mazmununa dönüştürülen Şehnâme kahramanları, Hüsrev ile Şirin gibi çile ve fedâkarlığın işlendiği aşk hikâyeleri, dehr ve felek gibi zaman ve talih unsurları ile Simurg ve tasavvuf Osmanlı mitolojisine birer estetik ve hayal unsuru olarak ile Şîrîn mitolojisine ait öğelerdir. Bu durum, İslam medeniyetinin farklı kültürel katmanları dışlamadan dönüştürme ve birlikte yaşatma tecrübesinin edebî sahadaki bir yansımasıdır:

Züll ü izzin kabza-i kudret-i girîbân-gîrdir.

Hisse-yâb ol kıssa-i kıssa-i Cemşîd ile Tâlût'dan

(Ali Emiri, K. 47/2)

Osmanlının çoklu etnik yapısı unsurlarından biri olan Yahudilerin İsrailiyyat olarak da adlandırabileceğimiz kültürü, inancı ve mitolojisinin Osmanlı şiirine kaynak olarak yansıması daha çok dini şahsiyetler, eşya ve hadiselerde isim ve ayrıntı vermek ve bu unsurları birer mazmuna dönüştürme suretiyle olmuştur: Kârûn, Elyesa, İlyas, Hâmân, Samîrî, Firavn, Vâdî-i Eymen, Yed-i Beyza, Asâ-yı Mûsâ, Tûr-i Sinâ... (Geyik & Aktan 2023, s.754).

Sen kat’-ı râh-ı sıdk ile Dâvûd-haslet ol

Câlût-ı yohsa bir hacet-i nâ-tüvân bozar

(Trabzonî Emin Hilmi Efendi G. 22/4)

Yahudilik inancının yanı sıra Hristiyanlık inancının Osmanlı şiirine yansması estetik, sembolik ve mazmun düzeyinde olmuştur. Özellikle Osmanlının çok dinli ve çok kültürlü yapısı içinde bu unsurlar şiire bir “öteki” değil, çoğu zaman bir hayal ve mecaz unsurları olarak girmiştir. Osmanlı şairleri, Hristiyanlığa ait Hz. İsa, kilise, keşiş, zünnar (rahip kuşağı), çan, haç, manastır gibi şahsiyet, mekân, eşya ve kavramları aşk ve tasavvuf bağlamında mecazlaştırmıştır (Pala, 1995, s.587)

Zahidin bakma elinde tuttuğu tesbîhe

Hırkası altında şol pinhân zünnârı gör

(Riyâzî)

4. Birlikte Yaşam Tecrübesinin Bir Yansıması Olarak Mülemma ve Nazire Geleneği

Yakın coğrafyada yaşayan milletlerin dil ve edebiyat açısından karşılıklı etkileşimi kaçınılmazdır. Geçmişten bu yana İslam medeniyetinin tesiri altında kalan Fars Edebiyatı’nda, bir ilim dalı olarak öne çıkan Arapçanın öğrenilmesi ve kullanılması bir ayrıcalık olarak mülemma şiirlerinin dil çeşitliliği sadece edebi bir özellik değil aynı zamanda kültürel bir zenginliğin de göstergesidir. Arapça ve Farsça gibi dillerin şiirlerde bir arada kullanılması hem dilsel bir çeşitliliği hem de farklı kültürlerin edebi değerlerini birleştirerek bu türün derin bir kültürel mirası taşımasını sağlamıştır. Mülemma türündeki şiirler, bu anlamda sadece bireysel edebi sanat değil aynı zamanda kültürel birleşimi ve etkileşimi de simgeler.

Mülemma, Türkçe, Arapça ya da Farsça ile karışık olarak yazılmış gazellere denir. Çoğu zaman gazelin beyitlerinin ilk dizesi Türkçe ikinci dizesi Arapça ya da Farsça şeklinde olur. Ayrıca dizelerin bir kısmı Türkçe diğer parçası Arapça ya da Farsça kaleme alınmış mülemma örnekleri de vardır (Dilçin, 2009, s.506).

Tarihte mülemma alanda önemli eserler veren şairlerden biri Sa’dî-i Şîrâzî olmuş, Farsça-Arapça mülemma’larıyla tanınmıştır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Molla Câmi ve Hâfız-ı Şîrâzî de Farsça-Arapça ve Farsça-Türkçe mülemmalarıyla ün kazanmıştır. Üç farklı dilde

divan sahibi olan Fuzûlî ise Türkçe-Arapça mülemmalarında büyük bir başarı göstermiştir. Hatta Türkçe divanının gazeliyyât bölümüne, Hâfız-ı Şîrâzî'ye olan hayranlığını ifade etmek adına bir mülemma beyitle başlamıştır: “Kad enâre’l-ışku li’l-uşşâkı minhâce’l-hüdâ / Sâlik-i râh-ı hakikat aşka eyler iktidâ.” Bunun yanı sıra Kınalızâde Ali Çelebi’nin her beytini farklı bir dilde (Türkçe, Arapça ve Farsça) kaleme aldığı meşhur na’tı da bu alandaki dikkate değer eserlerden biridir Bazı şairler manzumelerinde yabancı dille söylenmiş bir beyit veya mısraya yer vermişlerdir. Burada söz konusu edilen mısra yahut beyit tazmin veya iktibas sanatından ayrı olarak şairin kendisi tarafından söylenir. Rûhî-yi Bağdâdî’nin ünlü terkibibendinin ikinci terkiyhânesi sonundaki vasıta beyti bu türdendir (Kurtuluş & Pala, 2020, s.538).

Mâ rind-i sabûhî-zede-i bezm-i elestim

Pîş ez-heme sâgar-keş ü pîş ez-heme mestim ³

Kimi şairler de şiirlerinde yabancı dilden atasözü veya deyimleri iktibas eder. Örnek olması bakımından Salâhî’nin “Ben ne söylerim tamburam ne çalar” anlamına gelen ve Fars dilinden Osmanlı Türkçesine geçmiş ünlü bir deymi ikinci dizesinde kullandığı aşağıdaki beyitini verebiliriz:

Sana derd anlatan olur rencûr

Men çe gûyem, çe mî zened tenbûr ⁴ (Ertem, 2022, s.150).

Dizeleri aynen iktibas eden şairlerin yanı sıra gazellerine Arapça veya Farsça bir veya iki dize ile başlayan Nevâyî, Cem Sultân, İbni Kemal, Fuzûlî gibi şairler de vardır.

İlginç bir iktibas ve mülemma örneği de Osmanlı şairlerini etkileyen Şirazlı Hâfız’ın bir gazelinin ilk beytinde görülür:

“Elâ yâ eyyühe’s-sâkî edir ke’sen ve nâvilhâ”

Ki ışk âsân nemûd evvel velî üftâd-ı müşkilhâ

(Ey saki! Kadehi dolaştır ve bana sun; çünkü aşk başlangıçta kolay görünmüştü ama sonra pek çok güçlük ortaya çıktı.)

Söz konusu beyit, Şirazlı Hâfız’ın (ö. 1389) divanındaki ilk gazelin ilk beytidir ve ilk dizesi Yezid bin Muaviye’ye nispet edilir. Bu etkiyle Osmanlı şairlerinden Behiştî, Mirî, Zikrî, Sırrî, Sâni, Hisalî, Nimeti, Derviş ve Hıfzî divanlarındaki ilk gazele Hâfız’ın iktibas ettiği dize ile

³ Biz o elest meclisinde sabah şarabını içmiş rindiz; herkesten önce kadehi biz çektik ve herkesten önce biz sarhoş olduk.

⁴ Ben ne söylerim, tamburam ne çalar.

başlarlar.⁵ Hafız, kendisine yöneltilecek eleştirileri ve kınamaları göze alarak farklı siyasi görüş ve mezhebe mensup bir şahsiyetin dizesini alıp şiir ve sanat içinde yeniden işlemek suretiyle ortak bir medeniyet diline dönüştürülebilmüş ve Hafız'ın örnek alan bazı Osmanlı şairleri de oluşturulan bu ortak dilden istifade etmişler böylece metin, İslam medeniyetinde çatışma unsuru olmaktan çok ortak estetik ve kültürel üretimin parçası haline gelmiştir.

Bir şairin şiirine, aynı ölçü, uyak ve redif kullanılarak yazılan benzer bir şiire “nazire” denir. Divan şairleri tarafından, bir şairin şiirine nazire yazmak genellikle o şaire duyulan saygıyı göstermek ve onun şiirini ve üslubunu beğenme ifadesi olarak görülürdü (Dilçin, 2009, s.269).

Osmanlı şiirinin en temel geleneklerinden biri nazire yazma geleneğidir ve Osmanlı şairleri özellikle beğendikleri saygı duydukları Fars ve Arap şairlere çokça nazire yazmıştır. Osmanlı şairlerinin Arap ve Fars şairlere yazdıkları nazireler, İslam medeniyetinin paylaştığı ortak estetik dili yansıtan, kültürler arası bir edebî etkileşim örneği olarak kabul edilir. Nazire geleneğinin oluşumunu şairlerin edebi sahada rekabet ve ustalık gösterme gayretlerine yanı sıra farklı edebi sahalarda şairlerin birlik, kardeşlik mesajı vermesine de dayandırabiliriz. Bu metinler, basit bir taklitten ziyade, aynı medeniyet dairesi içerisinde sürekliliği ve yeniden üretim arzusunu ortaya koyar. Böylece nazire geleneği, farklı coğrafya ve dillere mensup Müslüman toplumların karşılıklı etkileşim ile varlık gösterdiği bir “birlikte yaşama ve üretme” deneyiminin şiir sanatındaki ifadesine dönüşür.

Fars edebiyatında Şirazlı Hâfız, Sa’dî-i Şîrâzî, Molla Câmî ve Nizâmî Gencevî, Türk edebiyatında kendilerine en çok nazire yazılan şairler arasında öne çıkar. Osmanlı edebiyatında, Fars şairlerinin eserlerine genellikle kaside türünde nazireler yazılmış olsa da, en çok gazel türünde nazireler üretilmiştir. Arap şairlerine ise daha ziyade kaside ve na‘t türlerinde öykünmeler oluşmuştur. Bu alanda özellikle el-Mütenebbî ve ünlü Kaside-i Bürde şairi Ka‘b bin Züheyr dikkat çeker.

Süleyman Çelebi’nin Mevlid’i her ne kadar doğrudan bir nazire sayılmasa da Arap na‘t geleneğinin etkilerini barındırır. İslam medeniyetinin izlerini taşıyan en önemli eserlerden biri olarak kabul edilen, halk arasında daha çok “Mevlit” adıyla bilinen ve asıl ismi “Vesîletü’n-Necât” olan mesnevi, Süleyman Çelebi (1351–1422) tarafından kaleme alınmıştır. Bu değerli eserin Türkçe, Arapça, Farsça, Arnavutça, Boşnakça ve Rumca yazılmış birçok yazma nüshası bulunmaktadır (Akdağ, 2008, s.82).

⁵ Beyit hakkında geniş bilgi için bk. İbrahim Hakkı AKSOYAK, Hafız Divanındaki İlk Beyitin Osmanlı Edebiyatına Etkisi, Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi 1999, S. 8, s. 99-104.

Farklı dillerde nüshalarının olması Mevlid'in yalnızca Türk toplumunda değil, farklı milletler tarafından da benimsenip okunmasıyla eserin İslam medeniyetinin birlikte yaşama tecrübesini ve kültürel etkileşimini yansıtan önemli bir örnek olduğunu gözler önüne serer.

Sonuç olarak nazire geleneği, Osmanlı şiirinin İran ve Arap edebiyatlarıyla estetik bir süreklilik kurduğunu ve İslam medeniyeti içerisinde gelenek çerçevesinde ortak bir şiir dili oluşturma yönündeki deneyimlerini yansıtmaktadır. Bu edebî gelenek içinde Divan edebiyatı, Osmanlı saray ve medrese kültürüyle bağlantılı olsa da Osmanlı'nın çok kültürlü yapısı nedeniyle taşradan ve farklı topluluklardan isimler de özellikle kültürel geçiş ve temasın arttığı 18 ve 19 yy. da eser vermiştir. Osmanlı şiir geleneğinin çerçevesinde daha çok aşk, rindlik, şarap, hicran temalarını aruz veznini ve klasik mazmunları başarıyla kullanmışlardır. Örnek olması bakımından Osmanlıda farklı din ve etnisiteye ait şairlerden Ermeni kökenli şair Diyarbakirli Mesîhî'ye ait bir beyit şu şekildedir:

Ey hoş ol vakt Mesîhî ki sinin hâlinga

Yâr-ı düzdîde bakup eyleye şekker-hande (Kılıç, 2010, s.840).

SONUÇ

İslam medeniyetinin tarih boyunca farklı din, dil ve kültürleri bir arada yaşatabilen yapısı, Osmanlı toplumunda dil ve edebiyat alanında güçlü bir etkileşim ve sentez ortaya çıkarmıştır. Bu sentezin en belirgin yansıması, Türkçe, Arapça ve Farsçanın söz varlığı ve ifade imkânlarının birleşmesiyle oluşan Osmanlı Türkçesi ile bu çok katmanlı kültürel birikimin estetik bir forma dönüştüğü Osmanlı şiirinde görülmektedir. Osmanlı Türkçesinde görülen hibrit kelimeler, farklı dillerden oluşan atasözleri ve deyimler ile mülemma gibi çok dilli şiir türleri, İslam medeniyetinin kültürel birlikteliğinin dildeki somut göstergeleridir.

Öte yandan Osmanlı şiiri yalnızca İslam dünyasının değil, Osmanlı coğrafyasında birlikte yaşayan farklı din ve milletlerin kültürel unsurlarını da estetik bir hayal dünyası içinde yeniden üretmiştir. İran mitolojisi, İsrâiliyat kaynaklı anlatılar ve Hristiyanlığa ait semboller çoğu zaman mecaz ve mazmun düzeyinde şiire yansımış; böylece Osmanlı şiiri çok katmanlı bir kültürel hafızanın taşıyıcısı hâline gelmiştir. Bunun yanında nazire geleneği, mülemma şiirler ve farklı dillerden beslenen edebî unsurlar, İslam medeniyetinin ortak estetik dilinin farklı coğrafyalarda nasıl paylaşıldığını göstermektedir.

Sonuç olarak Osmanlı Türkçesi ve Osmanlı şiiri, yalnızca bir dil ve edebiyat meselesi değil; aynı zamanda İslam medeniyetinin birlikte yaşama tecrübesinin kültürel, estetik ve düşünsel düzeydeki yansımalarını ortaya koyan önemli bir medeniyet birikimini temsil etmektedir. Bu yönüyle Osmanlı şiiri, farklı kültürleri dışlamadan onları dönüştüren ve ortak bir estetik zeminde buluşturan kapsayıcı bir medeniyet anlayışının edebî ifadesi olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Ak, M. (2017). “Dilde Birlikte Yaşama Tecrübesi Olarak Osmanlı Türkçesi”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43, 17-36.
- Aksoyak, İ. (1999). “Hafız Divanındaki İlk Beytin Osmanlı Edebiyatına Etkisi”. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 99-104.
- Barkan, Ö. L. (1974). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolonizatör Türk Dervişleri”. *Vakıflar Dergisi*, 2, 279-304.
- Ceylan, Ö. (2007). *Tasavvufi Şiir Şerhleri*, (3. Baskı). Kapı Yayınları.
- Dağışgan, D. (2007). Türkçenin Balkan Dillerine Etkisi ve Balkan Dillerindeki Türkçe Kelimeler, <https://21yyte.org/balkanlar-ve-kibris-arastirmalari-merkezi/turkcenin-balkan-dillerine-etkisi-ve-balkan-dillerindeki-turkce-kelimeler/605> [Erişim Tarihi:13.04.2026]
- Dilçin, C. (2009). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, (9. Baskı). TDK Yayınları.
- Ertem, D. (2022). Salâhî'nin Dîvân'ı ve Nuhbetü'l-Emsâl'i (İnceleme-metin) *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Doktora Tezi).
- Geyik, N., & Aktan, M. F. (2023). “Yahudi Mitolojisi ve Tevrat’ın Divan Şiirine Yansımaları: İsrailiyyat”. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 32, 740 – 760. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1252839>
- Gölpınarlı, A. (1969). *100 Soruda Tasavvuf*, (2. Baskı). Gerçek Yayınevi.
- Gölpınarlı, A. (1977). *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılab Kitabevi.
- Çelebi, A. (2010). *Meşâ’irü’ş-Şu’arâ, İnceleme-Metin*, (F. Kılıç, haz.), İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Kılıç, M. E. (2014). *Sufi ve Şiir*, (11. Baskı). İnsan Yayınları.
- Kurtuluş, R., & Pala İ. (2020). “Mülemma”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 31, 537-538. TDV Yayınları.
- Özervarlı, S. (1997). “Hânî, Şeyh Ahmed”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 16, 31-32. TDV Yayınları.
- Öztuna, Y. (1978). *Büyük Türkiye Tarihi*, Ötüken Yayınları. 11, 55.

- Öztürk, A. (2011). “Türk-Ermeni İlişkilerinde Dil”. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi International Journal of Social and Economic Sciences*, 1 (1), 81-87.
- Pala, İ. (1995). *Ansiklopedik Divan Şiir Sözlüğü*, (3. Baskı). Akçağ Yayınları.
- Saraç, M. A. Y. (2008). *Osmanlı Şiiri*, (2. Baskı). 3 F Yayınları.
- Yıldırım, N. (2008). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, (1. Baskı). Kabalcı Yayınevi.

BÖLÜM 3

TERKOS GÖLÜ HAVZASI'NDA SU GÜVENLİĞİNE YÖNELİK MEKÂNSAL RİSKLERİN CBS TABANLI ÇOK KRİTERLİ KARAR ANALİZİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ: BEST-WORST METHOD (BWM) YAKLAŞIMI¹

Duygu MİNAZ²

¹ Bu çalışma, 28–29 Eylül 2026 tarihlerinde düzenlenen Endüstriyel Atıksu Yönetimi Sempozyumu'nda (TENAP) sunulmuştur.

² Dr. Bağımsız Araştırmacı, ORCID: 0000-0003-3274-957X

1. Giriş

Su kaynaklarının korunması ve sürdürülebilir kullanımı, toplumsal gereksinimlerin karşılanması ve ekosistem işlevlerinin sürdürülmesi açısından önem taşımaktadır. İklimsel değişkenlik, artan su talebi ve insan faaliyetleri, su kaynaklarının miktarını ve kullanılabilirliğini etkileyerek doğal çevre özellikleri ile beşerî baskıların birlikte değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır (Scanlon vd., 2023). Su güvenliği; su temini ve sanitasyon, sosyoekonomik gereksinimler, ekosistemlerin korunması, suyla ilişkili afetler ve yönetim gibi farklı boyutları kapsamaktadır (Rafaai ve Lee, 2024). Bu kapsamda arazi kullanımı ve arazi örtüsünün havza ölçeğinde incelenmesi, su kaynakları üzerindeki potansiyel baskıların belirlenmesi ve koruma önceliklerinin tanımlanması açısından önem taşımaktadır (Locke, 2024).

Arazi kullanımı ve arazi örtüsündeki değişimler, içme suyu havzalarında su kalitesiyle ilişkili süreçleri etkileyebilmektedir. Özdemir vd. (2025), Sapanca Gölü Havzası'nda kentleşme ve nüfus yoğunluğu ile toplam azot ve toplam fosfor arasında anlamlı ilişkiler belirlemiş, ormanlık alanların su kalitesinin korunmasındaki rolünü vurgulamıştır. Türkiye'de göl yüzeyleri ve çevrelerindeki arazi örtüsü değişimlerinin incelenmesinde Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve uzaktan algılama yöntemlerinden yararlanılmaktadır (Bitek vd., 2024; Coşkun ve Minaz, 2024; Kale ve Erişmiş, 2024; Özçalık vd., 2020; Özvan vd., 2023). Bu çalışmalar çevresel değişimlerin izlenmesine katkı sağlamakla birlikte, farklı doğal ve beşerî göstergelerin birlikte değerlendirilmesi havza içerisindeki göreceli risk farklılıklarının belirlenmesine olanak tanımaktadır.

İstanbul'un önemli içme suyu kaynaklarından biri olan Terkos Gölü Havzası, doğal çevre özellikleri ile metropoliten gelişmenin etkilerinin birlikte değerlendirilmesini gerektirmektedir. Şenol ve Taş (2023), havzada 1980–2023 dönemindeki arazi kullanım değişimlerini inceleyerek ulaşım altyapısı ve kentsel yayılma ile ilişkili dönüşümlere dikkat çekmiştir. Öztürk vd. (2024) ise Terkos ve Büyükçekmece rezervuarlarından elde edilen arıtılmış sulardaki trihalometan oluşumunu karşılaştırarak farklılıkları arazi kullanımı, organik madde özellikleri ve mevsimsel süreçlerle birlikte değerlendirmiştir. Bu araştırmalar havzanın çevresel özellikleri ile su kaynaklarının korunması arasındaki ilişkinin önemini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte arazi kullanımı, beşerî faaliyetlerle ilişkili göstergeler ve topografik koşullar, tek başlarına ölçülmüş kirlilik düzeyini veya gerçekleşmiş çevresel zararı göstermemektedir. Bu nedenle söz konusu göstergeler, doğrudan su kalitesi ölçümlerinin yerine geçmeden, potansiyel mekânsal risklerin karşılaştırılmasında kullanılabilir.

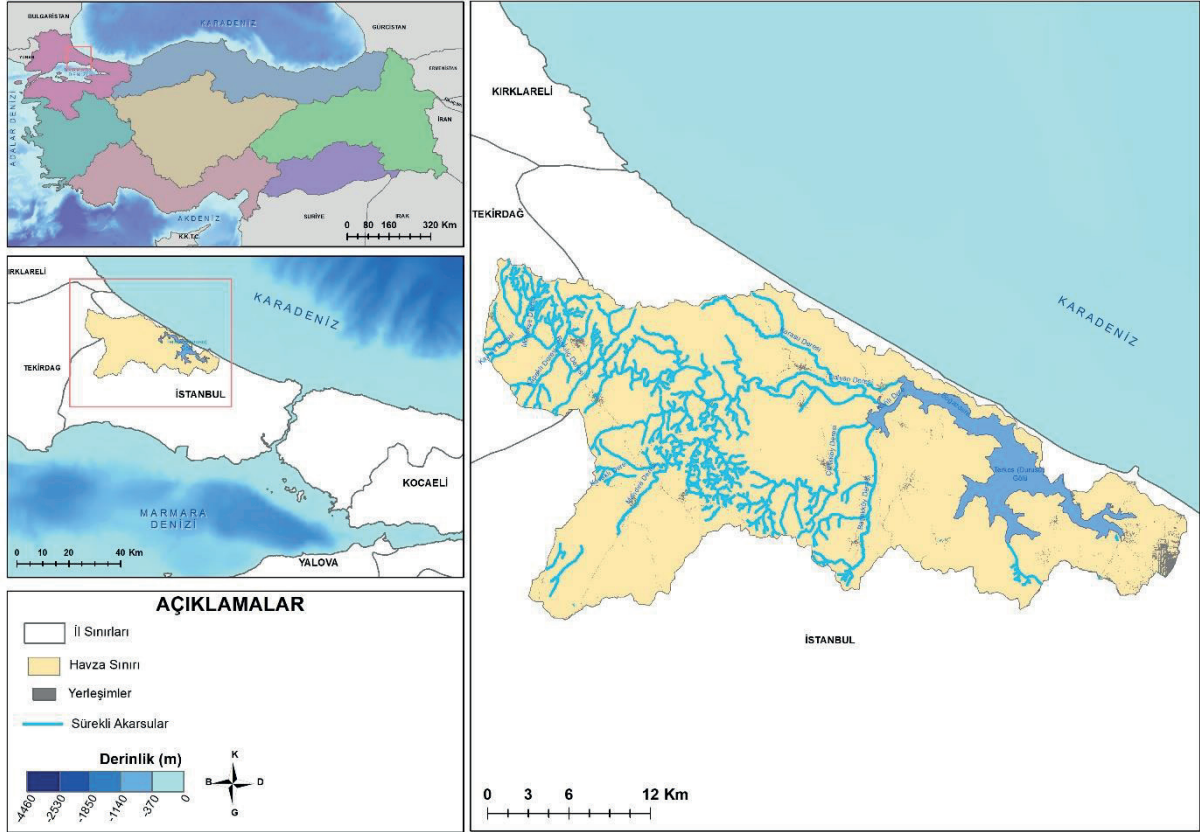
CBS tabanlı çok kriterli karar verme yöntemleri, farklı çevresel göstergelerin ağırlıklandırılarak ortak bir mekânsal değerlendirme modelinde birleştirilmesini sağlamaktadır. Çelik (2024), Yukarı Dicle Havzası'nda yeraltı suyu potansiyelini belirlemek amacıyla eğim, drenaj yoğunluğu ve arazi kullanımı gibi göstergeleri CBS tabanlı çok kriterli değerlendirmeyle birleştirmiştir. Best–Worst Method (BWM), en önemli ve en az önemli kriterlerin referans alınarak diğer kriterlerle karşılaştırılmasına ve ağırlıkların optimizasyon yoluyla hesaplanmasına dayanmaktadır (Rezaei, 2015; Rezaei, 2016). BWM ağırlıklarının CBS ortamındaki mekânsal katmanlarla birleştirilmesi, farklı göstergelerin ortak bir değerlendirme ölçeğinde analiz edilmesine olanak tanımaktadır. Ancak sonuçlar kriter seçimine, puanlama yönlerine, ağırlıklara ve model kabullerine bağlı olduğundan bu unsurların açıkça tanımlanması gerekmektedir (Rezaei, 2026).

Terkos Gölü Havzası'nda arazi kullanım değişimleri ve su kalitesi üzerine yapılan araştırmalar önemli bulgular sunmaktadır. Bununla birlikte arazi örtüsü, yerleşimlere ve yollara uzaklık, göle ve akarsulara uzaklık, eğim ve koruma kuşaklarının ortak bir CBS tabanlı çok kriterli modelde birleştirilmesi, havza içerisindeki görelî mekânsal risklerin değerlendirilmesine yönelik tamamlayıcı bir yaklaşım sunmaktadır. Bu çalışmada koruma kuşakları, İSKİ İçme Suyu Havzaları Yönetmeliği'nde (İSKİ, 2011) tanımlanan koruma esasları dikkate alınarak, baskı kaynağı olarak değil, su kaynaklarının korunmasına yönelik mekânsal önceliği temsil eden bir kriter olarak ele alınmaktadır. Göle ve akarsulara uzaklık ise su kaynaklarının kendisini risk kaynağı olarak tanımlamak için değil, modelde belirlenen yakınlık ve uzaklık ilişkilerini değerlendirmek amacıyla kullanılmaktadır.

Araştırmanın amacı, Terkos Gölü Havzası'nda su güvenliğiyle ilişkili potansiyel mekânsal riskleri BWM ve CBS yöntemleriyle değerlendirmek ve risk düzeylerinin havza içerisindeki dağılımını belirlemektir. Bu doğrultuda kriter ağırlıkları BWM ile hesaplanmakta, standartlaştırılmış mekânsal katmanlar ağırlıklı doğrusal kombinasyon yaklaşımıyla birleştirilerek mekânsal risk endeksi oluşturulmaktadır. Sonuçların, koruma, izleme ve arazi kullanım planlaması açısından öncelikli alanların belirlenmesine katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Endeks, doğrudan ölçülmüş su kirliliğini, gerçekleşmiş çevresel zararı veya su güvenliğinin bütün boyutlarını değil, seçilen göstergelerin puanları ve ağırlıkları doğrultusunda hesaplanan görelî mekânsal risk dağılımını temsil etmektedir.

1.1. Araştırma Alanının Doğal ve Beşerî Ortam Özellikleri

Terkos Gölü Havzası, Türkiye'nin kuzeybatısında, Çatalca Yarımadası'nın kuzeyinde ve Karadeniz kıyısı yakınında yer almaktadır. İstanbul'un önemli içme suyu kaynaklarından Terkos Gölü, havzanın başlıca alıcı ortamıdır (Şekil 1). Metropolen gelişme ve ulaşım altyapısındaki dönüşümler, havzanın doğal ve beşerî özelliklerinin birlikte değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır (Şenol ve Taş, 2023).

Şekil 1. Araştırma sahasının lokasyon haritası

Havzanın jeomorfolojik yapısında plato yüzeyleri, tepelik alanlar, akarsu vadileri ve kıyı birikim şekilleri öne çıkmaktadır. Batıdaki Istranca çevresinde yüksek ve parçalanmış yüzeyler, göle doğru alçalan kesimlerde ise daha düşük ve hafif dalgalı araziler görülmektedir. Litolojik yapı granit, gnays ve metamorfik birimlerin yanı sıra kireçtaşı, marn, kil, kum ve çakıl içeren tortul birimlerden oluşmaktadır.

Terkos Gölü'nün oluşumu ve gelişiminde deniz seviyesi değişimleri ile kıyı süreçleri etkili olurken, havzanın drenaj sisteminde Istranca Deresi ve kolları öne çıkmaktadır. Litolojik ve

topografik farklılıklar, kayaçların aşınmaya karşı dirençleriyle birlikte akarsu vadilerinin gelişimini ve yer şekillerinin dağılışını etkilemektedir (Kaya vd., 2019).

İstanbul'un Karadeniz etkisine açık kuzeyinde yer alan havzada kahverengi orman toprakları, kireçsiz kahverengi topraklar, alüvyal topraklar, rendzinalar ve kumullar bulunmaktadır. Orman, çalılık, sulak alan ve kıyı kumulu habitatları; *Quercus infectoria*, *Quercus frainetto* ve *Phillyrea latifolia* gibi odunsu türlerin yanı sıra kıyı kumullarında görülen *Pancratium maritimum*, *Crambe maritima*, *Eryngium maritimum* ve *Cakile maritima* gibi türlere yaşam alanı sağlamaktadır (Akkemik ve Başer Kalyoncuoğlu, 2022).

Havzanın beşerî yapısında kırsal yerleşmeler, tarım, hayvancılık ve ulaşım bağlantıları öne çıkmaktadır. İstanbul Havalimanı ve Kuzey Marmara Otoyolu gibi altyapı yatırımları ile kentsel yayılma, havza ve yakın çevresindeki arazi kullanımını etkileyen başlıca unsurlardır. Şenol ve Taş (2023), 1980–2023 dönemindeki mekânsal değişimde ulaşım altyapısı ve kentsel gelişmenin etkisine dikkat çekmiştir.

Havzanın doğal ve beşerî özellikleri, su güvenliğine yönelik mekânsal baskıların değerlendirilmesinde kullanılan kriterlerin temelini oluşturmaktadır. Eğim ve akarsu ağı fiziksel özellikleri; arazi örtüsü, yerleşimler ve yollar beşerî kullanım ve baskıları temsil etmektedir. Göl ve akarsulara uzaklık ile koruma kuşakları da su ortamıyla mekânsal ilişkilerin ve koruma önceliklerinin değerlendirilmesinde analize dâhil edilmektedir. Böylece havzanın farklı kesimleri, potansiyel mekânsal baskılar bakımından karşılaştırılmaktadır.

2. Veri ve Yöntem

Bu çalışmada, Terkos Gölü Havzası'ndaki potansiyel mekânsal riskler, CBS tabanlı çok kriterli değerlendirme yaklaşımıyla incelenmiştir. Analizde arazi örtüsü, eğim, akarsuya ve göl kıyısına uzaklık, yapılaşmış alanlara ve yollara uzaklık ile içme suyu koruma kuşaklarından oluşan yedi kriter kullanılmıştır (Tablo 1). Kriterler, beşerî baskılar ile doğal çevre özelliklerini birlikte değerlendirecek şekilde seçilmiştir.

Tablo 1. Analizde kullanılan veriler ve türetilen kriterler

Kriter	Kullanılan temel veri	Uygulanan işlem
Arazi kullanım/arazi örtüsü	ESA WorldCover	Havza sınırına göre kesme, yeniden örnekleme ve yeniden sınıflandırma
Eğim	Sayısal yükseklik modeli	Eğim hesaplama ve yeniden sınıflandırma
Akarsuya uzaklık	Akarsu ağı	Öklid uzaklığı hesaplama ve yeniden sınıflandırma
Göl kıyısına uzaklık	Terkos Gölü sınırı	Göl dışındaki hücreler için uzaklık hesaplama ve yeniden sınıflandırma
Yapılaşmış alanlara uzaklık	WorldCover yapılaşmış alan sınıfı	Sınıf seçimi, Öklid uzaklığı hesaplama ve yeniden sınıflandırma
Yollara uzaklık	Yol ağı	Öklid uzaklığı hesaplama ve yeniden sınıflandırma
İçme suyu koruma kuşakları	Göl sınırı ve havza sınırı	Tampon bölgeler oluşturma, puanlama ve rastera dönüştürme

Çalışma alanının sınırlandırılmasında Terkos Gölü Havzası'na ait vektör sınırı kullanılmıştır. Arazi örtüsü verileri, 10 m mekânsal çözünürlüklü ESA WorldCover ürününden elde edilmiştir. Eğim katmanı sayısal yükseklik modelinden; uzaklık katmanları ise göl, akarsu, yol ve yapılaşmış alan verilerinden üretilmiştir.

Verilerin hazırlanması ve mekânsal uyumlaştırılması

Mekânsal analizler ArcGIS ortamında gerçekleştirilmiş, tüm katmanlar WGS 1984 UTM Zone 35N (EPSG:32635) koordinat sistemine dönüştürülmüştür. Raster veriler 30×30 m hücre büyüklüğünde, ortak maske ve hücre hizalaması kullanılarak uyumlaştırılmıştır. ESA WorldCover verisi, kategorik sınıf kodlarını korumak amacıyla en yakın komşu yöntemiyle yeniden örneklenmiş ve katmanlar Extract by Mask aracıyla havza sınırına göre kesilmiştir. Göl yüzeyi, karasal kaynaklı baskıların değerlendirilmesi kapsamında NoData olarak tanımlanmıştır.

Yapılaşmış alanlara uzaklık kriteri, WorldCover veri setindeki 50 kodlu sınıf kullanılarak oluşturulmuştur. Bu sınıfa ait hücreler uzaklık hesabının kaynakları olarak belirlenmiş, diğer hücreler NoData olarak düzenlenmiştir. Böylece uzaklıklar idari yerleşim sınırlarına değil, yapılaşmış yüzeylere göre hesaplanmıştır.

Kriter katmanlarının oluşturulması ve standartlaştırılması

Akarsuya, göl kıyısına, yapılaşmış alanlara ve yollara uzaklık katmanları Öklid uzaklığı yöntemiyle oluşturulmuştur. Bu katmanlar en yakın kaynağa doğrusal uzaklığı temsil etmekte; akış güzergâhı, kirletici taşınım süresi veya hidrolojik bağlantılılığı doğrudan ölçmemektedir.

Eğim katmanı sayısal yükseklik modelinden türetilmiş ve yüksek eğim sınıflarına, yüzeysel taşınım ve erozyon potansiyelinin artabileceği varsayımıyla daha yüksek puanlar atanmıştır. İçme suyu koruma kuşakları, göl sınırı çevresinde tampon bölgeler oluşturularak hazırlanmış, kuşaklar çakışmayacak şekilde düzenlenmiş ve havza sınırına göre kesilmiştir. Bu katman, resmî koruma sınırlarını değil, analiz kapsamında oluşturulan mesafe temelli bölgeleri temsil etmektedir.

Kriterler, Reclassify aracıyla 1–5 arasında ortak bir puanlama ölçeğine dönüştürülmüştür. Ölçekte 1 en düşük, 5 en yüksek göreceli baskı veya duyarlılık düzeyini göstermektedir. Alt sınıf puanları kriter içindeki mekânsal farklılıkları, kriter ağırlıkları ise her kriterin toplam endekse katkısını ifade etmektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Kriterlerin yeniden sınıflandırılmasında kullanılan alt sınıflar ve puanlar

Kriter	Alt sınıf	Risk puanı
Arazi kullanım/arazi örtüsü	Ağaç örtüsü / orman alanları	1
	Çalılık, çayır ve otsu sulak alanlar	2
	Tarım alanları	4
	Çıplak veya seyrek bitki örtülü alanlar	4
	Yapılaşmış alanlar	5
Eğim (°)	Açık su yüzeyleri	Analiz dışı
	0–2	1
	>2–6	2
	>6–12	3
	>12–20	4
	>20	5
Akarsuya uzaklık (m)	0–100	5

Duygu MİNAZ

	>100–250	4
	>250–500	3
	>500–1.000	2
	>1.000	1
Göl kıyısına uzaklık (m)	0–300	5
	>300–1.000	4
	>1.000–2.000	3
	>2.000–5.000	2
	>5.000	1
Yapılaşmış alanlara uzaklık (m)	0–250	5
	>250–500	4
	>500–1.000	3
	>1.000–2.000	2
	>2.000	1
Yollara uzaklık (m)	0–100	5
	>100–250	4
	>250–500	3
	>500–1.000	2
	>1.000	1
İçme suyu koruma kuşakları (m)	Mutlak koruma alanı (0–300 m)	5
	Kısa mesafeli koruma alanı (>300–1.000 m)	4
	Orta mesafeli koruma alanı (>1.000–2.000 m)	3
	Uzun mesafeli koruma alanı (>2.000 m–havza sınırı)	2
	Havza dışı alanlar	Analiz dışı

Not: Puanlar, çalışma kapsamında tanımlanan görel risk düzeylerini göstermektedir: 1 = çok düşük, 2 = düşük, 3 = orta, 4 = yüksek ve 5 = çok yüksek. Analiz dışı alanlar NoData olarak tanımlanmıştır. Aralık gösteriminde “>100–250”, 100’den büyük ve 250’ye eşit veya küçük değerleri ifade etmektedir.

Mekânsal risk endeksinin hesaplanması

Mekânsal risk endeksi, standartlaştırılmış yedi kriter katmanının ağırlıklı doğrusal kombinasyonu ile hesaplanmıştır:

$$R(x) = \sum_{j=1}^7 w_j \cdot r_j(x)$$

Burada $(R(x))$ hücrenin göreceli risk endeksini, (w_j) kriter ağırlığını, $(r_j(x))$ ise ilgili kriterin hücre puanını ifade etmektedir. Toplamı 1 olan kriter ağırlıkları kullanılarak hesaplamalar, ArcGIS ortamındaki Raster Calculator aracıyla gerçekleştirilmiştir. Analiz, tüm kriterlerde geçerli hücre değerine sahip alanlarla sınırlandırılmış; göl yüzeyi ve diğer NoData alanları dışarıda bırakılmıştır.

Sürekli endeks, belirlenen eşik değerlerine göre çok düşük, düşük, orta, yüksek ve çok yüksek olmak üzere beş sınıfa manuel olarak ayrılmıştır. Sınıflar, kullanılan kriterler ve ağırlıklar çerçevesindeki göreceli mekânsal risk farklılıklarını göstermektedir.

Alansal değerlendirme ve yöntemin kapsamı

Risk sınıflarının alanları, 30×30 m çözünürlüklü rasterdaki hücre sayıları üzerinden hesaplanmıştır. Her sınıfın alanı kilometrekare cinsinden aşağıdaki eşitlikle belirlenmiştir:

$$A_k = \frac{N_k \times 900}{10^6}$$

Burada (A_k) sınıf alanını, (N_k) ise ilgili sınıftaki hücre sayısını ifade etmektedir. Sınıfların yüzdesel dağılımı, alanlarının toplam geçerli analiz alanına oranlanmasıyla hesaplanmış; göl yüzeyi ve NoData alanları toplam alana dâhil edilmemiştir.

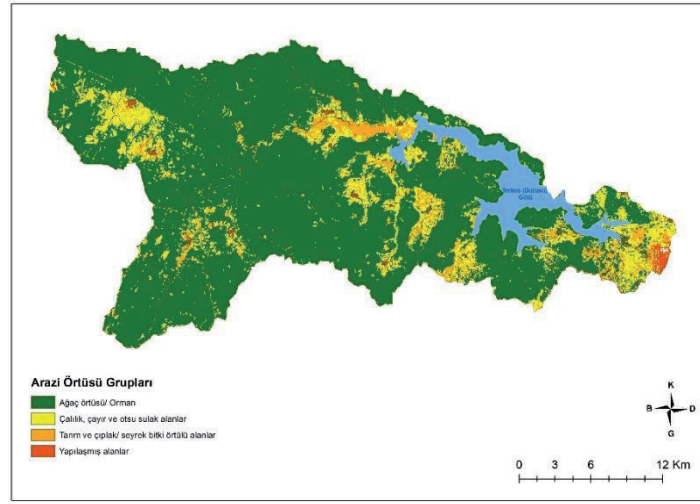
Mekânsal risk endeksi, koruma ve izleme önceliklerini belirlemeye yönelik bir karar destek göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Su kalitesi ölçümleri, su bütçesi hesaplamaları ve kirletici taşınım modellenmesi yapılmadığından, endeks doğrudan kirlilik düzeyini veya su yetersizliği olasılığını göstermemektedir.

Göl kıyısına uzaklık, koruma kuşakları ve arazi örtüsü ile yapılaşmış alanlara uzaklık kriterleri kısmen örtüşen mekânsal bilgiler içermektedir. Dolayısıyla sonuçlar, ilişkili kriterlerin endekse birlikte katkıda bulunabileceği ve elde edilen dağılımın seçilen puanlama ile ağırlıklandırma düzenine bağlı olduğu dikkate alınarak yorumlanmalıdır.

3. Bulgular

3.1.Kriterlerin Havza Ölçeğinde Değerlendirilmesi

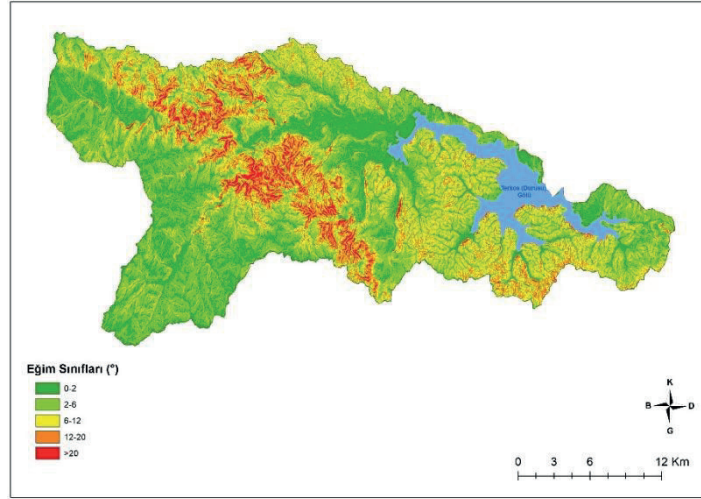
Arazi örtüsü haritasına göre (Şekil 2), orman alanları havzanın kuzey, orta ve güneybatı kesimlerinde geniş ve bağlantılı alanlar oluşturmaktadır. Çalılık, çayır ve otsu sulak alanlar parçalı biçimde, özellikle orman alanları arasında ve göl çevresinde görülmektedir. Tarım alanları ile çıplak veya seyrek bitki örtülü yüzeyler, gölün batı uzantısı çevresinde ve havzanın doğusunda yoğunlaşmaktadır. Yapılaşmış alanlar ise küçük ve dağınık şekilde bulunmakta, doğu ve güneydoğuda belirginleşmektedir. Bu dağılım, arazi örtüsüne dayalı puanların havza genelinde mekânsal farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Şekil 2. Terkos Gölü Havzası'nın arazi örtüsü dağılımı

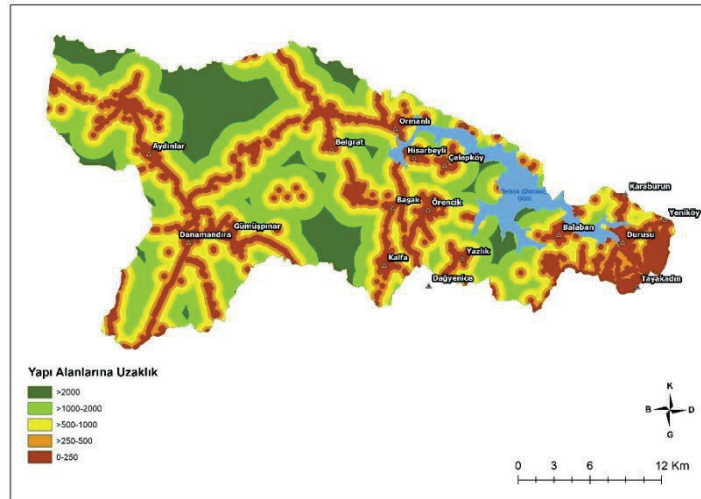
Yeniden sınıflandırmada orman alanlarına en düşük, yapılaşmış alanlara en yüksek; tarım alanları ile çıplak veya seyrek bitki örtülü yüzeylere ise yüksek puan verilmiştir. Böylece arazi örtüsü kriteri, doğal örtünün baskın olduğu alanlarla insan kullanımının belirginleştiği kesimleri ayırt etmektedir.

Eğim haritasında (Şekil 3), düşük eğimli alanlar ile dik yamaçlar havza genelinde parçalı bir dağılım göstermektedir. 12–20° ve 20° üzerindeki eğimler özellikle havzanın kuzey ve orta kesimlerinde, merkezdeki bazı yamaçlarda ve gölün güney çevresinde belirginleşirken düşük eğimli alanlar havzanın farklı kesimlerinde geniş yüzeyler ve şeritler hâlinde uzanmaktadır.

Şekil 3. Terkos Gölü Havzası'nın topografik eğim dağılımı

Yapılaşmış alanlara uzaklık haritasında (Şekil 4), 0–250 m ve 250–500 m sınıfları yerleşim çevrelerinde ve yapılaşma hatları boyunca yoğunlaşmaktadır. Kısa mesafeli sınıflar Aydınlar, Danamandıra, Gümüşpınar, Ormanlı, Hisarbeyli, Çelepköy, Başak, Örencik, Kalfa ve Yazlık çevresinde belirginleşmektedir.

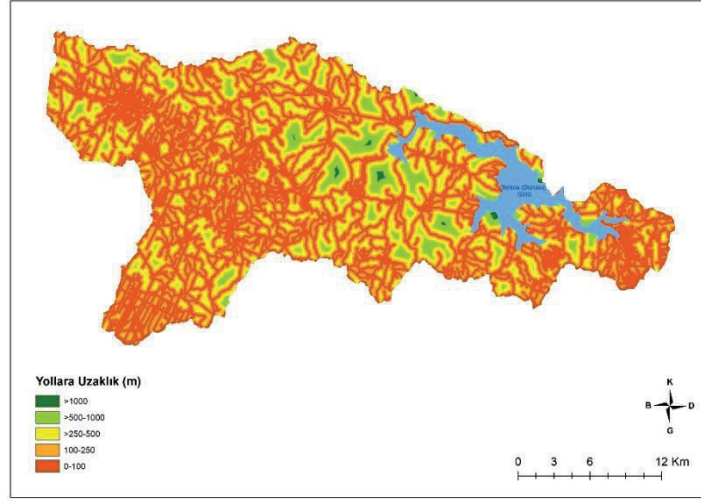

Şekil 4. Yapı alanlarına göre Öklid uzaklıklarının mekânsal dağılımı

Havzanın doğu ve güneydoğu kesimlerinde, özellikle Durusu ve Tayakadın yönünde kısa mesafeli sınıfların daha bağlantılı bir dağılım gösterdiği gözlenmektedir. Buna karşılık, havzanın kuzey-orta bölümündeki bazı geniş alanlar yapılaşmış yüzeylere 2.000 m'den daha uzak konumda bulunmaktadır. Bu görünüm, yapılaşmış alanlara yakınlığın havza içerisinde yerel yoğunlaşmalar oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Yollara uzaklık haritası (Şekil 5), ulaşım ağına yakın alanların havzanın büyük bölümüne yayıldığını göstermektedir. Yollara 0–100 m ve 100–250 m uzaklıktaki alanlar, yol güzergâhlarını izleyen dar ve birbirine bağlanan şeritler oluşturmaktadır. Bu örüntü, havzanın

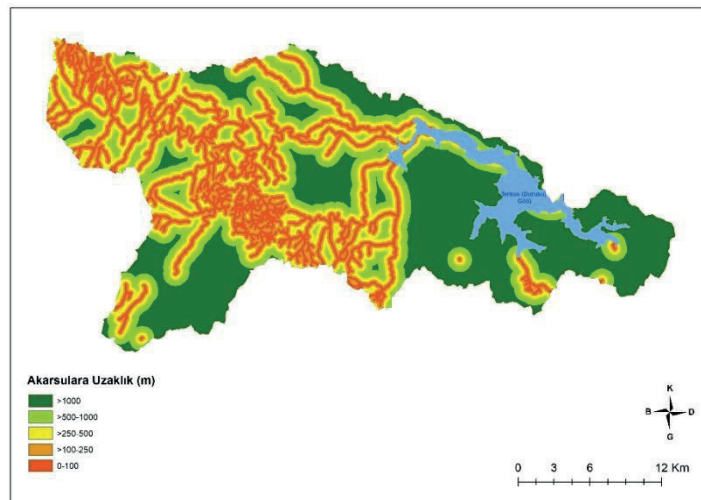
batı ve güneybatı kesimleri ile doğu bölümünde belirgindir. Yollardan 1.000 m'den daha uzak alanlar ise daha sınırlı ve parçalı bir dağılım göstermektedir.

Şekil 5. Ulaşım ağına göre Öklid uzaklıklarının mekânsal dağılımı

Yapılaşmış alanlara uzaklık ile yollara uzaklık haritaları karşılaştırıldığında, ulaşım ağına yakınlığın havza içerisinde daha yaygın bir mekânsal örüntü oluşturduğu görülmektedir. Bununla birlikte, bu bulgu kullanılan yol ağının konumsal dağılımını yansıtmakta; trafik yoğunluğu veya yollardan kaynaklanan kirletici yükü hakkında doğrudan bilgi vermemektedir.

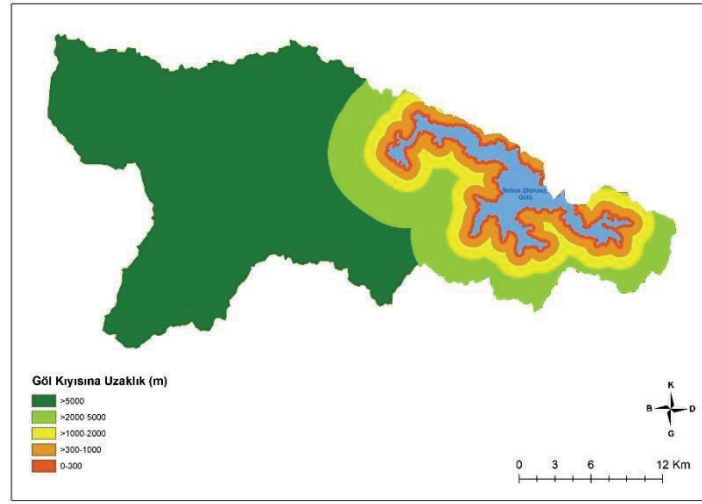
Akarsuya uzaklık haritasında (Şekil 6), kullanılan akarsu ağına yakın alanların özellikle havzanın batı ve orta kesimlerinde dallanan şeritler oluşturduğu görülmektedir. Akarsulara 0–100 m ve 100–250 m uzaklıktaki alanlar, bu kesimlerde birbirine yaklaşan ve yer yer birleşen bölgeler meydana getirmektedir. Akarsu kollarının çevresindeki uzaklık sınıfları, havzanın batısından göle doğru uzanan bazı hatlar boyunca süreklilik göstermektedir.

Şekil 6. Akarsu ağına göre Öklid uzaklıklarının mekânsal dağılımı

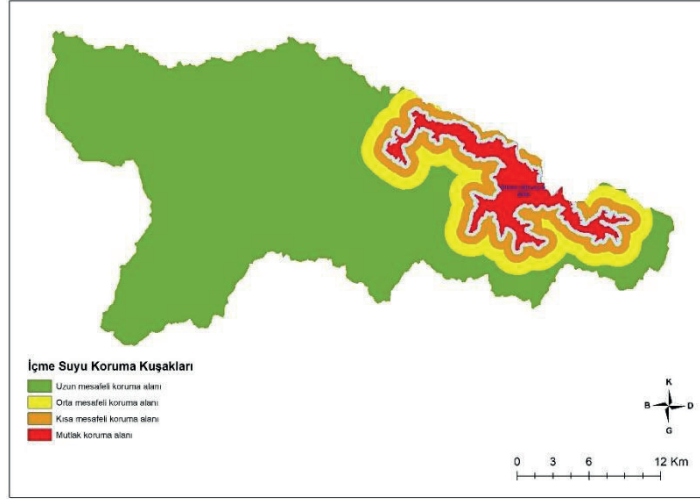
Terkos Gölü'nün güneyindeki ve havzanın doğusundaki bazı kesimlerde ise kullanılan akarsu verisine göre 1.000 m'den daha uzak alanlar geniş yer kaplamaktadır. Bu dağılım, mevcut veri setinde temsil edilen akarsu ağına ilişkin bir bulgu olup söz konusu alanlarda küçük veya mevsimlik akarsuların bulunmadığı anlamına gelmemektedir.

Göl kıyısına uzaklık haritasında (Şekil 7), kısa mesafeli sınıfların gölün girintili ve çıkıntılı kıyı geometrisini izlediği görülmektedir. Kıyıya 0–300 m ve 300–1.000 m uzaklıktaki alanlar, göl çevresinde dar kuşaklar oluştururken, 1.000–2.000 m ve 2.000–5.000 m sınıfları daha geniş bir çevreye yayılmaktadır. Havzanın batı ve güneybatı kesimlerinin büyük bölümü göl kıyısından 5.000 m'den daha uzakta bulunmaktadır.

Şekil 7. Göl kıyısına göre Öklid uzaklıklarının mekânsal dağılımı

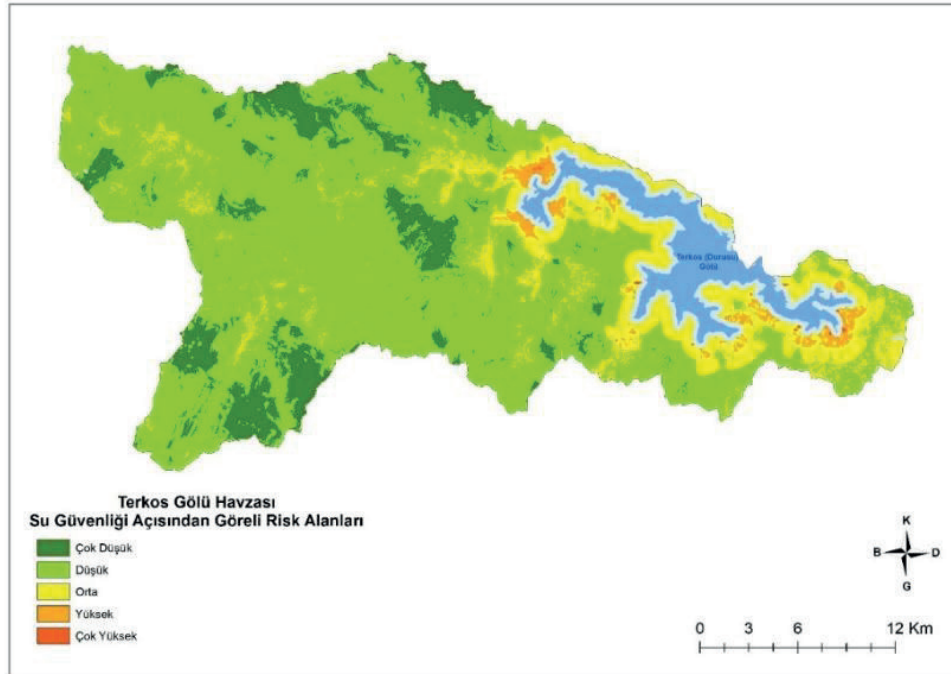
Mesafe esaslı olarak oluşturulan içme suyu koruma kuşakları katmanında, uzun mesafeli koruma alanının havzanın gölden uzak kesimlerinde geniş bir alan kapladığı görülmektedir (Şekil 8). Kısa ve orta mesafeli koruma alanları ise göl çevresinde birbirini izleyen kuşaklar hâlinde uzanmaktadır. Göl kıyısına uzaklık ve koruma kuşakları haritaları, aynı göl sınırı temel alınarak oluşturulmaları nedeniyle benzer bir mekânsal düzen göstermektedir.

Şekil 8. Terkos Gölü Havzası'ndaki içme suyu koruma kuşaklarının dağılımı

3.2. Mekânsal Risk Sınıflarının Dağılımı

Yedi kriterin ağırlıklı doğrusal kombinasyonu ile elde edilen sonuç haritasında (Şekil 9), havzanın büyük bölümünün düşük ve çok düşük göreceli risk sınıflarında bulunduğu belirlenmiştir. Düşük risk sınıfı, özellikle gölden uzak iç kesimlerde geniş ve bağlantılı alanlar oluşturmaktadır. Çok düşük riskli alanlar ise havzanın kuzey-orta ve güneybatı kesimleri başta olmak üzere farklı büyüklüklerde dağılmaktadır.

Şekil 9. Terkos Gölü Havzası'nda su güvenliğine yönelik mekânsal risk dağılımı

Orta riskli alanlar, göl çevresinde daha belirgin bir dağılım göstermektedir. Ayrıca havzanın iç kesimlerinde, arazi örtüsünün farklılaştığı ve yapılaşmış alanlara yakınlığın arttığı bazı bölgelerde parçalı orta risk alanları bulunmaktadır. Bu sınıf, sonuç haritasında düşük ve yüksek riskli alanlar arasında geçiş niteliğinde bir görünüm oluşturmaktadır.

Yüksek riskli alanlar, özellikle gölün batı uzantısı çevresinde ve doğu-güneydoğu kesimindeki bazı kıyı yakınlarında yoğunlaşmaktadır. Çok yüksek riskli alanlar ise bu bölgeler içerisinde küçük ve sınırlı alanlar hâlinde görülmektedir. Haritaların görsel karşılaştırılmasında, yüksek sınıfların bazı kesimlerde göle yakınlık ile yüksek puanlı arazi örtüsü ve yapılaşmış alanlara yakınlığın bir arada bulunduğu bölgelerle örtüştüğü gözlenmektedir. Ancak bu örtüşme, kriterler arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak ölçüldüğü anlamına gelmemektedir.

Sonuç rasterında geçerli değere sahip toplam 732.290 hücre bulunmaktadır. Hücre büyüklüğünün 30×30 m olması esas alındığında, toplam geçerli analiz alanı 659,0610 km² olarak hesaplanmıştır. Risk sınıflarının alansal dağılımı Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Mekânsal risk sınıflarının alansal dağılımı

Risk sınıfı	Hücre sayısı	Alan (km ²)	Oran (%)
Çok düşük	89.812	80,8308	12,26
Düşük	509.497	458,5473	69,58
Orta	105.965	95,3685	14,47
Yüksek	26.057	23,4513	3,56
Çok yüksek	959	0,8631	0,13
Toplam	732.290	659,0610	100,00

Not: Oranlar, sonuç rasterında geçerli değere sahip hücrelerin toplam alanı üzerinden hesaplanmıştır.

Yüksek ve çok yüksek risk sınıflarının toplam alanı 24,3144 km² olup geçerli analiz alanının %3,69'unu oluşturmaktadır. Bu sınıfların alansal payı sınırlı olmakla birlikte, göl çevresindeki belirli kesimlerde yoğunlaşmaları mekânsal açıdan dikkat çekmektedir. Bulgular, kullanılan kriterler ve ağırlıklandırma düzeni doğrultusunda görelî riskin havza genelinde eşit dağılmadığını ve belirli kıyı kesimlerinde yerel yoğunlaşmalar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Düşük risk sınıflarının geniş alan kaplaması ise tek başına su kalitesinin iyi olduğu veya su güvenliğine ilişkin sorun bulunmadığı şeklinde yorumlanmamalıdır.

4. Tartışma

Terkos Gölü Havzası'nda gerçekleştirilen mekânsal değerlendirme, geçerli analiz alanının %81,84'ünün düşük ve çok düşük, %3,69'unun ise yüksek ve çok yüksek göreceli risk sınıflarında bulunduğunu göstermektedir. Düşük riskli alanların genişliği, havzada yaygın olan orman örtüsü ve gölden uzak kesimlere verilen düşük puanlarla ilişkilidir. Dolayısıyla risk dağılımı, havzanın mekânsal özelliklerinin yanı sıra kullanılan kriter, ağırlıklandırma ve sınıflandırma tercihlerinin de bir sonucudur.

Arazi kullanımının hidrolojik süreçler üzerindeki etkisi, Doğan ve Karpuzcu'nun (2022) Terkos Havzası'nda SWAT modeliyle gerçekleştirdiği çalışmada da ortaya konulmuştur. Araştırmacılar, kentleşme ve tarımsal alanlara dönüşüm senaryolarında yıllık yüzeysel akışın başlangıç senaryosuna göre %45'in üzerinde artabildiğini belirlemiştir. Bu bulgu, mevcut çalışmada yapılaşmış alanlar ile tarım ve açık yüzeylere yüksek puan verilmesini kavramsal olarak desteklemektedir. Bununla birlikte, yüzeysel akış modellenmediğinden mevcut risk puanları akış miktarı veya kirletici yükündeki değişimi doğrudan göstermemektedir.

Yapılaşmış alanlar ve ulaşım ağı çevresindeki yüksek değerler, havzada daha önce belirlenen arazi kullanım baskılarıyla karşılaştırılabilir niteliktedir. Geymen (2016), 1995–2010 döneminde yerleşim gelişiminin koruma kuşakları içerisinde de gerçekleştiğini; Şenol ve Taş (2023) ise 1980–2023 döneminde ulaşım altyapısı, kentsel yayılma ve diğer insan faaliyetlerinin doğal alanlar üzerindeki baskısını ortaya koymuştur. Bununla birlikte, farklı dönem ve veri setlerine dayanan bu çalışmalar mevcut risk haritasının doğrudan doğrulandığı anlamına gelmemektedir.

Yüksek riskli alanların toplam payının düşük olması, bu alanların yönetim açısından önemsiz olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Göl çevresindeki yüksek değerli kesimler, saha incelemeleri ve su kalitesi izleme noktalarının belirlenmesinde öncelikli alanlar olarak değerlendirilebilir. Ancak göle ve akarsulara yakınlık, tek başına kirletici kaynağının varlığını göstermemektedir. Öklid uzaklığı yaklaşımının akış yönünü ve hidrolojik bağlantıları içermemesi nedeniyle yakınlık kriterleri, arazi kullanımı, atıksu altyapısı ve saha bulgularıyla birlikte ele alınmalıdır.

Havzanın büyük bölümünün düşük riskli sınıflarda yer alması, gölde su kalitesi sorunlarının bulunmasıyla çelişmemektedir. Yılmaz vd. (2021), Terkos Gölü'nde sekiz istasyondan alınan örnekler üzerinden fitoplankton, besin elementleri ve metal konsantrasyonlarını inceleyerek ötrofikleşme yönündeki değişime ve bazı metal/metalloidler açısından kirlilik bulgularına

dikkat çekmiştir. Su kalitesini belirli dönemlerde doğrudan ölçen bu araştırmadan farklı olarak mevcut çalışma, karasal alanların görelî mekânsal baskı potansiyelini değerlendirmektedir. Benzer şekilde Dervişoğlu vd. (2024), İstanbul'un içme suyu havzalarında su yüzeyi değişimleri, arazi örtüsü dönüşümleri ve meteorolojik göstergeleri birlikte incelemiştir. Mevcut analizde yağış değişkenliği, kuraklık, su çekimi ve göl seviyesindeki mevsimsel değişimler bulunmadığından sonuçlar, su güvenliğinin arazi kullanımı ve mekânsal yakınlıkla ilişkili boyutuyla sınırlıdır.

Modelin yorumlanmasında kriterler arasındaki bilgi örtüşmesi de önem taşımaktadır. İçme suyu koruma kuşakları ile göl kıyısına uzaklık kriterlerinin toplam ağırlığı %49,40'tır. Her iki katmanın göl sınırıyla ilişkili olması, kıyıya yakınlığın iki ayrı kriter üzerinden temsil edilmesine yol açabilir. Benzer biçimde, arazi örtüsündeki yapılaşmış alanlar ile yapılaşmış alanlara uzaklık kriteri arasında da örtüşme bulunmaktadır. Malczewski (2000), CBS tabanlı ağırlıklı doğrusal kombinasyon yöntemlerinde kriterlerin tanımlanması, standartlaştırılması ve aralarındaki ilişkilerin değerlendirilmesinin önemini vurgulamıştır. Bu nedenle kıyı çevresindeki yüksek değerler yorumlanırken mekânsal baskıların yanı sıra kriter örtüşmesi de dikkate alınmalıdır. %49,40'lık ağırlık toplamı, sonuç haritasındaki değişkenliğin aynı oranda açıklandığını göstermemektedir.

BWM karşılaştırmalarının tutarlılığı, modelin çevresel gerçekliği temsil etme başarısından ayrı değerlendirilmelidir. Liang vd. (2020), BWM uygulamalarında karşılaştırmaların sayısal ve sıralamaya ilişkin tutarlılığının incelenmesine dikkat çekmiştir. Bu çalışmada ağırlıklandırma sürecinin yeniden üretilebilirliğini sağlamak için karşılaştırma vektörlerinin ve tutarlılık sonucunun raporlanması önemlidir. Ayrıca Kazemi Veisari vd. (2026), Babolroud Havzası'nda farklı karar senaryoları altında önceliğini koruyan alt havzaları belirleyerek duyarlılık analizinin mekânsal değerlendirmelerdeki katkısını göstermiştir. Terkos Havzası'nda da kriter ağırlıklarının, kıyıya uzaklık ve koruma kuşağı kriterlerinin ve sınıf eşiklerinin alternatif senaryolar altında sınanması, yüksek riskli alanların kararlılığını değerlendirmeye yardımcı olabilir.

Son olarak, ortak 30 m hücre büyüklüğü dar kıyı şeritlerinin, küçük yapılaşmış yüzeylerin ve akarsu çevrelerinin temsilini sınırlayabilir. Sürekli endeksin beş sınıfa ayrılması da eşiklere yakın hücrelerin farklı sınıflara geçmesine neden olabilir. Bu nedenle risk sınıflarının alansal payları, kullanılan veri çözünürlüğü ve sınıflandırma yaklaşımı dikkate alınarak yorumlanmalıdır.

Çalışmanın temel katkısı, havzadaki farklı mekânsal göstergeleri ortak bir değerlendirme çerçevesinde birleştirerek ayrıntılı inceleme gerektiren alanları belirlemesidir. Göl çevresindeki yüksek riskli kesimler, saha araştırmaları ve su kalitesi izleme çalışmaları için başlangıç noktaları sunarken orman örtüsünün yaygın olduğu düşük riskli alanların korunması da havza yönetimi açısından önem taşımaktadır. Bununla birlikte, öncelikli müdahale alanlarının ve uygulanacak önlemlerin belirlenmesi için model sonuçlarının saha bulguları, altyapı koşulları ve doğrudan çevresel ölçümlerle desteklenmesi gerekmektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, Terkos Gölü Havzası'nda su güvenliğine yönelik mekânsal baskılar, yedi kriterin BWM ve CBS aracılığıyla bütünleştirilmesiyle değerlendirilmiştir. Sonuçlara göre, geçerli analiz alanının %81,84'ü düşük ve çok düşük, %14,47'si orta, %3,69'u ise yüksek ve çok yüksek risk sınıflarında yer almaktadır. Toplam 24,31 km² büyüklüğündeki yüksek riskli alanlar, gölün batı uzantısı çevresinde ve doğu-güneydoğu kıyılarının bazı kesimlerinde yoğunlaşmaktadır.

Yüksek riskli alanlar, saha incelemeleri ve su kalitesi izleme çalışmalarının planlanmasında öncelikli değerlendirme alanları olarak ele alınabilir. Bu sahalarda yapılaşma, tarımsal faaliyetler, ulaşım ağı ve atıksu altyapısının su kaynaklarıyla ilişkilerinin incelenmesi; düşük riskli alanlarda ise özellikle orman örtüsünün korunması önerilmektedir.

Elde edilen harita, kullanılan kriterler, ağırlıklar ve sınıflandırma eşikleri doğrultusunda oluşturulmuş göreceli bir değerlendirmedir. Risk sınıfları doğrudan su kalitesini veya gerçekleşmiş kirliliği göstermemektedir. Kriterler arasındaki mekânsal örtüşme ve veri çözünürlüğü de sonuçların yorumlanmasında dikkate alınmalıdır. Farklı ağırlıklandırma senaryolarının sınanması ve sonuçların saha ölçümleriyle karşılaştırılması, modelin güvenilirliğinin değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır.

Terkos Gölü Havzası'nda koruma, izleme ve arazi kullanım planlamasına yönelik kararları destekleyen mekânsal bir değerlendirme sunmaktadır. Arazi örtüsü, hidrolojik göstergeler ve düzenli su kalitesi ölçümlerinin analize dâhil edilmesi, havzadaki baskıların zamansal değişiminin de incelenmesini sağlayabilir.

Kaynakça

- Akkemik, Ü., & Başer Kalyoncuoğlu, B. (Ed.). (2022). *İstanbul içme suyu havzaları ağaç-çalı bitkilendirme rehberi*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Bitek, D., Uludağ, M., & Kurban, E. A. (2024). Gala ve Pamuklu gölleri su yüzeyi değişim alanlarının uzaktan algılama teknikleri ile belirlenmesi ve çevresel etkilerin izlenmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 461–486. <https://doi.org/10.26468/trakyasobed.1479079>
- Coşkun, M., & Minaz, D. (2024). Suğla Gölü (Konya) alansal değişiminin (1984/2022) uzaktan algılama ve CBS teknikleriyle analizleri. *International Journal of Geography and Geography Education*, 52, 141–158. <https://doi.org/10.32003/igge.1403272>
- Çelik, R. (2024). Spatial prediction of groundwater potential of Upper Tigris Basin mapping in Türkiye with GIS-based multicriteria decision making (MCDM) method. *Turkish Journal of Civil Engineering*, 35(5), 29–49. <https://doi.org/10.18400/tjce.1358155>
- Dervişoğlu, A., Yağmur, N., & Sarıyılmaz, F. B. (2024). A comprehensive research on open surface drinking water resources in Istanbul using remote sensing technologies. *Environmental Monitoring and Assessment*, 196, 377. <https://doi.org/10.1007/s10661-024-12496-3>
- Doğan, F. N., & Karpuzcu, M. E. (2022). Effect of land use change on hydrology of forested watersheds. *Ecohydrology*, 15(1), e2367. <https://doi.org/10.1002/eco.2367>
- Geymen, A. (2016). Determination of the impacts of land use change on water basin using remote sensing and geographical information system. *Anadolu University Journal of Science and Technology A—Applied Sciences and Engineering*, 17(3), 484–496. <https://doi.org/10.18038/btda.84861>
- İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (İSKİ). (2011). İSKİ içme suyu havzaları yönetmeliği.
- Kale, M. M., & Erişmiş, M. (2024). Eğirdir Gölü alansal değişiminin uzaktan algılama ve coğrafi bilgi sistemleri yardımıyla analizi. *International Journal of Geography and Geography Education*, 52, 122–140. <https://doi.org/10.32003/igge.1380588>
- Kaya, H., Ertek, T. A., & Gazioğlu, C. (2019). Geomorphological features of Terkos Lake. *International Journal of Environment and Geoinformatics*, 6(2), 192–205. <https://doi.org/10.30897/ijegeo.569748>

- Kazemi Veisari, P., Motieyan, H., & Qaderi, F. (2026). Spatial vulnerability of surface water: A sensitivity analysis approach. *Water Resources Management*, 40, 122. <https://doi.org/10.1007/s11269-025-04392-3>
- Liang, F., Brunelli, M., & Rezaei, J. (2020). Consistency issues in the best worst method: Measurements and thresholds. *Omega*, 96, 102175. <https://doi.org/10.1016/j.omega.2019.102175>
- Locke, K. A. (2024). Integrated water resources management and the land-water nexus: A South African perspective. *World Water Policy*, 10(3), 755–779. <https://doi.org/10.1002/wwp2.12204>
- Malczewski, J. (2000). On the use of weighted linear combination method in GIS: Common and best practice approaches. *Transactions in GIS*, 4(1), 5–22. <https://doi.org/10.1111/1467-9671.00035>
- Özçalık, H., Torun, A. T., & Bilgilioğlu, S. S. (2020). Landsat uydu görüntüleri kullanılarak Mogan Gölü'nün su yüzeyi ve arazi örtü değişiminin belirlenmesi. *Türkiye Uzaktan Algılama Dergisi*, 2(2), 77–84.
- Özdemir, S., Celebi, A., Dede, G., Maghrebi, M., & Danandeh Mehr, A. (2025). Impact of land use change on lake pollution dynamics: A case study of Sapanca Lake, Turkey. *Water*, 17(2), 182. <https://doi.org/10.3390/w17020182>
- Öztürk, H., Güneysu, S., Kocazeybek, B., Başa, Ş., & Olmez-Hanci, T. (2024). Land use and trihalomethanes generation in water reservoir, a case study from Istanbul, Türkiye. *Turkish Journal of Public Health*, 22(3), 263–272. <https://doi.org/10.20518/tjph.1491894>
- Özvan, H., Arık, B., Yeler, O., Şatır, O., & Bostan, P. (2023). Alansal değişimin uzaktan algılama ve coğrafi bilgi sistemleri teknikleri kullanılarak belirlenmesi: Karataş Gölü ve çevresi örneği. *PEYZAJ-Eğitim, Bilim, Kültür ve Sanat Dergisi*, 5(1), 30–39. <https://doi.org/10.53784/peyzaj.1287192>
- Rafaai, N. H., & Lee, K. E. (2024). Reconciling and contextualising multi-dimensional aspects for consolidated water security index: A synthesis. *Journal of Environmental Management*, 359, 121067. [10.1016/j.jenvman.2024.121067](https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2024.121067)

- Rezaei, J. (2015). Best-worst multi-criteria decision-making method. *Omega*, 53, 49–57. <https://doi.org/10.1016/j.omega.2014.11.009>
- Rezaei, J. (2016). Best-worst multi-criteria decision-making method: Some properties and a linear model. *Omega*, 64, 126–130. <https://doi.org/10.1016/j.omega.2015.12.001>
- Rezaei, J. (2026). Best-Worst Method: A decade of evolution and future prospects. *Omega*, 143, 103546. <https://doi.org/10.1016/j.omega.2026.103546>
- Scanlon, B. R., vd. (2023). Global water resources and the role of groundwater in a resilient water future. *Nature Reviews Earth & Environment*, 4, 87–101 <https://doi.org/10.1038/s43017-022-00378-6>
- Şenol, C., & Taş, M. A. (2023). Trends of changing land use dynamics in the Terkos Lake basin between 1980 and 2023 and their impact on natural ecosystems. *Frontiers in Life Sciences and Related Technologies*, 4(1), 20–31. <https://doi.org/10.51753/flsrt.1250948>
- UNESCO. (2024). *The United Nations world water development report 2024: Water for prosperity and peace*. <https://www.unesco.org/en/reports/wwdr/2024>
- UN-Water. (2013). *Water security & the global water agenda: A UN-Water analytical brief*. United Nations University. <https://www.unwater.org/publications/water-security-and-global-water-agenda>
- Yılmaz, N., Özyiğit, İ. İ., Demir, H. H., & Yalçın, İ. E. (2021). Assessment on phytoplankton composition and heavy metal pollution in a drinking water resource: Lake Terkos (Istanbul, Turkey). *Desalination and Water Treatment*, 225, 265–274. <https://doi.org/10.5004/dwt.2021.27221>

BÖLÜM 4

KEYKUBADİYE SARAYI KAZILARINDA BULUNAN SÜS OBJELERİ

Necla DURSUN¹, Ayşe Nur TAŞDELEN²

¹ Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Kayseri, Türkiye, ORCID ID: 0000-0003-1543-1367 e-mail: necladursun@erciyes.edu.tr

² Dr.,Bağımsız Araştırmacı, ORCID ID: 0000-0003-2556-8201 e-mail: aysenurttasdelen@gmail.com

1. Giriş

İnsanlık tarihinin erken dönemlerinden itibaren kullanılan süs objeleri, yalnızca bedeni süsleyen nesneler değil, aynı zamanda ait oldukları toplumların maddi kültürünü, üretim geleneklerini, sosyal yaşamlarını ve estetik tercihlerini anlamaya katkı sağlayan arkeolojik veriler arasında yer almaktadır. Arkeolojik bulgular, kişisel süs objelerinin tarih öncesi dönemlerden itibaren taş, kemik ve deniz kabuğu gibi farklı ham maddelerden üretildiğini göstermektedir (Wright & Garrard, 2003, s.267-268). Farklı malzemelerin şekillendirilmesiyle meydana getirilen bu eserlerin ham madde, üretim teknolojisi, form, süsleme ve kullanım özellikleriyle birlikte değerlendirilmesi, üretim ve kullanım süreçlerinin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır (Baysal, 2017, s. 29). Bu nedenle süs objeleri, üretildikleri ve kullanıldıkları dönemlerin zanaat anlayışını, malzeme tercihlerini ve estetik anlayışını değerlendirmek açısından önem taşımaktadır.

Anadolu Selçuklu dönemine ait saray yerleşimlerinde ortaya çıkarılan kişisel süs objeleri, dönemin maddi kültürünün ve saray yaşamının değerlendirilmesine katkı sağlayan küçük buluntu grupları arasında yer almaktadır. Saray kazılarında bulunan boncuk, yüzük, bilezik ve düğme gibi kişisel kullanıma yönelik eserler, mimari, çini ve seramik gibi sayıca daha yoğun malzeme gruplarının yanı sıra saray çevresindeki gündelik yaşama ilişkin farklı veriler sunmaktadır. Bu eserlerin malzeme, form, renk, üretim ve süsleme özellikleri bakımından incelenmesi, saray çevresindeki kişisel kullanım eşyalarının çeşitliliğini ortaya koyarken, farklı yerleşimlerden bilinen benzer örneklerle karşılaştırılması da söz konusu buluntuların daha geniş bir maddi kültür çerçevesinde değerlendirilmesine imkân sağlamaktadır. Bu çerçevede, Keykubadiye Sarayı kazılarında bulunan süs objeleri de sarayın küçük buluntu repertuarı içerisinde değerlendirilmesi gereken önemli bir grubu oluşturmaktadır.

Kayseri’de, Keykubad (Şeker) Gölü’nün doğu kıyısında, Kayseri Şeker Fabrikası arazisi içerisinde yer alan Keykubadiye Sarayı, Anadolu Selçuklu saray mimarisinin önemli örneklerinden biridir (Görsel 1). İnşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, dönemin kaynaklarında yer alan bilgiler doğrultusunda sarayın I. Alaeddin Keykubad tarafından 1220’li yılların ortalarında, muhtemelen 1224-1226 yılları arasında yaptırıldığı kabul edilmektedir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde de bir süre kullanılan saray, 1243 Köseadağ Savaşı’nın ardından Moğolların Kayseri’yi istilası sırasında tahrip olmuştur (Baş, 2019, s. 54-56; 2021, s.306-309). Daha sonraki süreçte adı ve yeri dahi unutulmuş Keykubadiye Sarayı’nın yeniden tespit edilmesi 1953 yılında M. Zeki Oral’ın çalışmalarıyla gerçekleşmiştir (Oral, 1953, s.501-

517). Yapı kalıntılarının çevresinde 1964 yılında, Prof. Dr. Oktay Aslanapa tarafından kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Aslanapa, 1965, s. 19-22), 1980 yılında ise Prof. Dr. Oluş Arık ve Prof. Dr. Rüçhan Arık tarafından kısa süreli çalışma yapılmıştır (Arık, 2000, s. 21). 2014 yılında on gün süren temizlik ve sondaj çalışmaları gerçekleştirilmiş (Baş ve Dursun, 2017, s.87-105), 2015 yılında Prof. Dr. Ali Baş başkanlığında başlatılan kazı çalışmaları ise 2026 tarihinden itibaren Doç. Dr. Necla Dursun başkanlığında devam etmektedir (Görsel 2-3).

Görsel 1-Keykubadiye Sarayı Kazı Alanı

Görsel 2: Dört Kemerli Yapı (Küçük Köşk)

Görsel 3: Tonoğlu Yapı (Büyük Köşk)

Kazı çalışmalarında mimari kalıntıların yanı sıra çini, seramik, cam, metal ve kemik gibi farklı malzeme gruplarına ait çok sayıda eser ortaya çıkarılmıştır. Bunlar arasında süs objeleri de dikkate değer bir buluntu grubunu oluşturmaktadır. Bu çalışmada, 2015-2024 yılları arasındaki kazı sezonlarında ortaya çıkarılan süs objeleri incelenmektedir. Cam, seramik, metal, kemik ve taş gibi farklı malzemelerden üretilen bu eserler, form, renk ve süsleme özellikleri bakımından çeşitlilik göstermektedir. Aynı obje grubunda farklı malzemelerin kullanılması ve eserlerin değişen biçimsel özellikler taşıması, buluntuların hem kendi içerisinde hem de farklı merkezlerden bilinen benzer örneklerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesine imkân sağlamaktadır.

Çalışmada, yüzük, boncuk ile düğmeler, malzeme, form, renk, üretim ve süsleme özellikleri doğrultusunda ayrıntılı olarak incelenmiş, elde edilen veriler Anadolu'nun farklı

yerleşimlerinden bilinen benzer örneklerle karşılaştırılmıştır. Keykubadiye Sarayı kazılarında bulunan süs objeleri içerisinde önemli bir grubu oluşturan cam bilezikler ise ayrı bir çalışma kapsamında ayrıntılı olarak incelendiğinden, bu çalışmada yeniden kapsamlı bir değerlendirmeye tabi tutulmamış, sarayın süs objesi repertuvarının bütünlüğünü ortaya koymak amacıyla genel özellikleriyle ele alınmıştır. Bu çalışmada, Keykubadiye Sarayı kazılarındaki süs objelerinin malzeme, form ve süsleme özellikleri bakımından incelenmesi, farklı merkezlerden bilinen benzer örneklerle karşılaştırılması ve Anadolu Selçuklu dönemi süs objeleri içerisindeki yerlerinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Böylece mimari ve daha yoğun buluntu gruplarının yanı sıra kişisel kullanımla ilişkili küçük objelerin de Keykubadiye Sarayı'nın maddi kültürünün anlaşılmasına sağlayabileceği katkının ortaya konulması hedeflenmektedir.

2. Keykubadiye Sarayı Kazılarında Bulunan Süs Objeleri

Keykubadiye Sarayı kazılarında, Dört Kemerli (Küçük Köşk) ve Tonozlu (Büyük Köşk) olarak adlandırılan yapıların çevresinde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında yüzük, boncuk, düğme ve bileziklerden oluşan çeşitli süs objeleri ele geçirilmiştir. Söz konusu eserler, malzeme, form, renk ve süsleme özellikleri bakımından çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilik doğrultusunda eserler, gruplarına ve malzeme türlerine göre sınıflandırılarak ele alınmıştır.

2.1 Yüzükler

Keykubadiye Sarayı kazılarında metal, cam ve kemik olmak üzere üç farklı malzemeden üretilmiş toplam yedi yüzük bulunmuştur. Bunların beşi metal, biri cam, diğeri ise kemiktir. Sayısal olarak en fazla örneği metal yüzükler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında incelenen metal yüzüklerin hepsi bronzdan yapılmıştır.

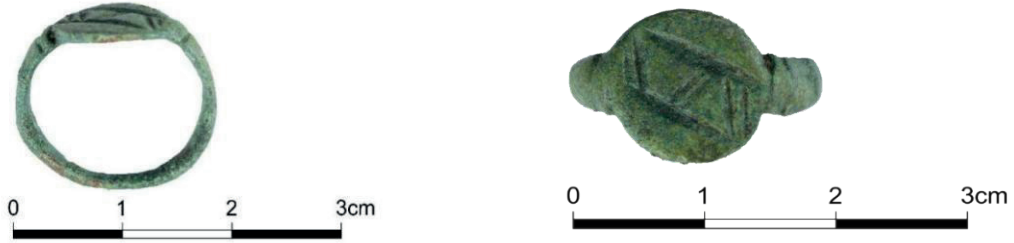
Bronz yüzüklerin ilk örneğinde, dairesel gövdeye bitişik olarak şekillendirilen kaş kısmı elips formundadır. Kaş bölümü, halka gövdesine kıyasla belirgin ölçüde genişletilerek tasarlanmıştır.

Yüzük kaşının yüzeyindeki kazıma tekniği ile yapılan motifler, yoğun yeşil patina ve korozyon yüzünden belirlenememiştir. Ancak yüzük kaşının altında kazıma tekniğinde merkezden ışınsal düzende dağılım gösteren altı kollu bir süsleme yapılmıştır (Görsel 4).

Görsel 4-Bronz Yüzük
Çapı: 1,8 cm, Kaşı: 2,3 x 2,0 cm, 7,22 gr.

Bronz yüzüklerin ikinci örneği, oval formulu kaşa sahiptir. Halka kısmına göre belirgin bir biçimde geniş olan kaş yüzeyinde kazıma tekniğinde yapılan geometrik motifler görülmektedir. İki çizgisel bordür arasında düzensiz aralıklarla yerleştirilmiş çift çizgili zikzak motifi bulunmaktadır (Görsel 5).

Görsel 5- Bronz Yüzük
Çapı: 1,8 cm, Kalınlığı: 0,3 cm, Kaşı: 1 cm

Bronz yüzüklerin üçüncü örneğinde halka kısmı üzerinde, belirgin biçimde yükseltilmiş daire formunda bir kaş bölümü bulunmaktadır. Metal sarma tekniğiyle biçimlendirilen kaş kısmında tespit edilen izler, özgün durumda değerli veya yarı değerli bir taşın yerleştirilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Eserin yüzeyi yoğun bir korozyon tabakasıyla kaplı olduğundan, özgün süsleme programına ilişkin herhangi bir unsur günümüzde izlenememektedir. (Görsel 6).

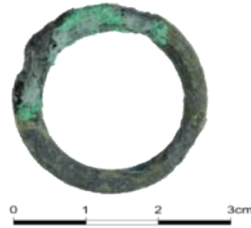
Görsel 6- Bronz Yüzük
Çapı: 2 cm, 3,13 gr.

Dördüncü örnekte, altıgene yakın formulu yüzük kaşı, halka kısmına göre belirgin biçimde geniştir. Kaş yüzeyinde kazıma tekniğinde, kafaları birbirine dönük iki stilize balık figürü bulunmaktadır (Görsel 7).

Görsel 7- Bronz Yüzük
Çapı: 1,6 cm, Kaşı 0,8 x 1,0 cm, Kalınlığı: 0,3 cm

Bu grubun son örneğinde halka formu gövdeye sahip yüzüğün kaşı kısmı kopmuştur. Yoğun yeşil bir korozyon tabakası ile kaplı yüzüğün üzerinde herhangi bir süsleme unsuru görülmemektedir (Görsel 8).

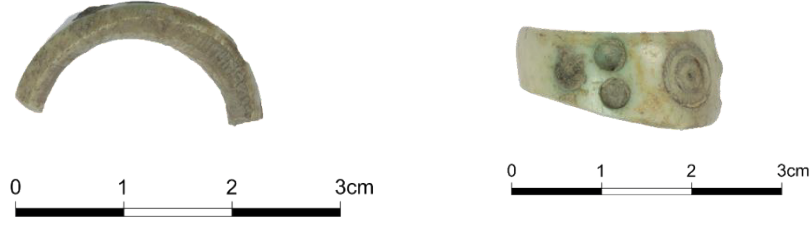
Görsel 8- Bronz Yüzük
Çapı: 2,6 cm, Kalınlığı: 0,4 cm, 4,77 gr.

Keykubadiye Sarayı kazılarında bronz örneklerin yanı sıra cam ve kemik yüzükler de ele geçirilmiştir. Kırmızı renkli cam yüzük, halka çevirme tekniğinde yapılmıştır. Yüzüğün iç yüzeyinde, üretim tekniğinin uygulanması sırasında meydana gelen izler görülmektedir. Dış yüzeyinde ise kazıma tekniğinde yapılmış çizgisel süslemeler bulunmaktadır (Görsel 9).

Görsel 9- Cam Yüzük
Çapı: 1,9 cm, Kalınlığı: 0,3 cm

Yüzük grubunun son örneği kemikten üretilmiştir. Eserin dikdörtgene yakın formu dolayısıyla zihkir olması muhtemeldir. Yüzeyinde kazıma tekniğiyle oluşturulmuş, iç içe geçmiş iki daireden oluşan geometrik bir süsleme yer almaktadır. Söz konusu süslemenin iki yanında, yüzeye içbükey olarak açılmış üç adet dairesel yuva bulunmaktadır. Bu yuvaların özgün durumda küçük taş veya farklı bir malzemeden yapılmış süsleme unsurlarının yerleştirilmesi amacıyla açılmış olabileceği düşünülmektedir. Yüzeyde yer yer yeşil tonlarında oksitlenmeye bağlı renk değişimleri ve bozulmalar görülmektedir (Görsel 10).

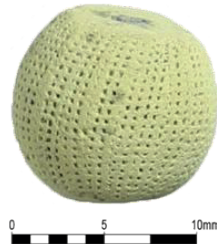

Görsel 10- Kemik Yüzük
Kalınlığı: 0,3 cm

2.2. Boncuklar

Keykubadiye Sarayı kazılarında taş, seramik, cam, kemik ve metal olmak üzere farklı malzemelerden üretilmiş boncuklar bulunmaktadır. Boncuklar içerisinde sayısal olarak en fazla örneği seramik boncuklar oluştururken, taş boncuklardan yalnızca bir örnek bulunmaktadır. Eserler öncelikle malzeme türlerine göre gruplandırılmış, sayıca birden fazla örneğin bulunduğu gruplar ise kendi içerisinde form, renk ve süsleme özellikleri doğrultusunda sınıflandırılarak ele alınmıştır.

Taş boncuk, hafif basık kürevi bir forma sahiptir. Boncuğun merkezinde yaklaşık 0,1 cm çapında ince bir delik bulunmaktadır. Krem renkli gövde yüzeyinde, dikey eksen boyunca ikili sıralar hâlinde düzenlenmiş küçük deliklerden oluşan bir süsleme yer almaktadır. Boncuğun alt ve üst yüzeyleri pahlanmış olup, söz konusu süsleme bu bölümlerde uygulanmamıştır (Görsel 11).

Görsel 11- Taş Boncuk
Yüksekliği: 1 cm., Çapı: 0,9 cm

Keykubadiye Sarayı boncukları içerisinde sayısal olarak en fazla örneği seramikler oluşturmaktadır. Seramik örnekler, sırsız ve sırlı olmak üzere iki grupta ele alınmıştır. Sırsız seramik boncuklardan yalnızca bir örnek bulunurken, sırlı örnekler çoğunluğu oluşturmaktadır.

Sırsız seramik boncuk, kırmızı renkli hamurdan yapılmış olup hafif basık kürevi formdadır. Boncuğun yüzeyi dikey ekseninde üç sıra tam daire delikli süsleme bordürleri ile üç bölüme ayrılmıştır. Söz konusu bölümlerin merkezine sülüs yazı türünde “Allah”, “Muhammed” ve “Ali” isimleri yazılmıştır. Boncuğun alt ve üst yüzeyleri pahlanmış olup, söz konusu süsleme bu bölümlerde uygulanmamıştır (Görsel 12).

Görsel 12- Sırsız Seramik Boncuk
Yüksekliği: 1 cm, Çapı: 0,9 cm.

Sırlı seramik boncukların tamamı tek renk sırla kaplı olup, sır renkleri ve form özellikleri bakımından farklılık göstermektedir. Hamur yapısının izlenebildiği örneklerde, hamurun genel olarak kremin farklı tonlarında, ince gözenekli ve sık dokulu olduğu görülmektedir. Örnekler form özelliklerine göre halka, kürevi ve köşeleri yuvarlatılmış kare formlu olmak üzere üç grupta ele alınmıştır. Bunlar içerisinde sayısal olarak çoğunluğu halka formlu boncuklar oluşturmaktadır. Halka formlu boncuklar, gövde biçimi ve boyutları bakımından kendi içerisinde farklı özellikler göstermektedir. Bazı örneklerde gövde ince ve belirgin biçimde basık iken (Görsel 13-17), bazı örneklerde daha kalın ve dışbükey bir görünüm sergilemektedir (Görsel 14-15-16). Merkezlerinde dairesel ip delikleri bulunan boncuklarda, delik çapları örneklerle göre değişmektedir. Sır renklerinde turkuaz ve yeşil tonları tercih edilmiştir.

Sayısal olarak daha fazla olan turkuaz sırlı örneklerde renk, açık yeşile yaklaşan tonlardan (Görsel 13-14), daha belirgin turkuaz tonlarına kadar değişmektedir (Görsel 15-16). Bazı boncukların yüzeyinde ve ip deliğinin iç çeperlerinde toprak kalıntıları bulunurken (Görsel 13-16), kenarlarda küçük kırıklar dikkati çekmektedir (Görsel 13).

Görsel 13- Tek Renk Sırlı Seramik Boncuk En Büyüğü çapı: 2,1 cm, en küçüğü çapı: 1,2 cm.

Görsel 14- Tek Renk Sırlı Seramik Boncuk
Çap: 1,4 cm,
Kalınlık: 0,8 cm

Görsel 15- Tek Renk Sırlı Seramik Boncuk
Çap: 1,8 cm

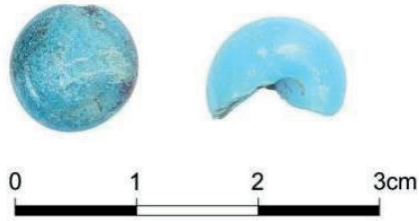
Görsel 16- Tek Renk Sırlı Seramik Boncuk
Çap: 1,3 cm,
Kalınlık: 0,6 cm

Yeşil renkli sır daha sınırlı sayıda örnekte görülmekte olup, zeytin yeşili sırla kaplı boncuk bu grup içerisinde renk bakımından tek örnek olarak dikkat çekmektedir (Görsel 17).

Görsel 17- Tek Renk Sırlı Seramik Boncuk
Çap: 0,9 cm, Kalınlık: 0,9 cm

Kürevi formulu boncuklar, gövde oranları bakımından kendi içerisinde farklılık göstermektedir. Merkezlerinde dairesel ip delikleri bulunan örneklerde, deliklerin çapları ve gövdeye oranları değişmektedir. Boncuklarda sır rengi olarak turkuazın farklı tonları tercih edilmiştir. Kürevi gövdeli iki örnek turkuaz (Görsel 18), diğeri ise yeşile yaklaşan koyu bir tonda olup, yüzeylerinde yer yer sır aşınmaları, toprak kalıntıları ve kayıpları görülmektedir (Görsel 19).

Görsel 18- Tek Renk Sırlı Seramik Boncuk
Çap: 1,0 cm, Kalınlık: 0,6 cm

Görsel 19- Tek Renk Sırlı Seramik Boncuk,
Çap: 1,9 cm

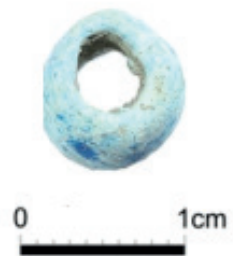
Gövdesi küreye daha yakın olan örneklerin yanı sıra, düşey ekseninde hafifçe basık tutularak daha geniş bir görünüm kazandırılmış basık kürevi gövdeli örnekler de bulunmaktadır (Görsel 20-25). Bunlardan biri açık yeşil renkte (Görsel 20), üçü turkuaz renkte sırlıdır (Görsel 21-23), ikisi ise turkuazın laciverte yakın tonlarındadır (Görsel 24-25). Eserlerin yüzeylerindeki yoğun sır aşınmaları ve kayıpları nedeniyle yer yer krem renkli hamur açığa çıkmıştır.

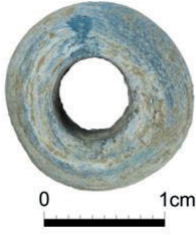
Görsel 20- Sırlı Seramik Boncuk
Çap: 0,7 x 1 cm, kalınlık:0,7 cm

Görsel 21- Tek Renk Sırlı Seramik Boncuk, Çap: 1,8 cm, kalınlık: 0,9 cm

Görsel 22- Tek Renk Sırlı Seramik Boncuk, Çap: 1,2 cm kalınlık: 0,9 cm

Görsel 23- Tek Renk Sırlı Seramik Boncuk Çap-1,5cm

Görsel 24- Tek Renk Sırlı Seramik Boncuk, Çap-0,6 cm, kalınlık: 0,5 cm

Görsel 25- Tek Renk Sırlı Seramik Boncuk, Çap-0,7 cm, kalınlık: 0,3 cm

Kare formlu boncuk, gövde biçimi bakımından diğer sırlı seramik örneklerinden ayrılmaktadır. Dört kenarı belirgin olmakla birlikte, köşelerinin pahlanmasıyla kare bir görünüme sahip olmuştur. Boncuğun merkezinde geniş ve dairesel bir ip deliği bulunmaktadır. Yüzeyi turkuaz renkli sır kaplı olup, sır tabakasında yer yer aşınma ve kayıplar görülmektedir. Sırın aşındığı alanlarda açık krem renkli hamur açığa çıkmış, yüzeyde ve ip deliğinin iç kısmında yer yer toprak kalıntıları izlenmektedir (Görsel 26).

Görsel 26- Tek Renk Sırlı Seramik Boncuk
Yükseklik: 1,6 cm, Çapı: 1,4 cm, Kalınlığı: 0,3 cm

Keykubadiye Sarayı boncuklarının özel bir grubunu da cam boncuklar oluşturmaktadır. Camdan üretilen örnekler, form, renk ve teknik özellikleri bakımından çeşitlilik göstermektedir. Form özellikleri bakımından cam boncuklar, halka, kürevi ve eşkenar dörtgen olmak üzere üç grupta ele alınmıştır. Yapım tekniği bakımından örneklerde kalıp, cam sarma ve ezme teknikleri kullanılırken, bazı boncukların süslemesinde lif sarma tekniği uygulanmıştır. Renk bakımından oldukça geniş bir çeşitlilik gösteren camlarda gri, krem, siyah, açık zeytin yeşili, turkuaz, turuncu ve kırmızının farklı tonları kullanılmıştır.

Halka formlu cam boncuklar, grubun sayısal olarak öne çıkan örneklerini oluşturmaktadır. Farklı boyutlarda üretilen boncuklar, gövde profilleri, renk, süsleme ve yüzey özellikleri bakımından kendi içerisinde çeşitlilik göstermektedir. Merkezlerinde dairesel ip delikleri bulunan örneklerde, gövdenin kalınlığı ve ip deliğinin genişliği farklılık göstermektedir. Söz konusu gruptaki ilk örnek, sarı renkli olup, yüzeyinde yer yer turuncuya yaklaşan tonlar görülmektedir. Eserin yüzeyinde irizasyon izleri bulunmaktadır. Boncuğun dış yüzü, lif sarma

teknğinde uygulanmış koyu yeşil renkli, yan yana çift sıra hâlinde düzenlenen eğimli çizgilerle süslenmiştir (Görsel 27).

Halka formlu örneklerin bir diğer örneği, koyu yeşil renkli camdan üretilmiştir. Merkezinde geniş ve dairesel bir ip deliği bulunan boncuğun dış çevresi, camın sıcak durumdayken bir alet yardımıyla çimdikleme (aletle şekillendirme) tekniğinde düzenli aralıklarla şekillendirilmiştir. Dış kontur boyunca tekrarlanan kıvrımlı çıkıntılar, esere çiçeği andıran bir görünüm kazandırmaktadır. Yüzeyinde yer yer aşınma ve bozulma izleri görülmektedir (Görsel 28).

Halka formlu boncuklar arasında turkuaz renkli camdan üretilmiş kırık bir örnek de bulunmaktadır. Üç parça olarak bulunan boncuğun mevcut parçalarındaki kavisli yapı, özgün formunun halka biçiminde olduğunu göstermektedir. Yüzeyinde yer yer aşınma ve yüzeysel bozulmalar görülmektedir (Görsel 29).

Görsel 27- Cam Boncuk
Çap:1,5 cm, Kalınlık:0,5 cm

Görsel 28- Cam Boncuk
Çap:1 cm, Kalınlık: 0,5 cm

Görsel 29- Cam Boncuk
Çap: 1,6 cm, Kalınlık: 0,5 cm

Halka formlu boncukların bir diğer örneği, koyu gri ve yeşil tonlarında camdan üretilmiştir. Eserin merkezinde geniş ve dairesel bir ip deliği bulunmaktadır. Boncuğun dış yüzeyinde sarı, kırmızı ve açık renkli küçük noktalar düzensiz biçimde dağılmakta ve yüzeye mermervari bir görünüm kazandırmaktadır. Yüzeyinde yer yer aşınma ve bozulmalar görülmektedir (Görsel 30).

Görsel 30- Cam Boncuk
Çap:2,1 cm, Kalınlık:1,3 cm

Kürevi formlu cam boncuklar, gövde biçimleri, renk ve süsleme özellikleri bakımından çeşitlilik göstermektedir. Hafif basık kürevi forma sahip boncuklar, kalıp ve cam sarma tekniğinde yapılmıştır. Tek renkli örneklerin yanı sıra, mermervari görünümlü ve farklı renklerde cam kullanılarak süslenmiş boncuklar da bu grupta yer almaktadır.

Tek renkli boncuklardan ikisi turkuaz (Görsel 31-32), bir örnek ise turuncu renkli camdan üretilmiştir. Hafif basık kürevi forma sahip boncukların merkezlerinde dairesel ip delikleri bulunmaktadır. Turuncu renkli boncuğun yüzeyinde aşınma, çatlak ve yüzey kayıpları mevcuttur (Görsel 33).

Görsel 31- Cam Boncuk
Çap: 0,3 cm, Kalınlık: 0,25 cm

Görsel 32- Cam Boncuk Parçaları,
Çap: 0,6 cm, Kalınlık: 0,3 cm

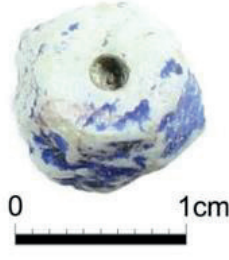
Görsel 33- Cam Boncuk
Çap: 0,8 cm, Kalınlık: 0,5 cm

Hafif basık kürevi formlu bir diğer örnek, mavi renkli camdan üretilmiştir. Yüzeyinde beyaz ve patlıcan moru tonlarında düzensiz dalga ve spiral biçimli süslemeler yer almaktadır. Renklerin yüzeyde oluşturduğu kıvrımlı düzenleme esere mermervari bir görünüm kazandırmaktadır (Görsel 34). Bir diğer örnek de hafif basık kürevi formda olup beyaz renkli camdan üretilmiştir. Eserin yüzeyinde yer yer mavi renkli izler görülmektedir. Merkezindeki deliğin gövde boyunca devam etmeyerek belirli bir derinlikte sonlanması, parçanın bağımsız bir boncuktan ziyade farklı bir eserin yüzeyine applike edilmek üzere hazırlanmış bir süsleme objesi olabileceğini düşündürmektedir (Görsel 35).

Söz konusu grubun son örneği de hafif basık kürevi formdadır. Bordo renkli camdan yapılan boncuğun yüzeyinde yeşil lif sarma tekniğinde yapılan geometrik süslemeler görülmektedir. Yatay eksende tüm gövdeyi çevreleyen düzensiz şeritlerin uçları bir noktada üçgen formunda yukarıya doğru yükselmektedir (Görsel 36).

Görsel 34- Cam Boncuk
Çap:1 cm, Kalınlık:1 cm

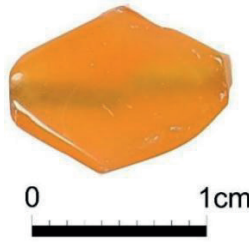

Görsel 35- Cam Boncuk
Çap: 1,2 cm, Kalınlık:1,2 cm

Görsel 36- Cam Boncuk
Çapı: 1,2 cm, Yükseklik: 1,1 cm

Cam boncuklar içinde formuyla diğer örneklerden ayrılan eser, turuncu renkli camdan üretilmiştir. Kehribar ya da renkli kuvars görünümündeki malzemeden ezme tekniğinde üretilen bu örneğin, kırılmamış ve düzgün durumdaki kenarından hareketle eşkenar dörtgen formunda olduğu anlaşılmaktadır. Boncuğun merkezinden geçen koyu renkli iplik ya da kordon kalıntısı, eserin bir takı unsuruna ait olduğunu ve muhtemelen kolye veya bilezik gibi bir takının parçası olarak kullanıldığını düşündürmektedir (Görsel 37).

Görsel 37- Cam Boncuk
Çap:1,4 cm, Kalınlık:0,6 cm

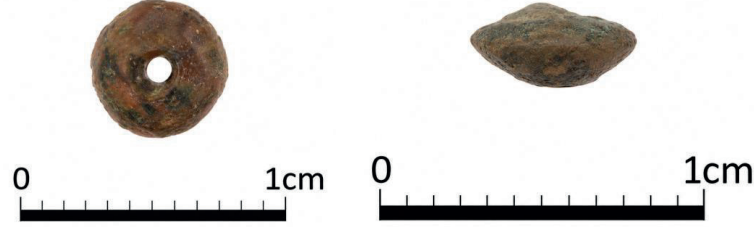
Boncuklar içinde kemik malzemeden üretilmiş tek örnek, dairesel ve halka biçimli gövdelidir. Eserin dış yüzeyini çevreleyen belirgin bir yiv bulunmakta, yüzeyinde ise çok sayıda ince çizik görülmektedir. Gövde üzerinde ayrıca iki küçük delik bulunmaktadır. Bu deliklerin, ip veya kordon geçirilerek eserin sabitlenmesi ya da başka bir unsura bağlanmasıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Eser sağlam durumda günümüze ulaşmıştır (Görsel 38).

Görsel 38- Kemik Boncuk
Çap: 2,3 cm, Kalınlık: 0,5 cm

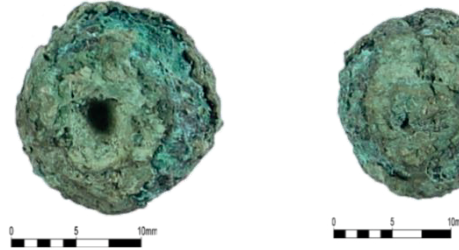
Metal boncukların ilk örneği basık kürevi formdadır. Konservasyon öncesinde yüzeyi toprak tabakası ve malakit oluşumlarıyla kaplı olan eserin merkezindeki ip deliği bu tabaka nedeniyle

kapalı durumdadır. Konservasyon işlemlerinin ardından yüzeydeki birikintilerin temizlenmesiyle dairesel ip deliği ortaya çıkarılmıştır. Eserin restorasyon sonrası ağırlığı 0,97 gramdır (Görsel 39).

Görsel 39- Metal Boncuk
Çap: 0,9 cm, Kalınlık:0,4 cm, Ağırlık: 0,97 g

Metal boncukların ikinci örneği basık kürevi gövdelidir. Yoğun korozyona uğramış olan eserin merkezinde dairesel bir ip deliği bulunmaktadır. Yüzeyinde tarak motifi görünümü veren paralel yivlerden oluşan süsleme görülmektedir. Korozyon nedeniyle süslemenin ayrıntıları yer yer belirginliğini kaybetmiştir (Görsel 40).

Görsel 40- Metal Boncuk
Çap:1,5 cm , Kalınlık: 1,4 cm

Bir diğer metal boncuk, dairesel ve halka biçimli bir gövdeye sahiptir. Yoğun korozyona uğrayan boncuğun merkezinde 1,2 cm genişliğinde dairesel bir delik bulunmaktadır. Yüzeyi yeşil renkli korozyon tabakasıyla kaplı olup iç ve dış kısımlarında toprak kalıntıları görülmektedir. Yoğun korozyon nedeniyle eserin yüzey özellikleri tam olarak izlenememektedir (Görsel 41).

Görsel 41- Metal Boncuk
Çap: 2,7 cm, Kalınlık: 0,2 cm

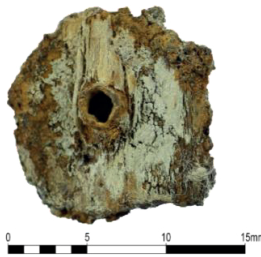
2.3. Düğmeler

Keykubadiye Sarayı kazılarında ele geçirilen düğme örnekleri oldukça sınırlı sayıdadır. Söz konusu buluntular, metal, seramik ve cam olmak üzere üç farklı malzeme grubundan birer örnek mevcuttur.

Metal düğme bronzdan üretilmiş olup, günümüze oldukça deforme olmuş durumda ulaşmıştır. Mevcut formundan hareketle eserin dairesel biçimde tasarlandığı anlaşılmaktadır. Merkezinde tek bir delik bulunan düğmenin yüzeyi yoğun korozyon tabakasıyla kaplı olduğundan, özgün yüzey düzenlemesine ilişkin herhangi bir süsleme unsurunun tespit edilmesi mümkün değildir (Görsel 42).

Seramikten üretilen düğme, tek renk turkuaz sırla kaplanmıştır. Kenarlarında meydana gelen deformasyon nedeniyle özgün formu kısmen bozulmuş olmakla birlikte, mevcut veriler doğrultusunda dairesel biçimde tasarlandığı anlaşılmaktadır. Turkuaz renkli sır tabakasında yer yer yüzey bozulma ve aşınmalar görülmektedir. Düğmenin merkezinde, bağlantı amacıyla açılmış iki adet delik bulunmaktadır. Yüzeyinde herhangi bir süsleme unsuruna rastlanılmamıştır. (Görsel 43).

Düğme grubunun son örneği siyah renkli camdan üretilmiştir. Yaklaşık yarısı kırık durumda olan eserin mevcut formundan hareketle özgün halinin dairesel olduğu anlaşılmaktadır. Düğme basık formulu olup, yüzeyi merkeze doğru içbükey biçimde şekillendirilmiştir. İçbükey yüzeyde, dairesel düzen içerisinde birbiri ardına sıralanan turkuaz renkli kavisli şeritlerden oluşan geometrik süsleme görülmektedir. Eserin yaklaşık olarak yarısı kırık olmakla birlikte, özgün formu ve yüzey düzenlemesi büyük ölçüde değerlendirilebilmektedir (Görsel 44).

Görsel 42- Metal Düğme
Çapı: 1,4 cm Kalınlık: 0,2 cm,
0,72 gr.

Görsel 43- Seramik
Düğme
Çapı: 1,0 x 1,0 cm.

Görsel 44- Cam Düğme
Çap: 1,4 x 0,9 cm Kalınlık: 0,6 cm

2.4. Bilezikler

Keykubadiye Sarayı kazılarında bulunan süs objeleri içerisinde bilezikler, sayısal yoğunluğu ve çeşitliliğiyle dikkat çeken gruplardan birini oluşturmaktadır. Bileziklerin büyük çoğunluğu

camdan üretilmiş olmakla birlikte, metalden yapılmış bir örnek de bulunmaktadır. Cam bilezikler, renk, kesit, yapım ve süsleme özellikleri bakımından çeşitlilik göstermektedir. Kesit özellikleri bakımından daire, yarım daire, üçgen ve dikdörtgen formlu örnekler bulunmakta olup, yarım daire kesitli bileziklerin sayısal olarak daha fazla olduğu görülmektedir. Bileziklerde özellikle mavi ve yeşilin çeşitli tonları yoğun olarak kullanılmış; bunların yanı sıra sarı, kahverengi, lacivert, bal köpüğü, gümüş ve siyah gibi farklı renkler de tercih edilmiştir (Görsel 45). Bilezikler daha önce ayrı bir çalışma kapsamında ayrıntılı olarak incelendiğinden, bu çalışmada yeniden kapsamlı bir tipolojik değerlendirmeye tabi tutulmamış, Keykubadiye Sarayı süs objeleri repertuvarının bir parçası olarak genel özellikleriyle değerlendirilmiştir.

Görsel 45- Cam Bilezikler

3. Değerlendirme ve Sonuç

Keykubadiye Sarayı kazılarında bulunan süs objeleri, malzeme, form, üretim ve süsleme özellikleri bakımından çeşitlilik gösteren önemli bir buluntu topluluğu oluşturmaktadır. Yüzük, boncuk, düğme ve bileziklerden oluşan eserlerin cam, seramik, metal, kemik ve taş gibi farklı malzemelerden üretilmiş olması, saray çevresinde kullanılan süs objelerinin tek bir malzemeyle sınırlı olmadığını göstermektedir. Nitekim yüzüklerde metal, cam ve kemik, boncuklarda taş, seramik, cam, kemik ve metal, düğmelerde metal, seramik ve cam, bileziklerde ise cam ve metal örneklerle karşılaşılmıştır. Farklı malzemelerin aynı obje gruplarında bir arada görülmesi, Keykubadiye Sarayı süs objelerinde malzeme kullanımının çeşitliliğini ve bu çeşitliliğin farklı eser türlerine yansıdığını ortaya koymaktadır.

Yüzükler, farklı malzemelerin aynı obje grubunda kullanımını göstermesi bakımından dikkat çekmektedir. Eserlerin büyük çoğunluğu bronzdan üretilmiş olmakla birlikte, cam ve kemikten üretilen yüzüklerin de bulunması, aynı obje türünde farklı malzemelerin tercih edildiğini göstermektedir. Yüzükler, malzeme çeşitliliğinin yanı sıra kaş formları ve yüzey süslemeleri bakımından da farklı özellikler taşımaktadır. Özellikle bronz ve kemik yüzüklerin kaşlarındaki geometrik düzenlemelerin yanı sıra bronz yüzükte stilize balık figürünün

kullanılması, süsleme repertuvarının yalnızca geometrik motiflerle sınırlı olmadığını ortaya koymaktadır.

Keykubadiye Sarayı yüzükleri, Anadolu'daki Orta Çağ merkezlerinden bilinen örneklerle malzeme, form ve süsleme özellikleri bakımından benzerlik göstermektedir. Özellikle Divriği Kalesi (Görsel 46); (Acar, 2019, s.158) ve Kubad Abad Sarayı'nda bulunan bronz yüzükler, belirgin kaş formları ve kaş yüzeylerinde geometrik süslemelere yer verilmesi bakımından Keykubadiye Sarayı örnekleriyle benzerlik göstermektedir (Görsel 47); (Yavaş, 2013, s.1562). Beçin Kalesi'nde de benzer form özelliklerine sahip bronz yüzüklerin bulunduğu görülmektedir (Görsel 48); (Keçe, 2024, s. 91). Keykubadiye Sarayı'nda bulunan cam yüzüğün benzerine Pisidia Antiokheia kazılarında rastlanmaktadır (Görsel 49); (Uğuz, 2021, s.353-355). Kemik yüzük açısından ise Smyrna Kazısı'nda bulunan örnek, Keykubadiye Sarayı'nda bulunan kemik yüzükle (Görsel 10), gerek malzeme gerekse yüzeyindeki iç içe dairesel süslemeler bakımından benzerlik göstermektedir (Görsel 50); (Ersoy ve Ersoy, 2012, s.97). Her iki örnekte de görülen dairesel yuvaların, değerli taş veya boncuk yerleştirilmek amacıyla oluşturulmuş olabileceği düşünülmektedir. Bu benzerlik, kemik yüzüklerin değerlendirilmesinde yalnızca genel formun değil, yüzeydeki yuvaların düzenlenişinin ve olası süsleme işlevinin de dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Kemik yüzüklerin daha erken dönemlerdeki kullanımına ilişkin bir diğer karşılaştırma örneği ise Stratonikeia kazısından bilinmektedir. Stratonikeia kazısında bulunan ve MS 1-5. yüzyıllara tarihlendirilen söz konusu eser, Keykubadiye Sarayı örneğiyle malzeme ve genel form bakımından benzerlik göstermekle birlikte kronolojik olarak farklı bir döneme aittir (Görsel 51); (Ova, 2021, s. 106). Bu durum, kemikten yüzük üretiminin daha erken dönemlerden itibaren bilinen bir uygulama olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Görsel 46: Divriği Kazısı, Bronz Yüzük (D. Acar'dan)

Görsel 47: Kubad Abad Sarayı Kazısı, Bronz Yüzük (A. Yavaş'dan)

Görsel 48: Beçin Kalesi Kazısı, Bronz Yüzük (M. Keçe'den)

Görsel 49: Pısidia Antiokheia Kazısı, Cam Yüzük (H. Uğuz'dan)

Görsel 50: Smyrna Kazısı, Kemik Yüzük (Ersoy ve Ersoy'dan)

Görsel 51: Muğla Müzesi, Kemik Yüzük (E. Ova'dan)

Boncuklar, Keykubadiye Sarayı süs objeleri içerisinde gerek malzeme gerekse form ve teknik özellikler bakımından çeşitliliğin en belirgin olduğu gruplardan biridir. Taş, seramik, cam, kemik ve metal malzemeden üretilen örnekler arasında özellikle seramik boncukların sayısal olarak öne çıktığı görülmektedir. Seramik boncuklar içerisinde sırlı ve sırsız örnekler bulunmakla birlikte, sırlı örneklerin çoğunluğu oluşturmaları ve turkuaz tonlarının belirgin bir tercih olarak öne çıkması dikkat çekicidir. Halka, kürevi ve köşeleri yuvarlatılmış kare formlu örneklerin bulunması, sırlı seramik boncukların tek bir gövde biçimiyle sınırlı olmadığını ortaya koymaktadır. Bunun yanında “Allah”, “Muhammed” ve “Ali” isimlerinin yer aldığı sırsız seramik örnek, yazının doğrudan süsleme programına dâhil edilmesi bakımından diğer boncuklardan ayrılmaktadır. Bu yönüyle söz konusu eser, Keykubadiye Sarayı boncukları arasında yalnızca biçimsel özellikleriyle değil, taşıdığı yazılı içerik ve olası kullanım amacıyla da ayrı bir öneme sahiptir.

Keykubadiye Sarayı boncukları, Anadolu'nun farklı yerleşimlerinde bilinen örneklerle malzeme ve form özellikleri bakımından benzerlik göstermektedir. Harput İç Kale kazısında bulunan bir seramik boncuk, genel form özellikleri bakımından Keykubadiye Sarayı'ndaki halka formlu boncuklarla benzerlik göstermektedir (Görsel 52); (Aytaç, 2023, s.438). Kemik boncuklar açısından Ani Örenyeri kazısında bulunan bir örnek (Görsel 53); (Arslan, 2022, s.261) ile Stratonikeia ve Lagina kazılarında bilinen kürevi formlu örnekler (Görsel 54); (Ova, 2021, s.105), kemik malzemenin boncuk üretiminde farklı dönem ve merkezlerde kullanıldığını göstermektedir. Smyrna kazılarında bulunan kemik ve cam boncuklar da malzeme ve form çeşitliliği bakımından Keykubadiye Sarayı buluntularıyla karşılaştırılabilecek örnekler arasındadır (Görsel 55); (Ersoy ve Ersoy, 2012, s.97). Keykubadiye Sarayı kazılarında bulunan metal boncukların benzerlerine ise Beçin Kalesi kazısında rastlanmaktadır (Görsel 56); (Keçe, 2024, s.96). Keykubadiye Sarayı boncukları, malzeme ve genel form bakımından Anadolu'nun farklı yerleşimlerindeki buluntularla ortak özellikler taşıdığını ortaya koymaktadır.

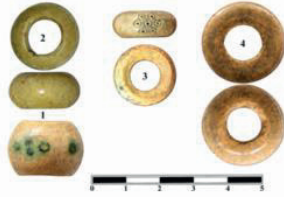
Görsel 52: Harput İç Kale Kazısı, Seramik Boncuk (İ. Aytaç'dan)

Görsel 53: Ani Örenyeri Kazısı, Kemik Boncuk (M. Arslan'dan)

Görsel 54: Stratonikeia ve Lagina Kazıları, Kemik Boncuk (E. Ova'dan)

Görsel 55: Smyrna Kazısı, Kemik ve Cam Boncukları (A. Ersoy ve G. Ç. Ersoy'dan)

Görsel 56: Beçin Kazısı, Bronz Boncuk (M. Keçe'den)

Cam boncuklar, Keykubadiye Sarayı repertuvarında özellikle yapım ve süsleme tekniklerinin çeşitliliğini göstermeleri bakımından önemlidir. Halka, kürevi ve eşkenar dörtgen formlu örneklerde kalıp, cam sarma, ezme ve aletle şekillendirme (çimdikleme) gibi farklı yapım ve şekillendirme teknikleri kullanılırken, bazı örneklerde lif sarma tekniğiyle süsleme yapılmıştır. Bu durum, benzer formlara sahip cam boncukların farklı tekniklerle üretilebildiğini ve süsleme uygulamalarının da örnekler arasında değişebildiğini göstermektedir. Keykubadiye Sarayı cam boncuklarının benzer örnekleri, Kubad Abad Sarayı kazılarında bulunmaktadır. Özellikle farklı renkte camların birlikte kullanılmasıyla oluşturulan dalgalı süslemeye sahip örnek, Keykubadiye Sarayı kazılarında mermervari görünümlü ve lif sarma tekniğinde süslenmiş boncuklarla benzer bir süsleme anlayışına sahiptir (Görsel 57); (Uysal, 2007, s.74). İki Anadolu Selçuklu sarayından bilinen bu örnekler arasındaki benzerlik, renkli camlarla oluşturulan yüzey süslemelerinin saray buluntuları bağlamında karşılaştırılabilmesi açısından önemlidir.

Suriye'de Hama kazılarında bulunan cam boncukta farklı renkte camla oluşturulan dalgalı süsleme de Keykubadiye Sarayı örneklerinde görülen renkli cam uygulamalarıyla benzerlik göstermektedir (Görsel 58); (Riis ve Poulsen, 1957, s.68). Ani Örenyeri kazısında bulunan boncuklar ise farklı renk ve formların bir arada görülmesi bakımından Keykubadiye Sarayı cam boncuklarıyla ortak özellikler taşımaktadır (Görsel 59); (Arslan, 2022, s.238). Niksar Kalesi'nde bulunan örnek, merkezindeki geniş ip deliği ve gövde biçimi bakımından Keykubadiye Sarayı kazılarındaki halka formlu cam boncuklarla benzerlik gösterirken (Görsel 60); (Yazar, vd., 2022, s.91), Beçin Kalesi buluntuları renk ve form çeşitliliği bakımından Keykubadiye Sarayı örnekleriyle benzer özellikler göstermektedir (Görsel 61); (Pektaş, 2023, s.243). Harput İç Kale'de bulunan köşeli formlu cam boncuk ise Keykubadiye Sarayı'ndaki eşkenar dörtgen formlu örnekle gövde biçimi ve renk bakımından benzerlik göstermektedir (Görsel 62); (Aytaç, 2023, s.438). Söz konusu örnekler birlikte değerlendirildiğinde, Keykubadiye Sarayı cam boncuklarının benzerliklerinin yalnızca genel formla sınırlı olmadığı, ip deliğinin biçimi, renkli cam kullanımı ve yüzey süslemeleri gibi farklı özellikler üzerinden

de kurulabildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, cam boncuklarda benzer form ve tekniklerin farklı dönemlerde kullanılmış olması, yalnızca tipolojik benzerliklerden hareketle kesin tarihlendirme yapılmasını güçleştirmektedir. Bu nedenle Keykubadiye Sarayı örneklerinin tarihlendirilmesinde, tipolojik karşılaştırmaların kazı bağlamına ilişkin verilerle birlikte ele alınması gerekmektedir.

Görsel 57: Kubad Abad Sarayı Kazısı, Cam Boncuk (Z. Uysal'dan)

Görsel 58: Hama Kazıları, Cam Boncuk, (P.J. Riis ve V. Poulsen'den)

Görsel 59: Ani Örenyeri Kazısı, Cam Boncuk (M. Arslan'dan)

Görsel 60: Niksar Kalesi Kazısı, Cam Boncuk (T. Yazar- vd.,)

Görsel 61: Beçin Kazısı, Boncuk (K. Pektaş'dan)

Görsel 62: Harput İç Kale Kazısı, Boncuk Kazısı (İ. Aytaç'dan)

Düğmeler sayısal açıdan küçük bir grup oluşturmakla birlikte metal, seramik ve cam gibi farklı malzemelerden üretilmiş olmaları bakımından dikkate değerdir. Özellikle sırlı seramik ve renkli cam örnekler, renk kullanımının yalnızca boncuk ve bileziklere özgü olmadığını ortaya koymaktadır. Metal düğmenin sade görünümüne karşılık seramik örnekte turkuaz sırın, cam örnekte ise siyah zemin üzerinde turkuaz renkli süslemelerin kullanılması, sayıca sınırlı olan bu grupta da renk ve süsleme bakımından farklılıklar bulunduğunu göstermektedir.

Keykubadiye Sarayı kazılarında bulunan düğmelerin karşılaştırılabileceği örnekler arasında Divriği Kalesi kazılarında ortaya çıkarılan metal düğmeler yer almaktadır. Divriği örnekleri, malzeme ve dairesel gövde formları bakımından Keykubadiye Sarayı'ndaki metal düğmeyle benzerlik göstermektedir (Görsel 63-64); (Acar, 2019, s.196-197). Bununla birlikte Keykubadiye Sarayı kazılarındaki metalin yanı sıra sırlı seramik ve camdan üretilmiş düğmelerin de bulunması, bu obje grubunda malzeme çeşitliliğinin daha geniş olduğunu göstermektedir.

Görsel 63: Divriği Kalesi Kazısı, Metal Düğme (D. Acar'dan)

Görsel 64: Divriği Kalesi Kazısı, Metal Düğme (D. Acar'dan)

Bilezikler, Keykubadiye Sarayı süs objeleri içerisinde gerek sayısal yoğunlukları gerekse form, renk ve süsleme çeşitliliği bakımından dikkat çeken gruplardan biridir. Büyük çoğunluğu camdan üretilen bileziklerde mavi ve yeşilin farklı tonları öne çıkmakla birlikte, farklı renklerin de kullanıldığı görülmektedir. Daire, yarım daire, üçgen ve dikdörtgen kesitli örneklerin yanı sıra tek renkli, yivli, burma/spiral-sarma ve farklı renkte cam lifleriyle süslenmiş bileziklerin aynı buluntu grubu içerisinde yer alması, Keykubadiye Sarayı bilezik repertuvarının çeşitliliğini ortaya koymaktadır (Görsel 45). Özellikle farklı kesit biçimlerinin ve yüzey süslemelerinin bir arada bulunması, bileziklerin yalnızca renkleri üzerinden değil, yapım ve süsleme özellikleri üzerinden de değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Keykubadiye Sarayı süs objeleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde, farklı malzemelerden üretilen eserlerin aynı buluntu topluluğunda yer almasının yanı sıra, kendi içerisinde de farklı form ve süsleme özellikleri taşıdığı görülmektedir. Yüzüklerde geometrik ve figürlü süslemelerin, boncuklarda yazılı ve renkli yüzey düzenlemelerinin, düğmelerde farklı malzemelere bağlı süsleme tercihlerinin, bileziklerde ise çeşitli kesit ve cam lifi uygulamalarının bulunması, bu çeşitliliğin her obje grubunda farklı biçimlerde ortaya çıktığını göstermektedir. Bu çeşitlilik aynı zamanda saray yaşamının yalnızca anıtsal mimari, çini ve seramik gibi büyük ve sayıca yoğun buluntu grupları üzerinden değil, kişisel kullanımla ilişkili küçük objeler üzerinden de değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Nitekim Keykubadiye Sarayı'nda yüzük, boncuk, düğme ve bileziklerin bir arada bulunması, süslenme ve kişisel kullanım eşyalarının sarayın maddi kültürünün görünür bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır.

Süs objelerinde malzeme çeşitliliğinin yanı sıra renk ve süsleme özellikleri bakımından da farklılıklar görülmektedir. Eserlerin bütünü içerisinde özellikle mavi, yeşil ve turkuaz tonlarının farklı gruplarda tekrarlanması dikkat çekmektedir. Sırlı seramik boncuklarda turkuaz tonları yoğunlaşırken, cam boncuk ve düğmelerde de mavi-yeşil tonlarla karşılaşmaktadır. Cam bileziklerde ise en çok tercih edilen renklerin mavi ve yeşilin tonları olduğu tespit edilmiştir. Anadolu'nun farklı merkezlerinde bulunan süs objelerinde de benzer renklerin kullanıldığı görülmektedir.

Keykubadiye Sarayı kazılarında bulunan süs objeleri, Anadolu'nun farklı Orta Çağ yerleşimlerinden bilinen örneklerle malzeme, form ve süsleme özellikleri bakımından benzerlik göstermektedir. Yüzüklerde malzeme, kaş biçimleri ve süslemeler; boncuklarda form, renk ve yapım teknikleri, bileziklerde ise kesit biçimleri ve süsleme özellikleri bakımından benzer örnekler bulunmaktadır. Düğmelerde ise metal örnekler, Divriği Kalesi eserleriyle

karşılaştırılabilir iken, seramik ve cam düğmeler için benzer örneklerin sınırlı olması karşılaştırmayı güçleştirmektedir. Bu durum, Keykubadiye Sarayı süs objelerinin bazı gruplarının daha ayrıntılı değerlendirilebildiğini, bazıları için ise yeni karşılaştırma örneklerine ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, Anadolu Selçuklu dönemi saray yaşamının, estetik anlayışının ve farklı malzemelere dayalı üretim geleneklerinin anlaşılmasına katkı sağlayan önemli bir buluntu grubunu oluşturmaktadır. Buluntuların farklı malzemelerden üretilmiş olması kadar, bazı örneklerde figürlü ve yazılı süslemelerin, bazılarında ise renkli cam ve sır uygulamalarının kullanılması da dikkat çekmektedir. Bu özellikler, saray çevresinde kullanılan kişisel süs objelerinin yalnızca işlevsel yönleriyle değil, görsel ve kimi örneklerde olası sembolik anlamlarıyla da ele alınması gerektiğini göstermektedir. Keykubadiye Sarayı kazı buluntuları bu yönüyle, Anadolu Selçuklu dönemi saray yaşamının küçük buluntular üzerinden değerlendirilmesine katkı sağlamakta ve dönemin süs objelerine ilişkin çalışmalar için önemli veriler sunmaktadır.

TEŞEKKÜR

Keykubadiye Sarayı kazılarında ortaya çıkarılan kişisel süs eşyalarını çalışma imkânı sağlayan ve çalışma sürecinde değerli görüş ve katkılarını esirgemeyen Keykubadiye Sarayı önceki dönem Kazı Başkanı Sayın Prof. Dr. Ali Baş’a teşekkürlerimizi sunarız

Kaynakça

- Acar, D. (2019). Divriği Kalesi Kazısı Metal Buluntuları (2006–2018), Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Arık, R. (2000). Kubad Abad: Selçuklu Saray ve Çinileri. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Arslan, M. (2022). Ani Örenyeri Kazısı 2019-2021 Yılı Çalışmaları. Palet Yayınları.
- Arslan, M. (2023). Ani Kazısı. H. Ürer (Ed.), Cumhuriyetin Birinci Yüzyılında Anadolu’da Türk Dönemi Arkeoloji Çalışmaları içinde (ss. 155–170). Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Aslanapa, O. (1965). Kayseri’de Keykubadiye Köşkleri Kazısı (1964). Türk Arkeoloji Dergisi, 13(1), ss.18-39.
- Aytaç, İ. (2023). Harput İç Kale Kazıları (2009–2022). H. Ürer (Ed.), Cumhuriyetin Birinci yüzyılında Anadolu’da Türk Dönemi Arkeoloji Çalışmaları içinde (ss. 423–443). Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Baş, A. ve Dursun, Ş. (2017). Keykubadiye Sarayı 2014 yılı Sondaj Çalışması. XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu bildirileri (ss. 87–105).
- Baş, A. (2019). Tarihi Kaynaklar ve Kazılar Işığında Bir Selçuklu Sarayı: Keykubadiye. Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, 10, ss. 51–78. <https://izlik.org/JA47HK78GX>
- Baş, A. (2021). Keykubadiye Sarayı. Selçuklu Dönemi Saraylar ve Köşkler içinde (Cilt 1, ss. 302-348).
- Baysal, E. L. (2017). Reflections of Faraway Places: The Chalcolithic Personal Ornaments of Canhasan I. Anatolian Studies, 67, ss. 29-49. <https://doi.org/10.1017/S0066154617000035>
- Ersoy, A. ve Ersoy, G. Ç. (2012). Smyrna/İzmir Kazıları Kemik Buluntuları. TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi, 15, ss.95-113. <https://izlik.org/JA98NW58RN>
- Keçe, M. (2024). Beçin Kalesi Kazısı 2010-2020 Yıllarında Ortaya Çıkarılan Madeni Buluntular (Sikkeler Dışında), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

- Oral, M. Z. (1953). Kayseri’de Keykubadiye Sarayları. *Belleten*, 17, 501–517.
- Ova, E. (2021). Stratonikeia ve Lagina Kemik Yapımı Küçük Buluntular (2008–2019) Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi.
- Pektaş, K. (2023). Beçin Kazısı. H. Ürer (Ed.), *Cumhuriyetin Birinci Yüzyılında Anadolu’da Türk Dönemi Arkeoloji Çalışmaları içinde* (ss. 223–247). Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Riis, P. J. ve Poulsen, V. (1957). Hama: Fouilles et Recherches (1931-1938), IV-2, Les Verreries et Poteries Médiévales.
- Uğuz, H. (2021). Pisidia Antiokheia Cam Eserleri (1980–2020 yılları Arası Kazı Buluntuları) Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Uysal, Z. (2007). Kubad Abad Kazılarında Bulunan Cam Boncuklar (1981-2004). *Sanat Tarihi Dergisi*, 16(2), ss.67–75.
- Uysal, Z. (2010). Kubad Abad Kazılarında Bulunan Cam Bilezikler (2005–2010). *Sanat Tarihi Dergisi*, 19(2), ss. 43–54.
- Uysal, Z. (2020). Samsat Kazılarında Bulunan Cam Bilezikler. *Sanat Tarihi Dergisi*, 29(1), ss. 301–317. <https://doi.org/10.29135/std.674393>
- Wright, K. ve Garrard, A. (2003). Social Identities and The Expansion of Stone Bead-Making in Neolithic Western Asia: New Evidence from Jordan. *Antiquity*, 77(296), ss.267–284. <https://doi.org/10.1017/S0003598X00092267>
- Yavaş, A. (2013). Kubad-Abad Sarayı Kazılarında Bulunan Ziynet Eşyaları. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6, ss. 1543–1566.

BÖLÜM 5

GÜNDELİK BİR RİSK OLARAK TRAFİK KAZALARI: SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

Murat CİHAN¹

¹ Dr. Murat CİHAN JSKA, Kolluk Uygulamaları Yüksek Okulu ve Eğitim Merkez K.lığı, Kolluk Uygulamaları Bölümü muratcihan94@gmail.com

GİRİŞ

Trafik kazaları, birçok toplumda gündelik hayatın olağan akışı içerisinde karşılaşılan ve zamanla sıradanlaşan olaylar olarak görülmektedir. Oysa bireysel açıdan değerlendirildiğinde trafik kazaları; ölüm, yaralanma ve kalıcı sakatlıkların yanı sıra ciddi psikolojik yıkımlara yol açabilmekte, aile ve yakın çevre üzerinde uzun süreli etkiler bırakabilmektedir. Toplumsal düzeyde ise trafik kazaları, yalnızca can ve mal kaybına neden olan olaylar değil; aynı zamanda sosyal ilişkileri, aile yapısını, ekonomik yaşamı ve bireylerin toplumsal işlevselliğini etkileyen önemli bir sosyal sorun niteliği taşımaktadır.

Modern toplumların belirgin özelliklerinden biri, bireylerin ve toplumsal grupların artan mekânsal ve toplumsal hareketliliğidir. Mobilite, bireylerin yalnızca bir yerden başka bir yere ulaşmasını sağlayan teknik bir süreç değil; aynı zamanda çalışma yaşamına, eğitime, sağlık hizmetlerine, kamusal hizmetlere ve sosyal ilişkilere erişimin temel koşullarından biridir. Bu nedenle modern toplumda bireyin toplumsal yaşama katılımı, büyük ölçüde gelişmiş ulaşım sistemlerinin ve özellikle motorlu ulaşım ağlarının sağladığı hareketlilik imkânlarına bağlı hâle gelmiştir. Bununla birlikte, toplumsal yaşamın sürdürülmesi açısından zorunlu hâle gelen bu yoğun hareketlilik, beraberinde yeni riskleri de üretmektedir. Trafik kazaları, bu risklerin en görünür ve en ağır sonuçlar doğuran örneklerinden biridir.

Dünya Sağlık Örgütü'nün (2026) verilerine göre her yıl yaklaşık 1,16 milyon insan trafik kazaları sonucunda yaşamını yitirmektedir. Bu rakam, trafik kazalarının yalnızca ulaşım sisteminin işleyişine ilişkin teknik bir sorun olmadığını; insan yaşamını, toplumsal ilişkileri ve ekonomik kaynakları doğrudan etkileyen küresel ölçekte bir toplumsal sorun olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte trafik kazalarının nedenlerini yalnızca ortaya çıkan ölüm ve yaralanma sayılarına bakarak açıklamak yeterli değildir. Kazaların meydana gelme biçimleri, kazaya maruz kalan bireylerin özellikleri, ulaşım olanaklarına erişim, yol ve araç güvenliği, çalışma koşulları, kentleşme biçimleri ve kurumsal düzenlemeler gibi çok sayıda toplumsal unsurla birlikte değerlendirilmelidir.

Trafik güvenliği alanındaki yaklaşımlarda uzun yıllar boyunca kazaların nedenleri ağırlıklı olarak “sürücü hatası”, “dikkatsizlik”, “kural ihlali” veya “riskli davranış” gibi bireysel faktörler üzerinden açıklanmıştır. Bu yaklaşım, kazanın gerçekleşmesinde bireysel davranışın rolünü ortaya koymakla birlikte, söz konusu davranışların ortaya çıktığı sosyal ve kurumsal bağlamı ikincil plana itme riski taşımaktadır. Oysa bireylerin sürüş davranışları, risk algıları, ulaşım tercihleri ve kurallara uyma biçimleri; içinde bulundukları toplumsal çevreden,

ekonomik koşullardan, çalışma düzeninden, eğitim düzeyinden, kültürel normlardan ve kurumsal yapılardan bağımsız değildir. Nitekim Türkiye'deki literatürde de trafik güvenliği ve kural ihlallerinin yalnızca bireysel sürücü psikolojisiyle kısıtlı olmadığı, toplumsal değerler, kültürel tutumlar ve sosyal yapının sürücü davranışları üzerindeki doğrudan etkisiyle biçimlendiği vurgulanmaktadır.

Sosyolojik perspektif tam da bu noktada devreye girmektedir. Sosyoloji açısından trafik kazası, yalnızca belirli bir anda gerçekleşen sürücü, araç ve yol etkileşiminin sonucu olarak değil; bireysel davranışların toplumsal yapı, kurumlar, eşitsizlikler, kültürel normlar ve modern yaşamın risk üretme biçimleriyle kesiştiği bir toplumsal olgu olarak ele alınmalıdır. Bir başka ifadeyle, “kaza” olarak adlandırılan olayın arkasında yalnızca bireysel hata değil, bireyin davranışını şekillendiren ve kimi zaman zorlayan daha geniş toplumsal koşullar bulunmaktadır.

Bu bağlamda sürücü davranışları, risk alma eğilimleri ve ulaşım tercihleri; toplumsal sınıf, ekonomik kaynaklar, çalışma koşulları, eğitim, mekânsal eşitsizlikler, altyapı olanakları, kentleşme biçimleri ve kurumsal düzenlemelerle birlikte değerlendirilmelidir. Örneğin ulaşım tercihi her zaman bireyin özgür iradesiyle gerçekleştirdiği bir seçim olmayabilir; toplu taşıma olanaklarının yetersizliği, çalışma saatlerinin düzensizliği, yaşanan bölgenin mekânsal özellikleri veya ekonomik koşullar bireyin motorlu taşıta bağımlılığını artırabilmektedir. Benzer şekilde riskli sürüş davranışları da yalnızca bireysel tutumlarla açıklanamayacak; çalışma kültürü, zaman baskısı, toplumsal normlar ve denetim mekanizmaları gibi unsurlarla birlikte ele alınabilecektir.

Bu nedenle trafik kazalarının sosyolojik açıdan incelenmesi, bireysel davranış ile toplumsal yapı arasındaki ilişkinin görünür kılınmasına imkân sağlamaktadır. Bu yaklaşım, kazaların yalnızca nedenlerini değil, aynı zamanda kazaların toplum içerisinde nasıl dağıldığını, hangi grupların daha fazla riskle karşı karşıya kaldığını ve kazaların ortaya çıkardığı sonuçların bireyler, aileler ve toplumsal gruplar arasında nasıl farklılaştığını da sorgulamayı mümkün kılmaktadır. Trafik kazalarının yalnızca bireysel hatalar veya teknik yetersizlikler üzerinden değil; modern toplumun risk üretme biçimleri, toplumsal eşitsizlikler, normlar ve sapma davranışları ile ulaşım sisteminin kurumsal ve yapısal özellikleri arasındaki ilişkiler çerçevesinde ele alınması, sorunun nedenlerinin daha bütüncül biçimde anlaşılmasına ve çözümüne yönelik daha etkili yaklaşımlar geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Trafik Kazalarına Sosyolojik Bir Bakış

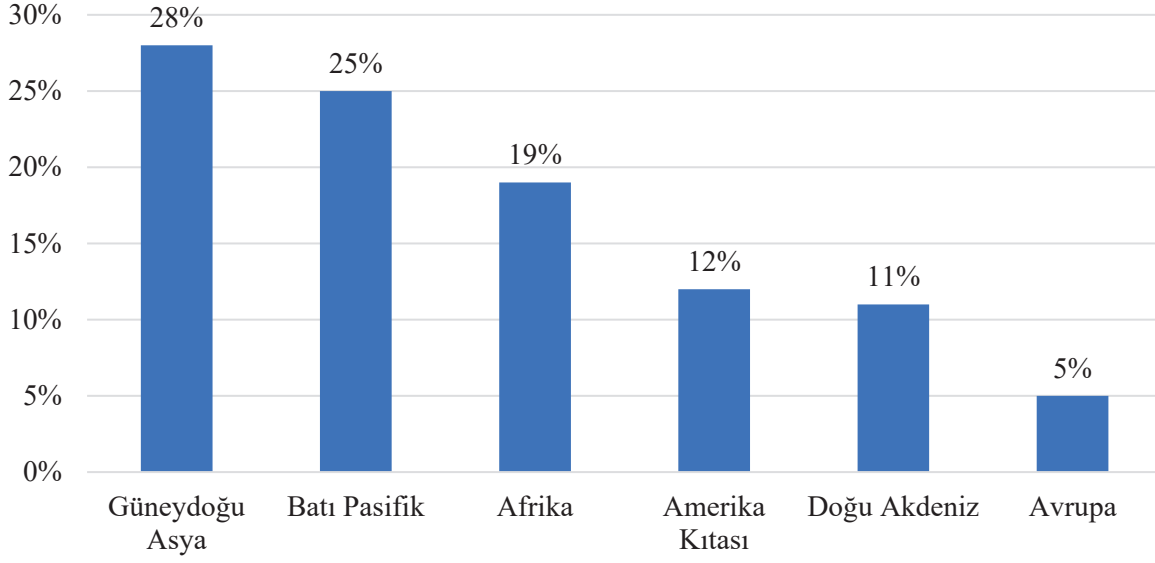
Trafik suçunun nedenlerini ele alırken bireye yönelmeden önce onun içerisinde bulunduğu toplum incelenmelidir (Ceylan, 2015, s.1). Toplulukların zihniyeti tek tek bireylerin zihni değildir (Durkheim, 1994, 21). Trafikte kuralların çiğnenmesi (hız sınırının aşılması, emniyet kemeri takılmaması vb.), Durkheim'ın Anomi (kuramsızlık/kuralsızlık) kavramı ile doğrudan ilişkilidir. Toplumsal normların bağlayıcılığını yitirdiği, denetim algısının zayıfladığı veya kurallara uymanın "safılık" şeklinde algılandığı mikro sürüş kültürlerinde anomik davranışlar yaygınlaşır. Birey, toplumsal düzenin sağladığı normatif çerçevenin dışına çıkarak riski rasyonelleştirir. Durkheim toplumsal olguların dışsallık ve kısıtlayıcı özelliklerinin olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Coser (2008, s.127-128) birey toplumsal olguları ne kadar benimserse o denli dönüştürme gücüne sahip olur tezini savunmuştur. Tüm bu değerlendirmeler ışığında bireyi ve davranışlarını toplumun genel özelliklerinden ayrı tutulamayacağını görmekteyiz.

Ulrich Beck (1992)'in Risk Toplumu kuramına göre, endüstrileşme ve teknolojik sıçramalar topluma yalnızca refah değil, kontrol edilmesi güç "küresel ve kitlesel riskler" de ihraç etmiştir. Trafik alanı, bireyin her gün gönüllü ya da zorunlu olarak girdiği devasa bir üretilmiş risk (manufactured risk) alanıdır. Araç kullanırken cep telefonu ile ilgilenme, hız yapma veya yorgun sürüş gibi eylemler, bireysel bir tercihin ötesinde, modernitenin getirdiği "hız baskısı" ve "dijital sürekli erişilebilirlik normu" ile şekillenen toplumsal risklerdir. Otomobil, sadece bir ulaşım aracı değil; kültürel sermaye, statü ve güç sembolüdür. Aracın segmenti, motor gücü veya markası, sürücüye trafikte sembolik bir üstünlük alanı sağlar. Bu durum, trafikteki etkileşimlerde "güç hiyerarşileri" doğurarak agresif sürüş biçimlerine, yol vermeme davranışlarına ve incinebilir yol kullanıcılarının (yaya, bisikletli vb.) hiçe sayılmasına yol açar.

Dünyada Karayolu Trafik Güvenliği

Dünya genelinde her yıl yaklaşık olarak 1,16 milyon kişi trafik kazaları nedeniyle hayatını kaybetmektedir. Ölümlerin her 10 tanesinden 9'u düşük ve orta gelirli ülkelerde meydana gelmektedir. Özellikle düşük gelirli ülkelerde yaşayan insanlar, nüfusa oranla en yüksek ölüm riski taşıyan guruptur. Küresel ölçekte ölümlerin %28'i (≈318.000 ölüm) Güneydoğu Asya Bölgesi'nde, %25'i (≈296.000 ölüm) Batı Pasifik Bölgesi'nde, %19'u (≈229.000 ölüm) Afrika Bölgesi'nde, %12'si (≈146.000 ölüm) Amerika Bölgesi'nde, %11'i (≈128.000 ölüm) Doğu Akdeniz Bölgesi'nde ve %5'i (≈64.000 ölüm) Avrupa Bölgesi'nde gerçekleşmektedir (Grafik 1).

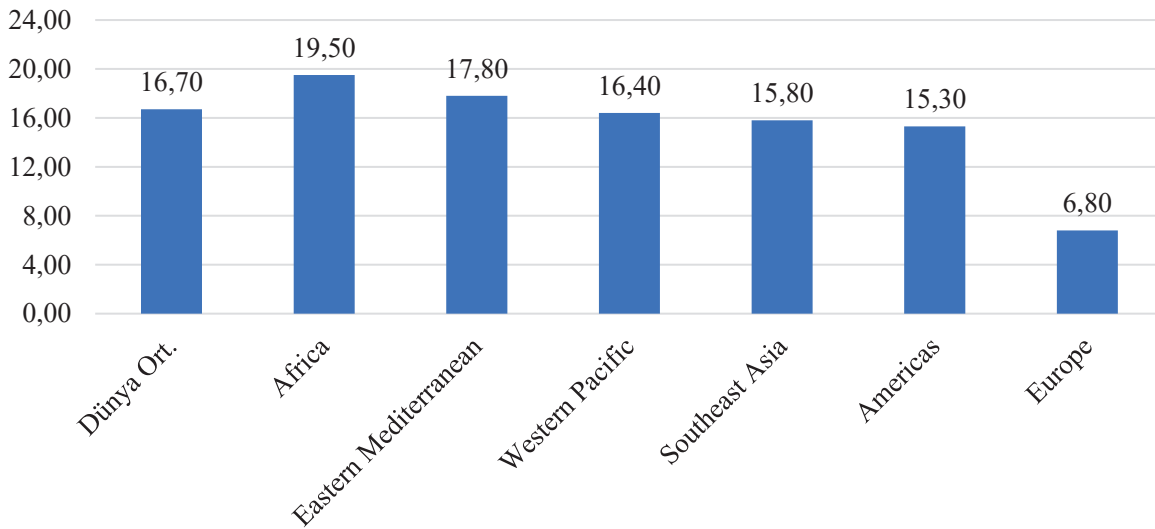
Grafik 1. Trafik Kazalarına Bağlı Ölümlerin Bölgelere Göre Yüzdesel Dağılımı

Kaynak: WHO (2023), *Global Status Report on Road Safety*, Sayfa vii-8.

2021 yılında Afrika Bölgesi, her 100.000 nüfus başına 19,5 (UI: 15,7–23,4) ölümle en yüksek kaba ölüm oranına (CDR) sahip bölge olmuştur. Bu oran, 100.000 nüfus başına 6,8 (UI: 6,2–7,3) ile en düşük orana sahip olan Avrupa Bölgesi'nin yaklaşık üç katıdır (Grafik 2).

Grafik 2. Kıta'lara Göre Yüz Bin Kişiye Düşen Ölü Sayısı (2019-2022)

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_traffic-related_death_rate

Dünya Bankası gelir seviyelerine göre bakıldığında; Düşük Gelirli Ülkelerde (LIC): En yüksek ölüm oranı (100.000'de 21,1) gözlemlenirken, Yüksek Gelirli Ülkelerde (HIC): En düşük ölüm oranı (100.000'de 8,1) kaydedilmiştir.

Trafik kazaları tüm ölüm nedenleri arasında on ikinci sırada yer almaktadır. Yaş grupları açısından bakıldığında ise trafik kazalarının özellikle genç nüfus üzerinde yıkıcı etkiler yarattığı görülmektedir. Trafik kazaları 5–29 yaş arası çocuklar ve genç yetişkinler için başlıca ölüm nedeni olarak kabul edilmektedir (World Health Organization, 2023). Ayrıca trafik kazalarına bağlı ölümlerin yaklaşık üçte ikisinin 18–59 yaş arası çalışma çağındaki bireyler arasında gerçekleşmesi, bu sorunun aynı zamanda önemli bir ekonomik üretkenlik kaybı yarattığını göstermektedir (Peden vd., 2004). Cinsiyet temelli analizler ise erkeklerin trafik kazalarında hayatını kaybetme olasılığının kadınlara kıyasla yaklaşık üç kat daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (World Health Organization, 2018).

Trafik kazalarında hayatını kaybedenlerin %30'unu motosiklet ve diğer iki veya üç tekerlekli motorlu araç kullanıcıları oluşturmaktadır. Dört tekerlekli araç yolcuları ölümlerin %25'ini, yayalar %21'ini, bisiklet kullanıcıları ise %5'ini oluşturmaktadır. 10'dan fazla yolcu taşıyan araçların yolcuları, ağır yük araçları ve “diğer” yol kullanıcıları ise ölümlerin %19'unu meydana getirmektedir. 2010 yılından bu yana trafik ölümlerinde en büyük düşüş Avrupa Bölgesi'nde görülmüş olup %36'lık bir azalma kaydedilmiştir. Batı Pasifik Bölgesi'nde %16, Güneydoğu Asya Bölgesi'nde %2 oranında düşüş yaşanırken, Amerika Bölgesi'nde ölüm sayıları genel olarak sabit kalmıştır. Toplam 108 ülkede trafik kazalarına bağlı ölümlerde azalma görülmüş, bunlardan 10 ülkede ise 2021 yılı itibarıyla %50'lik azalma hedefi yakalanmıştır. Buna karşılık 66 ülkede ölüm sayıları artmış, bu ülkelerin 28'i Afrika Bölgesi'nde yer almaktadır. Afrika Bölgesi'nde 2010 yılından bu yana trafik ölümlerinde %17'lik bir artış gözlenmiştir. Dünya Sağlık Örgütü'nün en iyi uygulamalarını temel alan yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesi gibi ölüm ve yaralanma riskini azaltmaya yönelik önlemlerde ise sınırlı bir ilerleme kaydedilmiştir.

Türkiye'de Trafik Kazalarının Durumu

Türkiye'nin 2024 yılı karayolu trafik istatistikleri incelendiğinde, toplam 1.444.026 trafik kazasının kayıtlara geçtiği görülmektedir. Bu kazaların büyük bölümünü 1.177.172 olay ile maddi hasarlı kazalar oluştururken, 266.854 kazada ölüm veya yaralanma meydana gelmiştir. Söz konusu kazalarda, 713'ü olay yerinde, 3.638'i ise yaralı olarak kaldırıldığı hastanede olmak üzere toplam 6.351 kişi hayatını kaybetmiştir (Tablo 1). Bu veriler, kaza sonrası sağlık müdahalesinin hayati önem taşıdığını ortaya koymaktadır. 2024 yılı verilerine

göre günlük ortalama 731,1 ölümlü veya yaralanmalı trafik kazası meydana gelmiş; bu kazalar sonucunda günde ortalama 17,4 kişi hayatını kaybetmiş ve 1.055,1 kişi yaralanmıştır. Son on yıllık veriler birlikte değerlendirildiğinde sorunun boyutu daha açık biçimde görülmektedir. Türkiye’de son on yıl içerisinde trafik kazaları nedeniyle 62.761 kişi yaşamını yitirmiş, 3.024.470 kişi ise yaralanmıştır. Bu veriler, trafik kazalarının yalnızca bireysel hatalarla açıklanamayacak kadar büyük bir toplumsal güvenlik ve halk sağlığı problemi olduğunu göstermektedir.

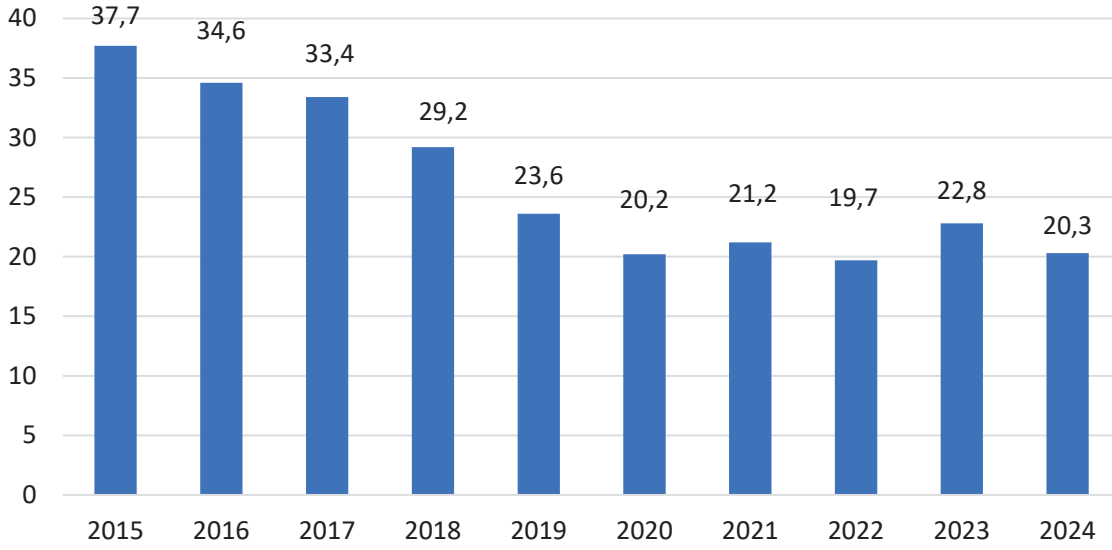
Tablo 1. Trafik Kaza İstatistikleri, 2015-2024

Yıl	Toplam Kaza Sayısı	Ölümlü ve Yaralanmalı Kaza Sayısı	Kaza Yerinde	Ölü Sayısı Kaza Sonrası	Toplam	Yaralı Sayısı
2015	1.313.359	183.011	3.831	3.699	7.530	304.421
2016	1.182.491	185.128	3.493	3.807	7.300	303.812
2017	1.202.716	182.669	3.534	3.893	7.427	300.383
2018	1.229.364	186.532	3.368	3.307	6.675	307.071
2019	1.168.144	174.896	2.524	2.949	5.473	283.234
2020	983.808	150.275	2.197	2.669	4.866	226.266
2021	1.186.353	187.963	2.421	2.941	5.362	274.615
2022	1.232.957	197.261	2.282	2.947	5.229	288.696
2023	1.314.136	235.071	2.984	3.564	6.548	350.855
2024	1.444.026	266.854	2.713	3.638	6.351	385.117

<https://veriportal.tuik.gov.tr/tr/press/54056>

2024 yılı ile 2023 yılı birlikte değerlendirildiğinde, araç sayısında %8,9’luk bir artış olduğu görülmektedir. Toplam kaza sayısında %9,9, ölümlü yaralanmalı kaza sayısında %13,5, maddi hasarlı kaza sayısında ise %9,1’lik artış meydana gelmiştir. Yaralı sayısı %9,8 artarken, ölü sayısı %3 azalmıştır. Araç sayısında yaşanan artışa bağlı olarak, 100 bin taşıt başına trafik kazası ölü sayısı 2023 yılında 22,8 iken 2024 yılında 20,3’e gerilemiştir (Grafik 3).

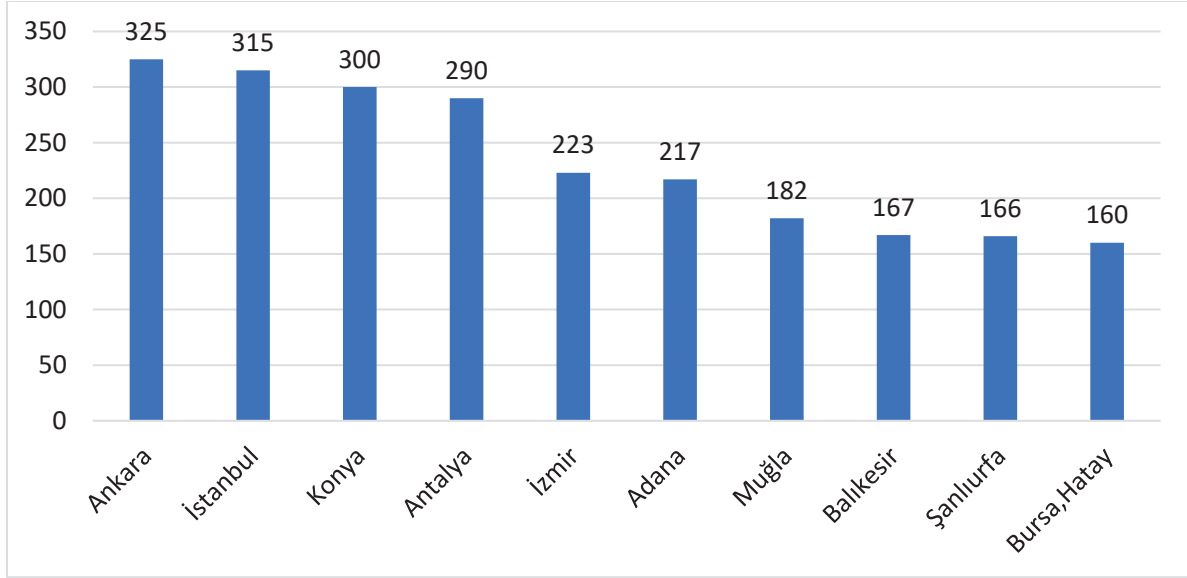
Grafik 3. Türkiye’de 100 Bin Motorlu Kara Taşıtı Başına Trafik Kazası Ölü Sayısı, 2015-2024

<https://veriportali.tuik.gov.tr/tr/press/54056>

Türkiye’de 2024 yılı karayolu trafik istatistikleri il bazında değerlendirildiğinde, trafik kazalarına bağlı can kayıpları ve yaralanmaların iller arasında önemli farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Söz konusu yıl içerisinde en yüksek ölüm sayısı 325 kişi ile Ankara’da, en yüksek yaralı sayısı ise 41.414 kişi ile İstanbul’da kaydedilmiştir. Buna karşılık, en düşük ölüm sayısının 4 kişi ile Ardahan’da, en düşük yaralı sayısının ise 331 kişi ile Bayburt’ta gerçekleştiği tespit edilmiştir (Grafik 4). Bu farklılıklar, trafik kazalarının sonuçlarının yalnızca bireysel sürücü davranışları ile açıklanamayacağını; nüfus yoğunluğu, motorlu taşıt sayısı, trafik hacmi, kentleşme düzeyi ve ulaşım altyapısının gelişmişlik seviyesi gibi yapısal faktörlerin de belirleyici olduğunu göstermektedir. Özellikle büyükşehirlerde trafik yoğunluğunun yüksek olması, kaza sayısı ve yaralanma oranlarının artmasına yol açarken; nüfusun daha az olduğu illerde kaza sayılarının ve buna bağlı can kayıplarının daha düşük seviyede kaldığı görülmektedir. Bu durum, trafik güvenliği politikalarının yerel farklılıkları dikkate alan çok boyutlu bir planlama yaklaşımı ile ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

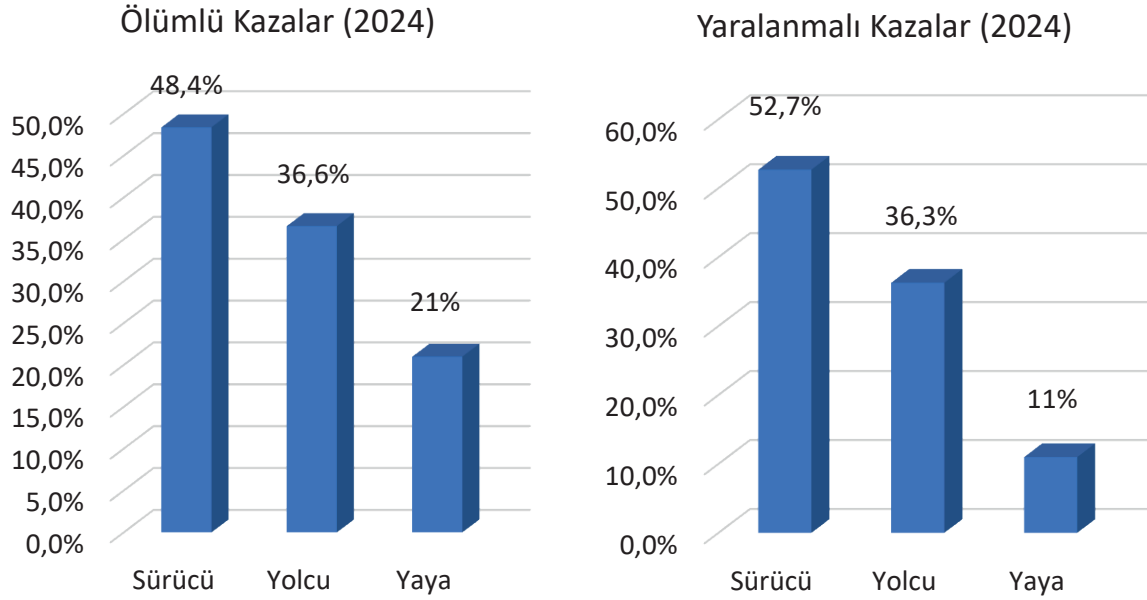
Grafik 4. Türkiye’de Karayolu Trafik Kazası Ölü Sayısında İlk 10 İl, 2024

<https://veriportali.tuik.gov.tr/tr/press/54056>

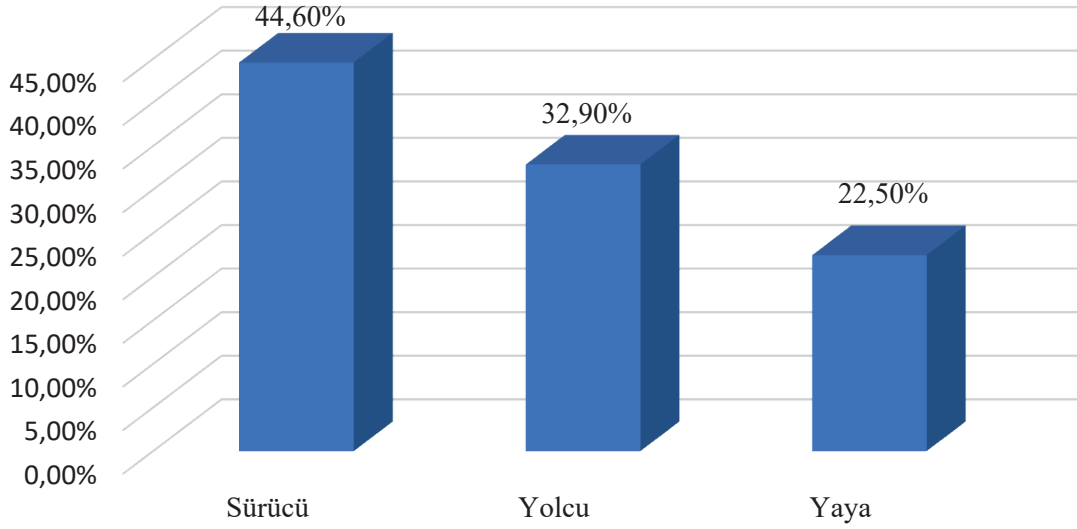
2024 yılında meydana gelen trafik kazalarında ölen kişilerin %48,4'ü sürücü, %30,6'sı yolcu, %21,0'ı ise yayalardan oluşmaktadır. Yaralanan kişilerin ise %52,7'si sürücü, %36,3'ü yolcu, %11,0'ı ise yayadır (Grafik 5).

Grafik 5. Kazalarda Hayatını Kaybeden ve Yaralananların Dağılımı

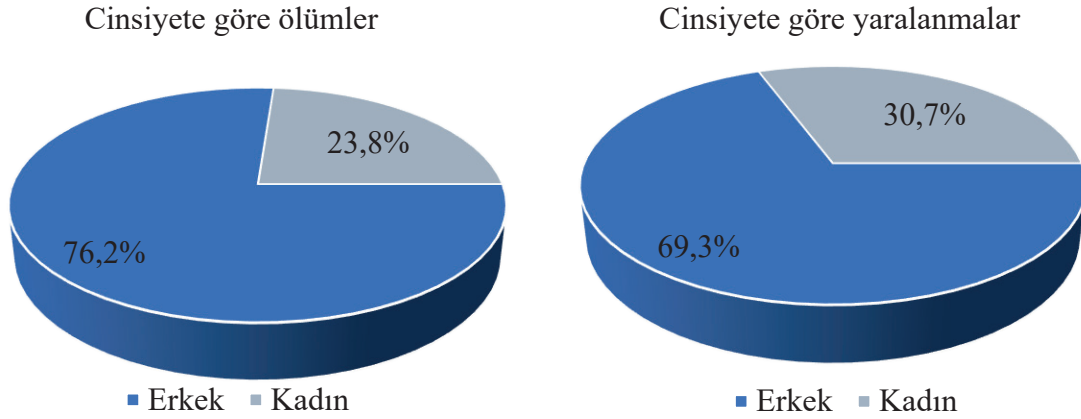
Son on yılda trafik kazalarında 28 bin 7 sürücü, 20 bin 646 yolcu ve 14 bin 108 yaya hayatını kaybetmiştir (Grafik 6).

Grafik 6. Son On Yılda (2015-2024) Kazalarda Hayatını Kaybedenlerin Yüzdelik Dağılımı

Trafik kazalarında ölenler ve yaralananlar cinsiyetlerine göre incelendiğinde ölenlerin %76,2'sinin erkek, %23,8'inin kadın, yaralananların ise %69,3'ünün erkek, %30,7'sinin kadın olduğu görülmektedir (Grafik 7).

Grafik 7. Trafik Kazalarında Ölen ve Yaralananların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

2024 yılı trafik kazası istatistikleri incelendiğinde, incinebilir yol kullanıcıları olarak tanımlanan yayalar, motosiklet, bisiklet ve elektrikli skuter sürücülerinin kazalardan önemli ölçüde etkilendiği görülmektedir. Bu kapsamda 2024 yılında incinebilir yol kullanıcıları arasında 2.680 kişi hayatını kaybetmiş, 162.295 kişi ise yaralanmıştır. Bu veriler, söz konusu grubun aynı yıl meydana gelen toplam 6.351 ölümün %42,2'sini, 385.117 yaralanmanın ise %42,1'ini oluşturduğunu göstermektedir. Bu durum, trafik kazalarının özellikle korumasız yol kullanıcıları açısından daha yüksek risk taşıdığını ortaya koymaktadır.

Alt gruplar itibarıyla değerlendirildiğinde, yayalar 1.331 ölüm ile 2024 yılında meydana gelen toplam ölümlerin %21,0'ını oluşturmuştur. Ayrıca yayalar, incinebilir yol kullanıcıları arasında gerçekleşen toplam 2.680 ölümün %49,7'sine karşılık gelmektedir. Motosiklet sürücüleri ise 1.228 ölüm ile toplam trafik kazası ölümlerinin %19,3'ünü, incinebilir yol kullanıcıları arasındaki ölümlerin ise %45,8'ini oluşturmaktadır. Bu bulgular, özellikle yayalar ve motosiklet sürücülerinin trafik güvenliği açısından en riskli gruplar arasında yer aldığını göstermektedir. Yaralanma verileri incelendiğinde de benzer bir dağılım dikkat çekmektedir. 2024 yılında yayalar arasında 42.486 kişi yaralanmış, bu sayı toplam 385.117 yaralının %11,0'ına, incinebilir yol kullanıcıları arasındaki 162.295 yaralının ise %26,2'sine karşılık gelmiştir. Motosiklet sürücüleri ise 109.832 yaralı ile toplam yaralı sayısının %28,5'ini, incinebilir yol kullanıcıları arasındaki yaralanmaların ise %67,7'sini oluşturmuştur. Bu veriler, trafik kazalarının sonuçlarının özellikle araç korumasından yoksun olan yol kullanıcıları üzerinde daha ağır etkiler yarattığını göstermekte ve trafik güvenliği politikalarında yayalar ile motosiklet kullanıcılarına yönelik özel önlemlerin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Trafik kazalarına bağlı ölümler yaş grupları açısından değerlendirildiğinde, en yüksek oranın çalışma çağındaki nüfusta olduğu görülmektedir. 2024 yılı verilerine göre 0–17 yaş grubu toplam ölümlerin %10,1'ini, 18–24 yaş grubu %15,1'ini, 25–64 yaş grubu %54,2'sini, 65 yaş ve üzeri bireyler ise %20,5'ini oluşturmaktadır. Bu dağılım, trafik kazalarının özellikle aktif çalışma hayatında bulunan bireyler üzerinde daha ağır sonuçlar doğurduğunu ve ekonomik kayıpların önemli bir kısmının bu yaş grubunda yoğunlaştığını göstermektedir. Yaralanma verileri yaş gruplarına göre incelendiğinde de benzer bir tablo ortaya çıkmaktadır. Buna göre 0–17 yaş grubu toplam yaralı sayısının %17,7'sini, 18–24 yaş grubu %24,5'ini, 25–64 yaş grubu %51,3'ünü, 65 yaş ve üzeri kişiler ise %6,5'ini oluşturmaktadır. Özellikle 18–24 ve 25–64 yaş aralığındaki bireylerin yaralanma oranlarının yüksek olması, trafik kazalarının genç ve orta yaş grubundaki nüfus üzerinde önemli bir risk oluşturduğunu göstermektedir. Bu bulgular, trafik güvenliği politikalarının belirlenmesinde yaş faktörünün dikkate alınması gerektiğini ortaya koymakta; özellikle genç sürücülere yönelik eğitim programları, risk farkındalığını artırmaya yönelik kampanyalar ve yaşlı yayalar için güvenli yol düzenlemeleri gibi hedefe yönelik önlemlerin önemini vurgulamaktadır.

Türkiye’de Yaşanan Trafik Kazalarının Diğer Bölge ve Ülkeler ile Karşılaştırması

Karşılaştırmalı veriler incelendiğinde Türkiye’deki trafik kazası dinamiklerinin küresel eğilimlerle büyük ölçüde benzerlik gösterdiği görülmektedir. Hem dünya genelinde hem de Türkiye’de trafik kazalarının büyük bölümü insan kaynaklı hatalardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca incinebilir yol kullanıcılarının trafik kazalarındaki payının yüksek olması, trafik güvenliği politikalarının yalnızca araç odaklı değil insan odaklı bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini göstermektedir. Bununla birlikte Türkiye’de araç sayısındaki hızlı artışa rağmen ölüm oranlarının belirli ölçüde kontrol altında tutulabilmesi, son yıllarda uygulanan trafik güvenliği politikalarının kısmen etkili olduğunu göstermektedir (Tablo 2).

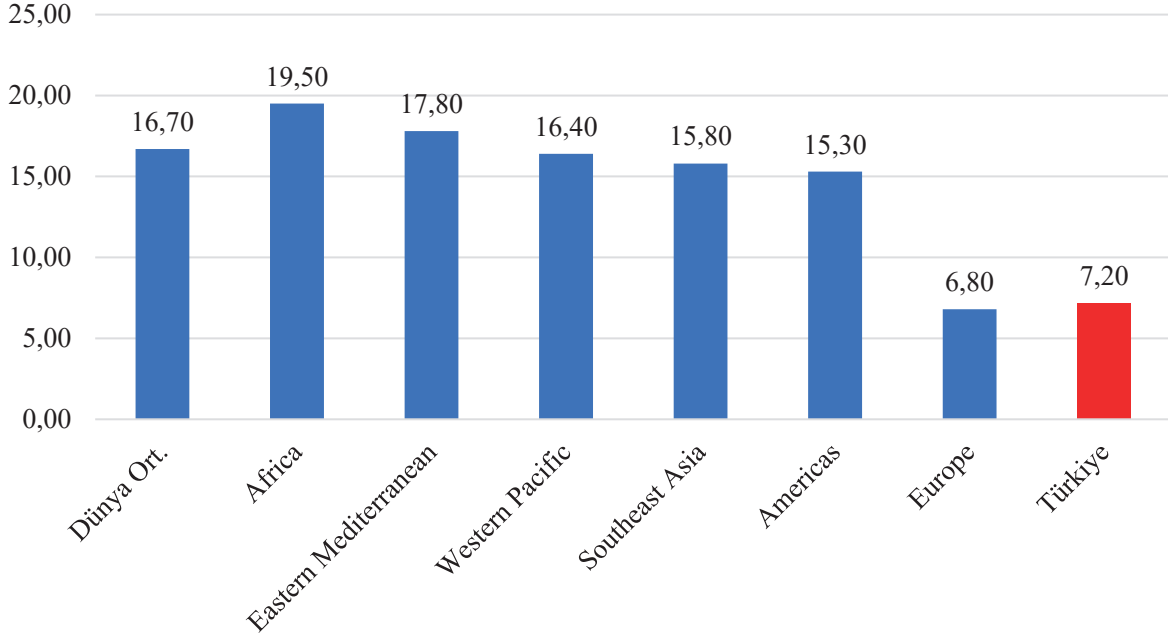
Tablo 2. Dünya ve Türkiye Karşılaştırması

Gösterge	Dünya	Türkiye
Yıllık trafik kazası kaynaklı ölüm sayısı	≈ 1,19 milyon	6.351
Yıllık yaralanma sayısı	20–50 milyon	385.117
Trafik kazalarının ekonomik maliyeti	GSYİH'nın ≈ %3'ü	GSYİH'nın ≈ %2–3'ü
Trafik kazalarında en riskli yaş grubu	5–29 yaş	18–35 yaş
En yaygın risk faktörü	Aşırı hız	Aşırı hız
Savunmasız yol kullanıcılarının oranı	≈ %50	≈ %42
Trafik kazalarında insan faktörü	≈ %90	≈ %90

Global Status Report on Road Safety 2023

Dünya, Türkiye ve kıtalara göre yüz bin kişi başına düşen trafik kazası ölüm oranları incelendiğinde, bölgeler arasında önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. Verilere göre dünya ortalaması yüz bin kişi başına 16,7 ölüm iken, en yüksek ölüm oranının 19,5 ile Afrika kıtasında olduğu dikkat çekmektedir. Afrika’yı 17,8 ile Doğu Akdeniz Bölgesi, 16,4 ile Batı Pasifik Bölgesi, 15,8 ile Güneydoğu Asya Bölgesi ve 15,3 ile Amerika kıtası takip etmektedir. Buna karşılık 6,8 ölüm oranı ile Avrupa kıtası, trafik kazalarına bağlı ölüm oranının en düşük olduğu bölge olarak öne çıkmaktadır (Grafik 8).

Grafik 8. Dünya, Türkiye ve Kıta'lara Göre Yüz Bin Kişiye Düşen Ölü Sayısı (2019-2022)

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_traffic-related_death_rate

Türkiye'ye ait veriler incelendiğinde ise yüz bin kişi başına düşen ölüm sayısının 7,2 olduğu görülmekte olup, bu değer dünya ortalamasının altında ve Avrupa ortalamasına yakın bir düzeydedir. Bu durum, Türkiye'de trafik kazalarına bağlı ölüm oranlarının küresel ortalama ile kıyasla daha düşük olmakla birlikte, gelişmiş Avrupa ülkeleri ile karşılaştırıldığında hâlen iyileştirmeye açık bir alan bulunduğunu göstermektedir.

Bölgeler arasındaki farklılıklar, trafik güvenliği politikalarının etkinliği, yol altyapısının kalitesi, araç güvenlik standartları, denetim mekanizmaları ve acil sağlık hizmetlerinin kapasitesi gibi faktörlerle yakından ilişkilidir. Özellikle Avrupa bölgesinde ölüm oranlarının düşük olması, güvenli sistem yaklaşımının yaygın şekilde uygulanması, sıkı trafik mevzuatı ve etkin denetim uygulamaları ile açıklanmaktadır. Buna karşılık Afrika ve Doğu Akdeniz bölgelerinde ölüm oranlarının yüksek olması, altyapı eksiklikleri, denetim yetersizliği ve trafik güvenliği kültürünün yeterince gelişmemiş olması ile ilişkilendirilmektedir.

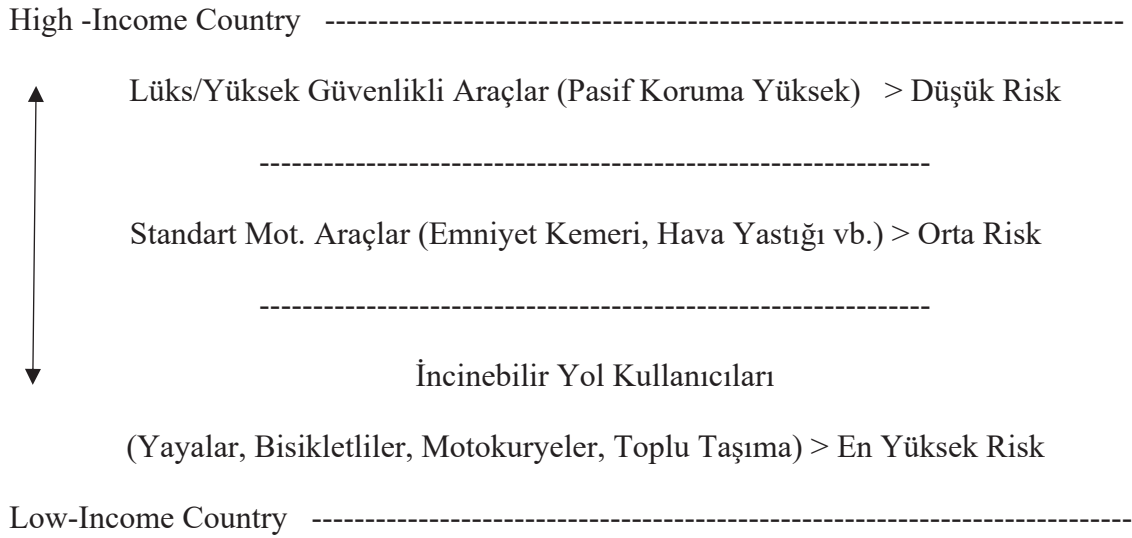
Türkiye'nin dünya ortalamasının altında ancak Avrupa ortalamasının üzerinde bir konumda bulunması, trafik güvenliği alanında son yıllarda kaydedilen ilerlemelere rağmen risk faktörlerinin tamamen ortadan kaldırılamadığını göstermektedir. Bu nedenle trafik güvenliği politikalarının, uluslararası iyi uygulamalar ve güvenli sistem yaklaşımı doğrultusunda geliştirilmesi, ölüm ve yaralanma oranlarının azaltılması açısından önem taşımaktadır. Bu durumla paralel şekilde, Türkiye'deki alanyazında da trafik kazalarının bölgesel dağılımı ve yol

güvenliği politikaları incelendiğinde, yalnızca altyapı ve yasal düzenlemelerin değil; toplumsal algı, yerel ulaşım kültürü ve sosyo-mekânsal etkenlerin de bu süreçte belirleyici olduğu görülmektedir.

Sosyo-Ekonomik Eşitsizlikler ve İncinebilir Yol Kullanıcıları

Trafik kazalarında risk toplumsal sınıflara ve coğrafyalara eşit şekilde dağılmamaktadır. Kazalara bağlı ölümlerin %90'dan fazlasının düşük ve orta gelirli ülkelerde gerçekleşmesi, mekânsal ve sınıfsal bir adaletsizliğe işaret etmektedir.

[TOPLUMSAL HİYERARŞİ VE TRAFİK RİSKİ]

Yayalar, bisikletliler ve motosikletliler literatürde "incinebilir yol kullanıcıları" olarak adlandırılır. Bu kesimler genellikle gelir düzeyi daha düşük, kamusal alandaki ulaşım altyapısında ikincilleştirilmiş gruplardır. Kaldırımı olmayan, yaya geçidi bulunmayan veya korumasız bisiklet yollarına sahip kentsel çevreler, alt sınıflara "yapısal bir kaza riski" yüklemektedir. Türkiye'deki kentsel ulaşım ve güvencesizlik araştırmalarında da özellikle motokuryeler ve alt gelir grubu yol kullanıcılarının, altyapı yetersizlikleri ve mekânsal eşitsizlikler nedeniyle trafik akışı içerisinde "yapısal bir riske" maruz bırakıldığı ve bu durumun sınıfsal bir incinebilirlik ürettiği ifade edilmektedir.

Sonuç

Trafik kazaları, gündelik yaşam içerisinde sıradanlaşmış görünmelerine karşın, bireysel, ailesel ve toplumsal düzeyde önemli sonuçlar doğuran çok boyutlu bir sosyal olgudur. Bu nedenle trafik kazalarını yalnızca sürücü hatası, dikkatsizlik, kural ihlali veya teknik yetersizlikler

üzerinden açıklamak, sorunun toplumsal boyutunun gözden kaçırılmasına neden olmaktadır. Bu çalışmada ortaya konulan değerlendirmeler, trafik kazalarının bireysel davranışlarla toplumsal yapıların kesiştiği bir noktada ortaya çıktığını ve modern toplumun hareketlilik biçimleriyle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Modern toplumlarda çalışma, eğitim, sağlık, alışveriş ve sosyal yaşam gibi gündelik faaliyetlerin önemli ölçüde hareketlilik gerektirmesi, bireyleri sürekli olarak ulaşım sistemlerinin içerisine dâhil etmektedir. Dolayısıyla trafik, yalnızca bireylerin bir noktadan başka bir noktaya ulaşmasını sağlayan teknik bir alan değil, toplumsal yaşamın yeniden üretildiği bir mekân hâline gelmektedir. Bununla birlikte hareketliliğin artması, beraberinde yeni risklerin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamaktadır. Beck'in Risk Toplumu yaklaşımı açısından değerlendirildiğinde trafik kazaları, modernleşmenin sağladığı hareketlilik ve teknolojik imkânların yanında ürettiği ve gündelik yaşamın içerisine yerleştirdiği risklerin somut örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Özellikle hız, sürekli erişilebilirlik, zaman baskısı ve motorlu araçlara dayalı ulaşım kültürü, bireysel davranışlarla toplumsal yapılar arasındaki ilişkinin daha görünür hâle gelmesine neden olmaktadır.

Trafik kazalarının sosyolojik niteliğini ortaya koyan bir diğer boyut ise normlar ve toplumsal denetimdir. Hız sınırlarının aşılması, emniyet kemeri kullanılmaması, cep telefonu kullanımı veya diğer riskli sürüş davranışları yalnızca bireysel tercihler olarak görülmemelidir. Bu davranışların yaygınlaşması veya normalleştirilmesi, içerisinde gerçekleştiği toplumsal çevrenin normatif yapısıyla yakından ilişkilidir. Durkheim'ın anomi kavramı bu noktada açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır. Kuralların toplumsal bağlayıcılığının zayıfladığı, denetimin yetersiz kaldığı veya kurallara uymanın olumsuz biçimde algılandığı ortamlarda bireysel risk davranışlarının meşrulaştırılması mümkün hâle gelebilmektedir. Bu açıdan trafik güvenliği, yalnızca bireylerin kurallara uyup uymamasıyla değil, kuralların toplumsal meşruiyeti, içselleştirilme düzeyi ve kurumsal denetim kapasitesiyle birlikte ele alınmalıdır.

Çalışmanın ortaya koyduğu bir diğer önemli sonuç, trafik riskinin toplum içerisinde eşit biçimde dağılmadığıdır. Dünya genelindeki veriler, düşük ve orta gelirli ülkelerin trafik kazalarına bağlı ölüm yükünü daha fazla taşıdığını ortaya koymaktadır. Bu noktada sosyoekonomik eşitsizlikler ile trafik güvenliği arasındaki ilişki özel önem taşımaktadır. Bireylerin güvenli ulaşım araçlarına, kaliteli ulaşım altyapısına, toplu taşıma imkânlarına ve kaza sonrasında nitelikli sağlık hizmetlerine erişimleri aynı değildir. Dolayısıyla trafik riski yalnızca “kaza yapma ihtimali” üzerinden değil, kazaya maruz kalma, kazadan zarar görme ve kaza sonrasında hayatta kalma kapasitesi üzerinden de değerlendirilmelidir. Özellikle yayalar,

bisikletliler ve motosiklet kullanıcıları gibi fiziksel olarak daha az korunan yol kullanıcıları açısından riskin sonuçları daha ağır olabilmektedir. Bu durum, trafik güvenliğinin aynı zamanda sosyal adalet ve eşitsizlikler meselesi olduğunu göstermektedir.

Aynı şekilde ölümlerin önemli bölümünün çalışma çağındaki nüfusta yoğunlaşması, trafik kazalarının yalnızca bireysel yaşamlar üzerinde değil, ailelerin ekonomik güvenliği, çalışma hayatı ve toplumsal üretkenlik üzerinde de sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Bu çerçevede trafik kazalarının önlenmesine yönelik politikaların yalnızca sürücüyü eğitmeye, cezalandırmaya veya denetlemeye odaklanması yeterli olmayacaktır. Bireysel sorumluluk ile kurumsal ve yapısal sorumluluğun birlikte ele alınması gerekmektedir. Güvenli Sistem Yaklaşımı'nın temel yaklaşımı da bu noktada önem kazanmaktadır. İnsanların hata yapabileceği gerçeğinden hareket eden bir trafik güvenliği anlayışı; daha güvenli yolların, güvenli araçların, etkili hız yönetiminin, güçlü denetim mekanizmalarının, hızlı acil sağlık hizmetlerinin ve incinebilir yol kullanıcılarını koruyan ulaşım tasarımlarının birlikte ele alınmasını gerektirmektedir. Böyle bir yaklaşım, trafik kazalarını yalnızca “hata yapan bireyin” sorumluluğu olarak görmek yerine, güvenli bir ulaşım sisteminin oluşturulmasını ortak bir toplumsal ve kurumsal sorumluluk olarak değerlendirmektedir.

Sonuç olarak trafik kazaları; risk, norm, eşitsizlik, hareketlilik, toplumsal yapı ve kurumsal sorumlulukların kesişiminde ortaya çıkan sosyolojik bir olgu olarak ele alınmalıdır. Trafik kazalarının meydana gelmesinde bireysel davranışların rolü yadsınamaz; ancak bu davranışların ortaya çıktığı toplumsal, ekonomik, kültürel ve kurumsal koşullar dikkate alınmadan yapılacak açıklamalar eksik kalacaktır. Bu nedenle trafik güvenliğine ilişkin politikaların yalnızca “daha dikkatli sürücüler” yetiştirmeyi hedefleyen birey merkezli bir anlayıştan çıkarılarak, riskin toplumsal dağılımını azaltan, incinebilir grupları koruyan, mekânsal eşitsizlikleri dikkate alan ve insan hatasının ölümcül sonuçlara dönüşmesini engelleyen bütüncül bir güvenlik anlayışına yönelmesi gerekmektedir.

Böylece trafik kazaları, kaçınılmaz ve sıradan olaylar olarak kabul edilmek yerine, toplumsal koşulları ve kurumsal düzenlemeleri değiştirilerek azaltılabilecek önlenabilir bir sosyal sorun olarak değerlendirilebilir. Sosyolojik bakışın trafik güvenliği alanına sağlayabileceği temel katkı da burada ortaya çıkmaktadır: Soruyu yalnızca “*Sürücü neden hata yaptı?*” biçiminde sormak yerine, “Bu davranışı ortaya çıkaran toplumsal koşullar nelerdir, risk neden bazı gruplarda daha yoğunlaşmaktadır ve trafik sisteminin kendisi bu riski nasıl üretmekte veya azaltmaktadır?” sorularını gündeme getirmek. Bu perspektif, trafik kazalarının nedenlerini daha

bütüncül biçimde anlamının yanı sıra, bireysel sorumluluk ile toplumsal ve kurumsal sorumluluk arasındaki ilişkinin yeniden değerlendirilmesine de imkân sağlamaktadır.

Kaynakça

Beck, U. (1992). Risk Society: Towards a New Modernity. Sage Publications.

Ceylan, Y. (2015). Trafik suçlarının suç kuramlarındaki yeri ve sosyolojik analizi [Yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Coser, L. A. (2008). Sosyolojik düşüncenin ustaları. (H. Hülür; S. Toker, ve İ. Mazman, Çev.) Ankara: De Ki Basım Yayım.

Durkheim, E. (2014). Sosyolojik yöntemin kuralları. (Ö. Doğan, Çev.) Ankara: Doğu BatıYayınları.

Global status report on road safety 2023, <https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/46275f9f-ef66-4892-8ddd-a496ef8c1b74/content>.

Peden, M., Scurfield, R., Sleet, D., Mohan, D., Hyder, A., Jarawan, E., & Mathers, C. (2004). World report on road traffic injury prevention. World Health Organization.

Türkiye İstatistik Kurumu. (TÜİK) (2025). Karayolu Trafik Kaza İstatistikleri - 2024 - Veri Portalı - TÜİK, <https://veriportali.tuik.gov.tr/tr/press/54056>

World Health Organization. (2018). Global status report on road safety 2018. Geneva: WHO.

World Health Organization. (2023). Global status report on road safety. World Health Organization. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240086517>

World Health Organization. (2026). Road traffic injuries. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/road-traffic-injuries>.

BÖLÜM 6

ŞEHİT YAKINI, GAZİ VE GAZİ YAKINLARINA YÖNELİK HİZMETLER: AİLE VE SOSYAL HİZMETLER BAKANLIĞI ÖRNEĞİ¹

Aliye KAYA², Hüsamettin ÇETİN³

¹ Bu çalışma, Prof. Dr. Hüsamettin ÇETİN'in danışmanlığında Aliye KAYA tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalında yürütülmekte olan yüksek lisans tezi kapsamında hazırlanmıştır.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Kırıkkale, aliye.kaya935@gmail.com, ORCID: orcid.org/0009-0003-2700-6357

³ Prof. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Kırıkkale, cetinhusamettin2@gmail.com, ORCID: orcid.org/0000-0002-3450-8596

GİRİŞ

Türk toplumunda tarih boyunca vatan savunmasında hayatını kaybeden şehitlere ve savaşlarda yaralanan gazilere özel bir önem verilmiştir. Şehit yakınları ile gazi ve gazi yakınları, yaşadıkları travmaların ardından günlük yaşamlarına döndüklerinde ekonomik, sosyal ve psikolojik açıdan çeşitli güçlüklerle karşılaşmaktadır. Sosyal devlet anlayışı doğrultusunda bu dezavantajlı grupların yaşam koşullarını iyileştirmek amacıyla ekonomik desteklerin yanı sıra ulaşım, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, vergi muafiyeti ve istihdam gibi farklı alanlarda sosyal politika uygulamaları hayata geçirilmektedir (Arısoy ve Korkmaz, 2018: 569; İhtar Işıklı ve Nalbantoğlu, 2024: 106).

Şehit ve gazi yakınlarına yönelik sosyal politikaların değerlendirilmesinde yalnızca mevcut hakların ve ekonomik desteklerin ortaya konulması yeterli değildir. Bu politikaların bireylerin ve ailelerin gerçek ihtiyaçlarına ne ölçüde karşılık verdiği, hizmetlere erişimde karşılaşılan güçlükler, kurumlar arası koordinasyon, sosyal hizmetlerin kapsamı ve sürekliliği ile uygulamaların toplumsal bütünleşmeye katkısı da dikkate alınmalıdır. Şehit yakınları açısından yas süreci ve aile yapısında meydana gelen değişimler; gaziler ve yakınları açısından ise fiziksel, psikolojik, ekonomik ve sosyal uyum süreçleri, sosyal politika uygulamalarının yalnızca maddi destek perspektifinden ele alınmaması gerektiğini göstermektedir.

Ülkemizde başta Türkiye Cumhuriyeti Anayasası olmak üzere şehit yakınları ile gazi ve gazi yakınlarına yönelik çeşitli yasal ve idari düzenlemeler yapılmıştır. 2011 yılında çıkarılan 633 sayılı KHK ile “Şehit Yakınları ve Gaziler Dairesi Başkanlığı” kurulmuştur.

Bu kapsamda çalışmanın amacı, Türkiye’de şehit yakınları ile gazi ve gazi yakınlarına yönelik sosyal haklar ve sosyal politika uygulamalarına yönelik genel bir çerçeve sunmaktır. Bunun için çalışmada mevzuat ile kurumsal olarak Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı temel alınmıştır. Çalışmada öncelikle konu ile ilgili şehit, gazi, şehit ve gazi yakını gibi temel kavramlar üzerinde durulmuştur. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın (ASHB) şehit yakınları ile gazi ve gazi yakınlarına yönelik gerek merkez gerekse taşra teşkilatı düzeyinde görev ve yetkileri incelenmiş, bunların yerine getirilmesi amacıyla oluşturulan örgütlenme ele alınmıştır. Sonra bu gruplara yönelik hizmetler/destekler genel hatları ile belirtilmiş, daha sonra sosyal hizmet uygulamaları ve bunların önemi vurgulanmıştır. Çalışma sonuç ve öneriler ile sonlandırılmıştır.

TEMEL KAVRAMLAR: ŞEHİT, GAZİ, ŞEHİT VE GAZİ YAKINI

Şehit, “ülkesi ülküsü (örneğin dinsel inançları) veya görevi uğruna ölen”; şehitlik, “şahadet; yüksek bir ülkü (örneğin, dinsel bir ülkü, vatan sevgisi) uğruna ölme” anlamına gelir (Yılmaz, 2011: 1287). Şehitlerin birinci derecede yakınlarına ise şehit ailesi denilmiştir (Erol, 2019: 2107).

“Şehit” sözcüğü Arapça kökenli olup, temel anlamı itibarıyla “tanıklık eden, hazır bulunan, doğruluğu bildiren” gibi kavramları karşılamaktadır. Bu kelimenin mastarı “şehadet”, çoğulu ise “şüheda”dır. Dilsel bağlamda şehit, bir olayın doğruluğunu ortaya koyan veya ona tanıklık eden kişi olarak tanımlanırken; dini bağlamda ise “cennetlik olduğuna tanıklık edilen kimse” anlamını taşımaktadır. Dolayısıyla şehit kavramı, hem dilbilimsel hem de teolojik açıdan çift yönlü bir anlam alanına sahiptir. Bir yandan Arapça kökenindeki tanıklık ve doğruluk bildirme işlevini sürdürürken, diğer yandan İslam kültüründe ahiret inancı ile ilişkilendirilerek kutsal bir statüye işaret etmektedir (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi).

Şehitlik kavramı, çeşitli mevzuatta yer alsa da, şehitlik statüsünün hangi şartlarda oluşacağı ve kimlere şehit denileceğine dair net bir hüküm bulunmamaktadır. Bununla birlikte, 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu’nda şehit sayılma durumu hüküm olarak bulunsa da, şehitlik statüsünün nasıl kazanılacağı konusunda yetersiz kalmaktadır (Karakaya, 2021: 170).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda “şehitlerin dul ve yetimleri” ifadesi kullanılmış, bu ifade 5434 sayılı Kanuna göre şehitlerin eşlerini, çocuklarını, anne ve babalarını kapsamakta, aynı şekilde 5510 sayılı Kanunda kullanılan “hak sahibi” ifadesi de yine eş, çocuk, anne ve babaları içermektedir. Bununla birlikte, 3713 ve 7179 sayılı Kanunlarda haklardan yararlanma çerçevesinde şehitlerin kardeşleri de kapsadığı görülmektedir. 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’nde ise ilgili birimlerin örgütlenmesinde ise şehit ailesi veya şehitlerin dul ve yetimleri yerine “şehit yakınları” kullanılmıştır (Ademhan Tunaç, 2021: 243).

Gazi sözcüğü “Arapça gaza (dın yolunda savaş, vuruşma, çarpışma)’dan gazi... İslam dini uğrunda savaşarak yaralanan kimse, gaza eden, savaşçı, savaşta olağüstü başarı gösteren kişi ya da topluluk” demektir (Eyuboğlu, 2004: 271). Ülkemizde gazilik kavramı; muharip gazi, malul gazi ve vazife malulü olarak farklı statüler altında isimlendirilmektedir (Karakaya, 2021: 170). Türkiye’de güncel mevzuat kapsamında gazilik statüsünün “Muharip Gazi” ve “Malül Gazi” şeklinde sınıflandırıldığı görülmektedir. Malullüğe ilişkin hukuki düzenlemelerde ise güvenlik görevlilerinin malullük durumları “Vazife Malulü” ve “Harp Malulü” olmak üzere iki kategoride ele alınmaktadır. Bununla birlikte, güvenlik güçlerinin vazife malullüğü bakımından

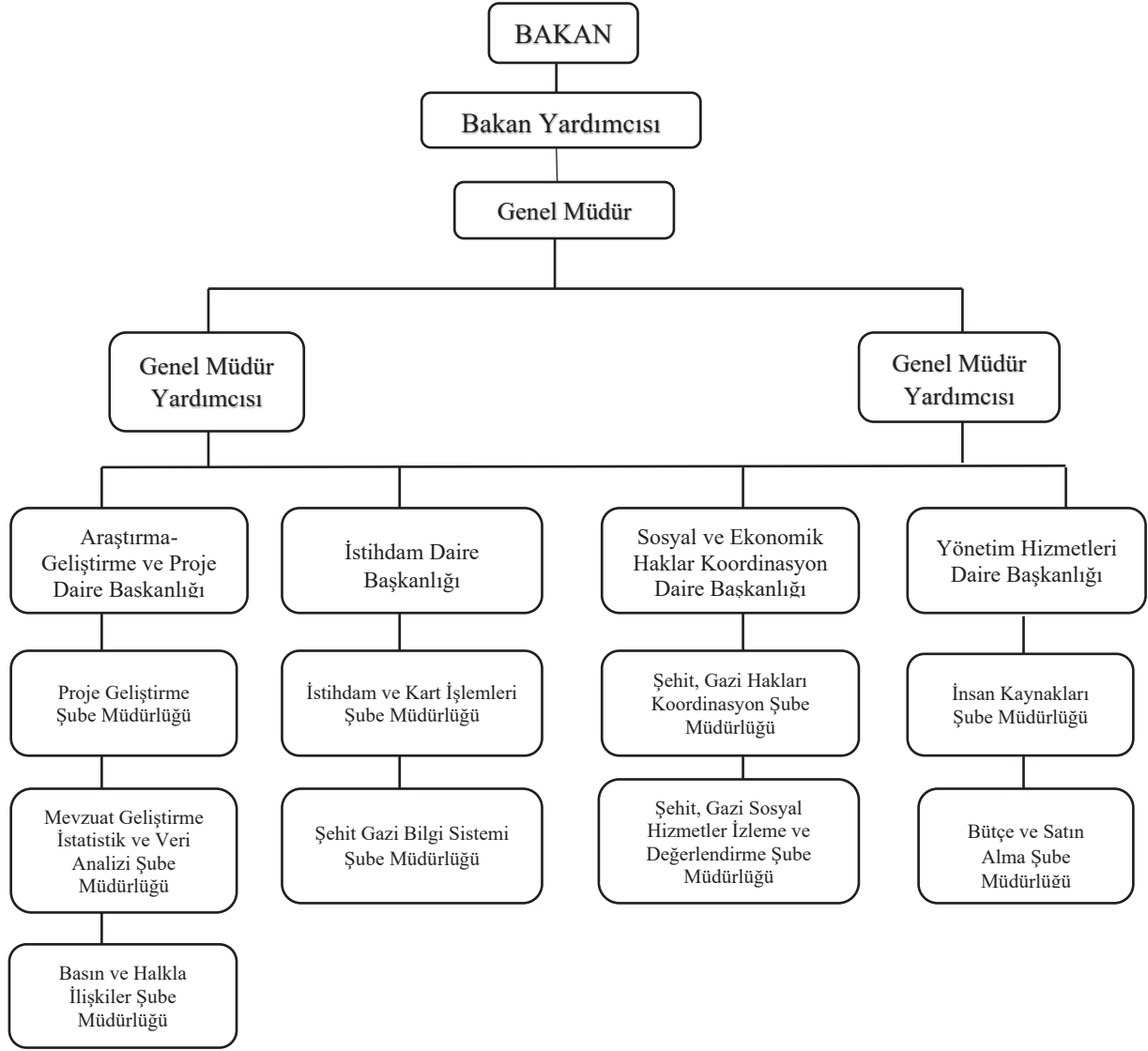
diğer kamu görevlilerinden farklı bir hukuki statüye sahip olmadığı anlaşılmaktadır (Dinçkol, 2017: 8).

Şehitlik ve gazilik, Türk milletinin her bireyi açısından vazgeçilmez bir değer ve anlam taşımaktadır. Tarih boyunca vatan sevgisini imanla özdeşleştiren Türk toplumu, millet, bayrak ve kutsal değerler uğruna mücadele ederek şehitlik ve gazilik mertebesine ulaşmıştır. Bu nedenle Türk kültüründe ve tarihinde şehitlik ile gazilik, onurlu bir makam ve saygın bir rütbe olarak kabul görmüştür. Kur'an-ı Kerim ve hadislerde Allah'ın adını yüceltmek amacıyla savaşanların övülmesi, şehitlik ve gazilikle ilgili müjdeler ve ilahi vaatler, toplumda “Ölürsem şehit, kalırsam gazi” anlayışının yerleşmesine zemin hazırlamıştır (Nurdoğan, 2019: 5).

AİLE VE SOSYAL HİZMETLER BAKANLIĞI'NIN ŞEHİT VE GAZİ YAKINLARINA YÖNELİK GÖREV VE YETKİLERİ

ASHB'nin şehit yakınları ve gazilere yönelik görev ve yetkileri mevzuatta şöyle düzenlenmiştir (1 Sayılı CBK, md. 65/e). Böylece bakanlığa koordinasyon ve işbirliği ile sosyal hizmet ve yardım faaliyetlerinin yürütülmesi görevi verilmiştir.

Bu görevleri bakanlık bünyesindeki “Şehit Yakınları ve Gaziler Genel Müdürlüğü” yürütmektedir (1 Sayılı CBK, md. 67). Söz konusu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile genel müdürlüğe verilen görevler için daire başkanlığı ve şube müdürlükleri şöyle oluşturulmuştur (ASHB, 2026: 319):

Şekil 1. Şehit Yakınları ve Gaziler Genel Müdürlüğü Teşkilat Şeması

Genel müdürlük; iki genel müdür yardımcısı, dört daire başkanlığı ve başkanlıklara bağlı şube müdürlüklerinden oluşmuştur. Genel müdür, bakan yardımcısına bağlı olarak görev yapmaktadır. Şehit yakınları ve gazilerin haklarına ilişkin yardım, hizmet ve muafiyetler hususunda belirlenen politika ve stratejilerin uygulanması, “Sosyal ve Ekonomik Haklar Koordinasyon Daire Başkanlığı” tarafından sağlanmaktadır.

Genel Müdürlüğün teşkilat ve görevleri bir yönerge³ ile belirlenmiştir. Bu yönergede, yöneticilerin yanı sıra sosyal çalışmacı, psikolog, sosyolog, çocuk gelişimci, öğretmen vb. meslek elamanlarının görev ve sorumlulukları belirlenmiştir.

Buna göre sosyal çalışmacıların görevlerinden bazıları şunlardır; “şehit yakınları ve gazilerden gelen talepleri incelemek, mesleki ve mevzuat açısından değerlendirerek rehberlik yapmak, resmi ve gönüllü kuruluşlarla işbirliği yapılacak etkinliklerde ve çalışmalarda görev almak, şehit yakınları ve gazilerin her bakımdan toplumsal yaşama adaptasyonları amacıyla psiko-sosyal gelişimlerinin izlenmesi ve sorunlarının çözümüne yönelik olarak çalışmalar yapmak; şehit yakınları ve gazilerin sosyal, kültürel ve Sportif etkinliklerine katılımlarını sağlayacak yöntemlerin geliştirilmesinde görev almak” (md. 13).

Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüklerinde, “Şehit Yakınları ve Gazi Hizmetleri Şubesi/Birim”leri oluşturulmuş ve görevleri belirlenmiştir Sosyal hizmet merkezlerinde ise “Şehit Yakınları ve Gazilere Hizmet Birimi” oluşturulmuş, bu birimlerin görevleri de belirlenmiştir (Sosyal Hizmet Merkezleri Yönetmeliği, md. 11, 15).

Bu gelişmeler sonucu, şehit aileleri Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının hem merkez hem de taşra teşkilatında görevli sosyal hizmet uzmanları tarafından sıkça temas kurulan ve mesleki çalışmaların yürütüldüğü gruplardan bir haline gelmiştir. Bunun yanında, diğer bazı sosyal hizmet alanlarında görevli sosyal hizmet uzmanlarının da şehit yakınlarıyla mesleki çalışmalar yürütülmektedir. Şehit yakınlarına yönelik sosyal hizmet disiplini içinde son yıllarda bilimsel çalışmalar artış gösterse de, bunlar sınırlı düzeyde kalmaktadır (Ademhan Tunaç, 2021: 242).

ŞEHİT YAKINI, GAZİ VE GAZİ YAKINLARINA YÖNELİK HİZMETLER /DESTEKLER

Günümüzde Türk hukukunda, “şehit” kavramının net bir şekilde ifade edilmemesi, gazilik ile ilgili muharip gazi, malul gazi ve vazife malulü gibi statü tanımlamaları, bir taraftan söz konusu statülerin kazılmasında diğer taraftan uygulayıcıların hizmet sunumunda çeşitli zorlukların yaşanmasına yol açabilmektedir. Bu tür sorunlar yaşanmasına karşın mevzuatta şehit yakınları, gaziler ve yakınlarına yönelik önemli ve çeşitli hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Bu çerçevede, politikaların oluşturulması ve uygulanmasında başta merkezi yönetim olmak üzere, yerel yönetimler ve sivil toplum örgütleri görev almakta; sağlık, kurumsal bakım ve rehabilitasyon hizmetleri, maaş desteği, nakdi tazminat, öğrenim desteği, istihdam, konut yardımları, fatura

³ Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Şehit Yakınları ve Gaziler Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevlerine İlişkin Yönerge

indirimleri, seyahat yardımları vb. sosyal haklar hayata geçirilmektedir (Karakaya, 2021: 170, 173). Aşağıda şehit yakınları, gaziler ve yakınlarına yönelik bazı hizmetler/desteklere yer verilmiştir.

İstihdam

Şehit yakını, gazi ve gazi yakınları 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu çerçevesinde kamu kurum ve kuruluşlarında istihdam edilmektedir. Bu Kanunun “ek 1 inci maddesi” kapsamına girenlerin istihdamlarının usul ve esasları, 9/5/2014 tarih ve 28995 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “Terörle Mücadele Kapsamında Kamu Kurum ve Kuruluşlarında İstihdam Edilecekler Hakkında Yönetmelik” ile düzenlenmiştir. Bu yönetmelikte yer alan iş ve işlemler, ASHB-Şehit Yakınları ve Gaziler Genel Müdürlüğü-İstihdam Daire Başkanlığı tarafından yürütülmektedir.

Söz konusu kanun gereğince 52.608 kişi bu haktan yararlanarak istihdamları sağlanmıştır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı-Şehit Yakınları ve Gaziler Genel Müdürlüğü, Şehit-Gazi İstatistik Bülteni Haziran 2026). 18 Eylül 2026 tarihi itibarıyla istihdama hak kazanan şehit yakınları ile gazi ve gazi yakınlarının sayısı 53.179’a ulaşmıştır (Şehit Yakını, Gazi ve Gazi Yakınlarımızın...).

Ücretsiz Seyahat Kartı

4/3/2014 tarih ve 28391 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren “Ücretsiz veya İndirimli Seyahat Kartları Yönetmeliği”nde konu ile ilgili usul ve esaslar düzenlenmiştir. Ücretsiz veya İndirimli Seyahat Kartları Yönetmeliği ile ilgili iş ve işlemleri yürütmek, ASHB-Şehit Yakınları ve Gaziler Genel Müdürlüğü-İstihdam Daire Başkanlığı’nın görevleri arasındadır.

Hak sahibi şehit yakını ve gazi yakınları ile vazife malullerine şehir içi ve şehirlerarası ücretsiz seyahatten yararlanmaları için bugüne kadar 259.883 adet ücretsiz seyahat kartı verilmiştir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı-Şehit Yakınları ve Gaziler Genel Müdürlüğü, Şehit-Gazi İstatistik Bülteni Haziran 2026).

Şehit Yakınları ve Gazilere Sağlanan Destekler

Şehit yakınları ve gazilere yönelik aylık, barınma, eğitim, ikramiye, indirimler/muafiyetler, sağlık, sosyal haklar, yardımlar vb. destekler sağlanmaktadır. Şehit yakınları ve gazilere sağlanan destekler aşağıda tablo halinde sunulmuştur (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2026: 330-335):

Tablo 1. Şehit Yakınları ve Gazilere Sağlanan Destekler

Destek Türü	Hizmetler
<i>Aylıklar</i>	*Aylık Bağlama
	*Şeref Aylığı
	*Anne Babaya Şartsız Aylık Bağlanması (Şehit)
<i>Barınma</i>	*Emlak Vergisi Muafiyeti
	*Faizsiz Konut Kredisi
	*Yaşamak İçin Gereksinimlerini Karşılayamayan Kişilerin Kamu ve Özel Rehabilitasyon Merkezleri ve Huzurevlerinden Yararlandırılmaları
	*Kira Ödemesi
	*Kamu Konutları Yönetmeliğine göre Sıra Tahsisli Konutlarda Ek Puan Verilmesi
<i>Eğitim</i>	*Kredi ve Yurtlar Kurumu Burs Önceliği
	*Özel Öğretim Kurumlarından Ücretsiz Yararlanma
	*Parasız Yatılı Öğrencilik
	*Yüksek Öğrenim Katkı Payı / Öğrenim Ücreti Muafiyeti
	*Kredi ve Yurtlar Kurumu Yurt Ücreti ve Depozito Alınmaması
<i>İkramiye</i>	*Emekli İkramiyesi Ek Tazminat
	*Bayram İkramiyesi
<i>İndirimler/Muafiyet</i>	*Silah Bulundurma ve Taşıma Yetki Belgelerinin Vergi ve Harç Muafiyeti
	*Gelir Vergisi İndirimi
	*Faizsiz Konut Kredisi Kapsamında Tapu İşlemlerinde Harç Muafiyeti
	*Gümrük Vergisi Muafiyeti
	*Elektrik Ücret İndirimi
	*Su Ücret İndirimi
	*Doğal Gaz Ücret İndirimi
	*Motorlu Taşıt Vergisi Muafiyeti
	*Özel Tüketim Vergisi Muafiyeti
<i>Sağlık</i>	*Ortez, Protez Ücretlerinin Karşılansması
	*Sağlık Hizmetlerinde Katılım Payı Muafiyeti
	*Poliklinik Hizmetlerinde Öncelik Sırası
	*Merkezi Hekim Randevu Sistemi (MHRS)
<i>Sosyal Haklar</i>	*Şehit Yakınları ve Gazilerin Hak ve Muafiyetleri ile İlgili Bilgilendirme
	*Ücretsiz Seyahat (Kendisi, Eş, Anne-Baba, Evlenmemiş ve 25 yaşını doldurmamış çocuklar)
	*Sosyal Tesislerden Yararlanma
	*Müze ve Ören Yerlerinden Ücretsiz Yararlanma (Eş ve Çocuklar)
<i>Yardımlar</i>	*Ölüm Yardımı
	*Ek Ödeme
	*Eğitim-Öğretim Yardımı
	*Bakım Ücreti
	*Memur ve İşçi Sendikaları Tarafından Yardım Yapılabilmesi
<i>Diğer Destekler</i>	*Nakdi Tazminat
	*Kademe İlerlemesi / Derece Yükselmesi
	*Şehitler / Gaziler Gününde İdari İzin
	*Devlet Tiyatrolarından Ücretsiz Yararlanma
	*Devlet Memuru Yakınlarının Atanma Taleplerinde Kısıtlayıcı Hükümlere Bakılmaması
	*Askerlik Muafiyeti
	*Yaşlılık Aylığı (İkinci Emeklilik Aylığı)

Not: Tablo, kaynağın 330-335 sayfalarındaki bilgilerden derlenerek hazırlanmıştır.

ŞEHİT VE GAZİ YAKINLARINA YÖNELİK SOSYAL HİZMET UYGULAMALARI

Türkiye’de askeri alanda sosyal hizmet uygulamalarının kurumsal bir nitelik kazanması 1970’li yıllara dayanmaktadır. Bu dönemde sosyal hizmet uzmanları, başta askeri hastanelerin psikiyatri servisleri olmak üzere sağlık hizmetleri kapsamında oluşturulan multidisipliner ekiplerde görev üstlenmiştir. 1990’lı yıllara gelindiğinde ise Deniz Kuvvetleri bünyesinde görev yapan personel ile onların ailelerinin sosyal ve psikolojik gereksinimlerine yönelik hizmet sunmak üzere sosyal hizmet uzmanlarından yararlanılmaya başlanmıştır. Sosyal hizmet uzmanlarının muvazzaf subay statüsünde Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesine alınmaları ise 1997 yılı sonrasında gerçekleşmiştir. Askeri sosyal hizmet alanının Türkiye’de diğer bazı alanlara kıyasla daha geç gelişmesinde, sosyal hizmet eğitiminin akademik ve mesleki açıdan kurumsallaşmasının zaman alması etkili olmuştur. Nitekim Türkiye’de sosyal hizmet eğitiminin başlangıcı, Sosyal Hizmetler Akademisinin 1961 yılında faaliyete geçmesine dayanmaktadır (Mavili Aktaş, 2002).

Ülkemizde gazi ve yakınlarına yönelik ilk sosyal hizmet uygulamaları, 1997 yılında Gülhane Askeri tıp Akademisi bünyesinde “İdari Sosyal Hizmetler ve Olağanüstü Hal Gazileri Sosyal Hizmet Destek Birimi” kurulmasıyla başlamıştır. Bu birim aracılığıyla gazi ve ailelerine “psikososyal destek” hizmeti sunulmuştur (Muşabak, 2021: 266).

Türk Silahlı Kuvvetlerinde sosyal hizmet faaliyetlerinin en kapsamlı şekilde sürdürüldüğü alanın gazilere yönelik çalışmalar olduğu görülmektedir. Türkiye’de askeri sosyal hizmet anlayışının büyük ölçüde psikiyatrik müdahaleler ekseninde şekillendiği, bununla birlikte diğer sosyal hizmet uygulamalarının henüz yeterli ölçüde örgütsel ve kurumsal bir yapıya kavuşmadığı söylenebilir. Bu kapsamda, 2016 yılına dek Türk Silahlı Kuvvetlerinin bünyesinde faaliyet gösteren TSK Rehabilitasyon Merkezi, gazilere sunulan sosyal hizmet ve rehabilitasyon çalışmalarının önemli bir örneğini oluşturmaktadır (Akkoyunlu, 2022: 226).

Bireysel ve grup temelli çalışmalar, bireyin problem çözme ve karar verme becerilerini geliştirerek özgüvenini artırmakta, davranışsal sorunların düzelmesine katkı sağlamakta ve sosyal uyumunu desteklemektedir. Bu kazanımlar, tıbbi tedavi gereksinimini (endikasyon) azaltmanın yanı sıra uygulanan tedavi süreçlerinin etkinliğini de olumlu yönde etkilemektedir. Sosyal hizmet uzmanı bu süreci yönetirken, hastane yönetimi ve ilgili branşlarla (psikiyatri, cerrahi, fizik tedavi, göz, göğüs cerrahisi, beyin cerrahisi vb.) eş güdüm içerisinde çalışmakta; ayrıca askeri ve sivil toplum kurumlarıyla iş birliği yaparak müracaatçıların ihtiyaçlarının zamanında ve uygun şekilde karşılanmasını sağlamaktadır. Hastanelerde yaralılarla çalışan sosyal hizmet uzmanlarının önemli görevlerinden biri, terörle mücadele sırasında yaralanan

personelerle sağlanan haklar konusunda bilgilendirme ve rehberlik yapmaktır. Bu bağlamda sosyal hizmet uzmanı, gazi ve yaralıların yasal haklarını elde etmelerini ve bu hakların korunmasını güvence altına almaktadır. Dolayısıyla sosyal hizmet uzmanlarının, yaralı ve gazilerin hakları ile bu hakların düzenlendiği mevzuat hakkında bilgi sahibi olmaları ve ilgili kurum ve kuruluşlarla koordineli bir şekilde çalışmalarını gerçekleştirmesi gerekmektedir (Muşabak, 2021: 274-275).

Sosyal hizmet uzmanları, şehit yakınları ile gazi ve gazi yakınlarına yönelik değişik sektörlerde çeşitli görev ve sorumluluk üstlenmektedirler (Karakaya, 2021: 71):

- sosyal ve kültürel alanlarda toplumla bütünleşmelerinin sağlanması,
- psikososyal ve ekonomik durumlarının iyileştirilmesi,
- toplum içerisinde kendilerini değerli hissetmelerinin sağlanması,
- sosyal dışlanmaya maruz kalmalarının engellenmesi,
- istihdama katılımlarının gerçekleştirilmesi,
- yaşam kalitelerinin artırılması,
- evlilik ve aile danışmanlığı gereksinimlerinin karşılanması,
- sağlık sorunlarının en aza indirgenmesi,
- bakım ve rehabilitasyonlarının sağlanması,
- alkol ve madde bağımlılığı sorunlarının önlenmesi.

Sosyal hizmet uzmanları şehit yakınları ile ilgili mesleki çalışmaları kapsamında yetkin olmaları gereken konuların başında ölüm, kayıp, yas ile ilgili kuramsal yaklaşımlar, sosyal ve kültürel bağlam, kayıpların getirdiği sorunlar, başa çıkma yöntem ve teknikleri, politikalar, program ve hizmetler, haklar ve bu hakların kullanılma süreçleri gelmektedir (Ademhan Tunaç, 2021: 255).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde şehit ve yakınları ile gazi ve gazi yakınlarına önem verilmiş, politikalar geliştirilmiş, kurumlar/kuruluşlar oluşturulmuş, hizmetler sunulmuştur. Bu hizmetler bir taraftan merkezi ve yerel yönetimler, diğer taraftan sivil toplum örgütleri tarafından sunulmuştur.

Mevzuat ve kurumsal gelişmelerin kilometre taşlarından biri, 2011 yılında çıkarılan 633 sayılı KHK ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesinde “Şehit Yakınları ve Gaziler Dairesi Başkanlığı”nın; bu başkanlığın da, 2018 yılında yayımlanan 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile genel müdürlük düzeyinde örgütlenme imkanı kavuşmasıdır. Söz konusu mevzuat çerçevesinde çıkarılan yönetmelik ve yönergeler hizmete yön vermiş, uygulama birliğini güçlendirmiş, işleyişi kolaylaştırmıştır. Bu olumlu gelişmelerle birlikte, şehit yakınları ile gazi ve gazi yakınlarına yönelik düzenlenen mevzuatın çok çeşitli ve dağınık olduğu

görülmektedir. Bu durum, uygulamada bazı zorlukları getirmektedir. Bu nedenle konu ile ilgili mevzuat sadeleştirilmeli, netleştirilme ve bütünleştirilmelidir.

Şehit yakınları ile gazi ve gazi yakınlarına sunulan hizmetlerde ekip çalışması önem taşımaktadır. Çünkü söz konusu dezavantajlı grupların yaşadıkları sorunlar çok çeşitli ve boyutludur. Ekip çalışması içinde yer alan personelden biri sosyal hizmet uzmanıdır.

Şehit yakınları ve gazilere yönelik başta sosyal hizmet olmak üzere psikoloji, sosyoloji, eğitim, kamu yönetimi, iletişim vb. bilim dallarının katkısı ve işbirliği ile ihtiyaçlar belirlenip değerlendirilmelidir (Duran ve Atalar, 2021: 326).

Sosyal hizmet uygulamalarında ise birey ve ailelerle çalışma ile sınırlı kalınmamalıdır. Her alan ve kurumsal yapıda politika, program ve hizmetler şehit yakınları ile gazi ve gazi yakınlarının öznel durumlarına göre yapılandırılması ve cevap alınabilmesi için çaba harcanmalıdır. Bu çaba, genelci sosyal hizmetin de gereğidir (Ademhan Turunç, 2021: 253).

Şehit yakınları ile gazi ve gazi yakınlarını da kapsamına alan “Askeri Sosyal Hizmet”, “Orduda Sosyal Hizmet” vb. adlarla ilgili dersler, sosyal hizmet bölümlerindeki müfredat programlarına seçmeli ders olarak konulabilir. Konu ile ilgili “gün”ler başta olmak üzere, çeşitli etkinlikler (konferanslar, paneller, projeler, ziyaretler vb.) ve çalışmalar artırılmalı, öğrenci ve topluma yönelik olarak yıl boyunca gerçekleştirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Ademhan Tunaç, Ç. (2021). Şehit Ailelerine Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları. H. Sakarya, A.Ç. Büyükbodur ve Ç. A. Tunaç (Ed.). *Askeri sosyal hizmet içinde* (s. 241-262). Ankara: Nika Yayınevi.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2026). *Göreve yeni başlayanlar için kılavuz kitap*. <https://www.aile.tr/media/362345/kilavuz-kitap-02-09.pdf>.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı-Şehit Yakınları ve Gaziler Genel Müdürlüğü, Şehit-Gazi İstatistik Bülteni Haziran 2026..<https://heyzine.com/flip-book/0653bb80ef.html#page/1>, (E.T.: 12.08.2026)
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Şehit Yakınları ve Gaziler Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevlerine İlişkin Yönerge. <https://www.aile.gov.tr/media/101509/ashb-syggm-teskilat-yonergesi.pdf>
- Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlükleri Görev ve Çalışma Esasları Yönergesi. <https://kms.kaysis.gov.tr/Home/kurum/24301121>.
- Akkoyunlu, T. (2022). *Sivil asker işbirliği çerçevesinde orduda sosyal hizmet*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- 633 Sayılı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (2011). *T.C. Resmi Gazete* (27958 Mükerrer, 8 Haziran 2011).
- Arısoy, A. ve Korkmaz, . A. (2018). Şehit yakını ve gazilere uygulanan sosyal politikalara yönelik halkın algı ve tutumlarının araştırılması: Burdur ili kent merkezi örneği. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 7(19), 552-572.
- 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (2018). *T.C. Resmi Gazete*, (30474, 10 Temmuz 2018).
- Dinçkol, E. (2017). *Harp ve vazife malülleri ile şehitlerine yönelik tazminler* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu (2006). *T.C. Resmi Gazete*, (26200, 16. Haziran 2006).

- Duran, R. ve Atalar, U. (2021). Asker Ailelerine Hizmet veren Kuruluşlar İle Sosyal Haklar. H. Sakarya, A.Ç. Büyükbodur ve Ç. A. Tunaç (Ed.). *Askeri sosyal hizmet içinde* (s. 313-329). Ankara: Nika Yayınevi.
- Erol, A. (2019). İslam hukukunda şehitlik bağlamında şehit ailelerinin manevi temelli sosyal korunması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(72), 2105-2128.
- Eyuboğlu, Z. E. (2004). *Türk dilinin etimoloji sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- 2847 Sayılı Türkiye Emekli Subaylar, Emekli Astsubaylar, Emekli Uzman Erbaşlar, Harp Malulü Gaziler, Şehit Dul ve Yetimleri İle Muharip Gaziler Dernekleri Hakkında Kanun (1983). *T. C. Resmi Gazete* (18081, 18 Haziran 1983).
- İştar Işıklı, E. ve Nalbantoğlu, S. (2024). Şehit yakını, gazi ve gazi yakınlarına yönelik uygulanan sosyal politikalar: Sakarya ili örneği. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 87, 104-125. <https://doi.org/10.26650/jspc.2024.87.1369125>
- Karakaya, C. (2021). Şehit Yakınları ve Malul Gaziler Odağında Sosyal Hizmet Mevzuatı. M. Başcılar (Ed.). *Sosyal hizmet mevzuatı içinde* (s. 169-186). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Mavili Aktaş, A. (2002). Orduda sosyal hizmet. *Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Dergisi*, 97-107.
- Muşabak, İ. (2021). Gaziler ve Ailelerine Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları. H. Sakarya, A.Ç. Büyükbodur ve Ç. A. Tunaç (Ed.). *Askeri sosyal hizmet içinde* (s. 263-277). Ankara: Nika Yayınevi.
- Nurdoğan, A. (2019). *Şehit yakınları, gazilerin sosyal dışlanma algısı ve yaşam kalitesinin incelenmesi*. Bursa: Ekin Baim Yayın Dağıtım.
- Sosyal Hizmet Merkezleri Yönetmeliği (2013). *T. C. Resmi Gazete* (28554, 9 Şubat 2013).
- Şehit Yakını, Gazi ve Gazi Yakınlarımızın Kamu Kurumlarına Atamaları İstanbul Haliç Kongre Merkezi'nde Gerçekleştirildi. 19 Eylül 2026. <https://www.aile.gov.tr/syggm/haberler/sehit-yakini-gazi-ve-gazi-yakinlarimizin-kamu-kurumlarina-atamalari-istanbul-halic-kongre-merkezi-nde-gerceklestirildi/>. (E.T.: 20.9.2026).
- Şehitler ve Gaziler Günleri İle İlgili 2005/27 Sayılı Başbakanlık Genelgesi (2005). *T.C. Resmi Gazete* (25967, 15 Ekim 2005).
- Türk Dil Kurumu (1983). *Türkçe sözlük*. Genişletilmiş 7. Baskı. Ankara: TDK Yayınları-505/1.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982). *T. C. Resmi Gazete* (17863, 9 Kasım 1982).

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/> (E.T.: 16.06.2026).

Ücretsiz veya İndirimli Seyahat Kartları Yönetmeliği (2014). *T.C. Resmi Gazete* (28931, 4 Mart 2014).

Yağlı, N. ve Özdoğan, Ö. (2019). Gaziler ve yakınlarının manevi bakım ihtiyaçlarının belirkenmesine yönelik nitel bir araştırma. *Journal of Analytic Divinity*, 3(2), 67-100.

Yılmaz, E. (2011). *Hukuk sözlüğü*. Yenilenmiş Onuncu Baskı. Ankara: Yetkin Yayınları.

BÖLÜM 7

BELİRSİZLİK ÇAĞINDA YAPAY ZEKA DESTEKLİ DİNAMİK STRATEJİK PLANLAMA

Hepşen ŞEN¹

¹ Dr., Kıbrıs Amerikan Üniversitesi, İşletme ve Ekonomi Fakültesi, Uluslararası İşletme Yönetimi Bölümü, h.sen@auc.edu.tr, Orcid No.: 00000002-9863-6159

1. Giriş

21.yüzyılın iş dünyası, yüksek düzeyde belirsizlik, hızlanan teknolojik değişim ve artan rekabet baskısı ile şekillenmektedir. Küreselleşme, dijitalleşme ve veri üretimindeki üstel artış, işletmelerin faaliyet gösterdiği çevreyi hem daha karmaşık hem de daha öngörülemez hale getirmiştir. Bu bağlamda, geleneksel stratejik planlama yaklaşımlarının temel varsayımlarından biri olan “geleceğin öngörülebilirliği” ciddi biçimde sorgulanmaktadır.

Klasik stratejik planlama modelleri, büyük ölçüde geçmiş verilerin analizi ve lineer projeksiyonlara dayanmaktadır (Porter, 1980). Ancak günümüzde yaşanan ani ekonomik dalgalanmalar, pandemi gibi küresel krizler ve teknolojik kırılmalar, bu modellerin sınırlılıklarını açıkça ortaya koymuştur. Bu nedenle işletmeler, statik ve uzun vadeli planlardan ziyade, daha esnek, adaptif ve veri odaklı stratejik yaklaşımlara yönelmektedir.

Bu dönüşüm sürecinde yapay zekâ (YZ), stratejik karar alma süreçlerinde kritik bir rol üstlenmektedir. YZ teknolojileri, büyük veri setlerini analiz ederek örüntüler tespit edebilmekte, tahminleme yapabilmekte ve alternatif senaryolar üretebilmektedir (Brynjolfsson & McAfee, 2017). Bu yetenekler, özellikle belirsizlik ortamlarında stratejik planlamanın etkinliğini artırmaktadır.

Bu bölümün amacı, belirsizlik çağında stratejik planlamanın dönüşümünü incelemek ve yapay zekâ destekli dinamik planlama yaklaşımının teorik ve pratik boyutlarını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, öncelikle stratejik planlamada yaşanan paradigma değişimi ele alınacak, ardından yapay zekânın karar süreçlerindeki rolü incelenecek ve son olarak dinamik stratejik planlama modeli tartışılacaktır.

2. Literatür Taraması

Belirsizlik ve hızlı değişimin hâkim olduğu günümüz iş ortamı, stratejik yönetim yaklaşımlarının yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Özellikle küreselleşme, dijitalleşme ve teknolojik gelişmeler, işletmelerin faaliyet gösterdiği çevrenin karmaşıklığını artırmış ve geleneksel stratejik planlama yaklaşımlarının yetersiz kalmasına neden olmuştur. Bu bağlamda literatürde, daha esnek ve adaptif stratejik yönetim yaklaşımlarına yönelik artan bir ilgi gözlemlenmektedir.

Stratejik yönetim literatüründe uzun yıllar boyunca hâkim olan geleneksel yaklaşımlar, büyük ölçüde statik analizlere dayanmaktadır. Porter (1980) tarafından geliştirilen endüstri temelli yaklaşım, işletmelerin rekabet avantajını sektör yapısı ve rekabet koşulları üzerinden açıklamaktadır. Ancak bu yaklaşım, hızla değişen ve belirsizlik düzeyi yüksek çevre koşullarında sınırlı kalabilmektedir. Bu durum, stratejik yönetimde daha dinamik yaklaşımların önem kazanmasına yol açmıştır.

Bu çerçevede dinamik yetenekler yaklaşımı, işletmelerin değişen çevre koşullarına uyum sağlama ve kaynaklarını yeniden yapılandırma becerilerini ön plana çıkarmaktadır. Teece, Pisano ve Shuen (1997) tarafından geliştirilen bu yaklaşım, rekabet avantajının sürdürülebilirliğinin, işletmelerin adaptasyon ve yenilik kapasitesine bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Daha güncel çalışmalarda da dinamik yeteneklerin, belirsizlik ortamında işletmelerin stratejik esnekliğini artırdığı ifade edilmektedir (Teece, 2018).

Öte yandan dijital dönüşüm ve veri temelli karar alma süreçleri, stratejik yönetim literatüründe önemli bir araştırma alanı haline gelmiştir. Büyük veri analitiği, işletmelerin daha doğru ve hızlı kararlar almasına olanak tanımakta ve stratejik planlama süreçlerini daha etkin hale getirmektedir (McAfee & Brynjolfsson, 2012). Bu bağlamda veri odaklı yaklaşımlar, işletmelerin çevresel değişimleri daha iyi analiz etmesine ve belirsizlikleri azaltmasına katkı sağlamaktadır.

Yapay zekâ teknolojilerinin gelişimi, stratejik planlama süreçlerinde yeni bir paradigma oluşturmuştur. Makine öğrenmesi ve tahminleme sistemleri, işletmelerin geleceğe yönelik öngörüler geliştirmesine yardımcı olmakta ve karar alma süreçlerini desteklemektedir. Davenport ve Ronanki (2018), yapay zekânın özellikle karar destek sistemleri ve iş süreçlerinin otomasyonu yoluyla işletmelerin performansını artırdığını belirtmektedir. Bu durum, yapay zekânın stratejik yönetimde giderek daha fazla kullanılmasına zemin hazırlamaktadır.

Bununla birlikte literatürde yapay zekânın stratejik karar alma süreçlerine entegrasyonunun yalnızca teknolojik bir mesele olmadığı, aynı zamanda örgütsel ve yönetsel bir dönüşüm gerektirdiği de vurgulanmaktadır. İnsan ve makine etkileşimine dayalı hibrit karar alma sistemleri, stratejik yönetimin yeni bir boyut kazanmasına neden olmaktadır. Bu yaklaşım, yöneticilerin analitik veriler ile sezgisel değerlendirmeleri birlikte kullanmasını gerektirmektedir.

Ancak bazı çalışmalar, yapay zekâ uygulamalarının her koşulda etkin sonuçlar üretmediğine dikkat çekmektedir. Veri kalitesi, algoritmik önyargılar ve örgütsel uyum eksikliği gibi faktörler, yapay zekâ tabanlı sistemlerin performansını sınırlayabilmektedir. Bu durum, yapay zekâ destekli stratejik planlama süreçlerinin dikkatli bir şekilde tasarlanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak mevcut literatür, belirsizlik ortamında işletmelerin rekabet avantajı elde edebilmesi için dinamik, veri odaklı ve teknoloji destekli stratejik yaklaşımların önemini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte yapay zekâ destekli stratejik planlama süreçlerini bütüncül bir model çerçevesinde ele alan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu durum, bu alanda yeni model önerilerine duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

3. Kavramsal Çerçeve

3.1. Belirsizlik Ortamında Stratejik Yönetim

Günümüz iş dünyası, belirsizlik, karmaşıklık ve hızlı değişim dinamikleri ile şekillenmektedir. Küreselleşme, teknolojik gelişmeler, ekonomik dalgalanmalar ve artan rekabet baskısı, işletmelerin faaliyet gösterdiği çevreyi daha öngörülemez hale getirmektedir. Bu durum, stratejik yönetim süreçlerinin geleneksel yaklaşımlar çerçevesinde yürütülmesini zorlaştırmakta ve daha esnek, adaptif ve dinamik stratejik yaklaşımların geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Belirsizlik kavramı, işletmelerin geleceğe yönelik karar alma süreçlerinde karşılaştığı bilgi eksikliği ve öngörülemezlik durumunu ifade etmektedir. Özellikle yüksek belirsizlik ortamlarında işletmeler, stratejik planlarını oluştururken yalnızca geçmiş verilerden hareket etmekte zorlanmakta ve geleceğe ilişkin daha karmaşık senaryolar geliştirmek durumunda

kalmaktadır. Bu bağlamda stratejik yönetim, yalnızca uzun vadeli planlama süreci değil, aynı zamanda sürekli öğrenme ve uyum sağlama süreci olarak değerlendirilmektedir.

Stratejik yönetim literatüründe belirsizlikle başa çıkma konusunda öne çıkan yaklaşımlardan biri dinamik yetenekler yaklaşımıdır. Teece, Pisano ve Shuen (1997) tarafından geliştirilen bu yaklaşım, işletmelerin değişen çevre koşullarına uyum sağlama, kaynaklarını yeniden yapılandırma ve yeni fırsatları değerlendirme becerilerinin rekabet avantajı açısından kritik olduğunu vurgulamaktadır. Daha güncel çalışmalarda da dinamik yeteneklerin, özellikle belirsizlik düzeyi yüksek ortamlarda işletmelerin stratejik esnekliğini artırdığı ifade edilmektedir (Teece, 2018).

Belirsizlik ortamında stratejik yönetim, geleneksel statik planlama anlayışından farklı olarak daha esnek ve süreç odaklı bir yaklaşım gerektirmektedir. Bu bağlamda işletmelerin stratejik karar alma süreçlerinde senaryo analizi, erken uyarı sistemleri ve çevresel tarama gibi araçları kullanması önem kazanmaktadır. Bu tür araçlar, işletmelerin potansiyel riskleri önceden tespit etmesine ve stratejik alternatifler geliştirmesine olanak tanımaktadır.

Ayrıca belirsizlik ortamında stratejik esneklik kavramı ön plana çıkmaktadır. Stratejik esneklik, işletmelerin değişen çevre koşullarına hızlı ve etkin bir şekilde uyum sağlayabilme kapasitesini ifade etmektedir. Bu kapasite, işletmelerin rekabet avantajını sürdürebilmesi açısından kritik bir rol oynamaktadır. Esnek stratejik yapılar, işletmelerin hem fırsatları değerlendirmesine hem de tehditlere karşı hızlı tepki vermesine olanak tanımaktadır.

Bununla birlikte belirsizlik ortamında karar alma süreçleri yalnızca analitik verilerle sınırlı değildir. Yöneticilerin deneyimleri, sezgileri ve örgütsel bilgi birikimi de stratejik kararların şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu durum, stratejik yönetimin hem rasyonel hem de sezgisel unsurların bir arada değerlendirildiği karmaşık bir süreç olduğunu göstermektedir.

Belirsizlik ortamında stratejik yönetim, statik planlama anlayışının ötesine geçerek dinamik, esnek ve öğrenmeye dayalı bir yaklaşım gerektirmektedir. Bu bağlamda işletmelerin rekabet avantajı elde edebilmesi, yalnızca mevcut kaynaklarını etkin kullanmasına değil, aynı zamanda değişen çevre koşullarına uyum sağlama ve stratejilerini sürekli olarak güncelleme kapasitesine bağlıdır.

3.2. Yapay Zeka ve Veri Temelli Stratejik Karar Alma

Dijitalleşme süreciyle birlikte işletmelerin karar alma mekanizmalarında köklü bir dönüşüm yaşanmıştır. Geleneksel karar alma yaklaşımları büyük ölçüde yöneticilerin deneyimlerine ve geçmiş verilere dayalı olarak şekillenirken, günümüzde veri temelli ve analitik odaklı yaklaşımlar ön plana çıkmaktadır. Özellikle büyük veri teknolojilerinin gelişimi, işletmelerin çok büyük ve karmaşık veri setlerini analiz ederek daha doğru ve hızlı kararlar almasına olanak tanımaktadır (McAfee & Brynjolfsson, 2012).

Veri temelli stratejik karar alma, işletmelerin yalnızca geçmiş performanslarını değerlendirmesine değil, aynı zamanda geleceğe yönelik öngörüler geliştirmesine de imkân sağlamaktadır. Bu bağlamda veri analitiği, stratejik planlama süreçlerinde belirsizliğin azaltılması ve risklerin daha etkin yönetilmesi açısından önemli bir araç olarak

değerlendirilmektedir. Özellikle rekabetin yoğun olduğu sektörlerde, veri temelli karar alma süreçleri işletmelere önemli bir rekabet avantajı sağlamaktadır.

Yapay zekâ teknolojilerinin gelişimi, veri temelli karar alma süreçlerini daha ileri bir seviyeye taşımıştır. Makine öğrenmesi, derin öğrenme ve tahminleme algoritmaları, işletmelerin büyük veri setleri içerisinde anlamlı örüntüler çıkarmasına ve geleceğe yönelik daha isabetli tahminler yapmasına olanak tanımaktadır. Bu durum, stratejik karar alma süreçlerinin daha sistematik ve bilimsel bir temele dayanmasını sağlamaktadır (Davenport & Ronanki, 2018).

Yapay zekâ destekli sistemler, yalnızca veri analizi yapmakla kalmayıp aynı zamanda karar destek mekanizmaları sunarak yöneticilerin stratejik alternatifleri değerlendirmesine yardımcı olmaktadır. Bu sistemler, farklı senaryoları analiz ederek olası sonuçları önceden öngörebilmekte ve yöneticilere daha geniş bir perspektif sunmaktadır. Bu bağlamda yapay zekâ, stratejik yönetimde karar alma süreçlerinin etkinliğini artıran önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır.

Bununla birlikte yapay zekâ temelli karar alma süreçleri tamamen otomatik bir yapıya sahip değildir. Aksine, bu süreçler insan ve makine etkileşimine dayalı hibrit bir yapı sergilemektedir. Yöneticilerin deneyimleri, sezgileri ve örgütsel bilgi birikimi, yapay zekâ tarafından üretilen analizlerin yorumlanmasında kritik bir rol oynamaktadır. Bu durum, stratejik karar alma süreçlerinde insan faktörünün önemini koruduğunu göstermektedir (Brynjolfsson & McAfee, 2014).

Veri temelli stratejik karar alma süreçlerinin etkinliği, büyük ölçüde veri kalitesine ve analiz kapasitesine bağlıdır. Eksik, hatalı veya önyargılı veriler, yanlış stratejik kararların alınmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle işletmelerin veri yönetimi süreçlerini etkin bir şekilde yapılandırması ve veri kalitesini artırmaya yönelik yatırımlar yapması büyük önem taşımaktadır.

Ayrıca yapay zekâ uygulamalarının stratejik yönetim süreçlerine entegrasyonu, yalnızca teknolojik bir dönüşüm değil, aynı zamanda örgütsel bir değişimi de beraberinde getirmektedir. Çalışanların yeni teknolojilere adaptasyonu, veri okuryazarlığı ve analitik düşünme becerileri, bu süreçlerin başarısı açısından kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda işletmelerin yalnızca teknolojik altyapıya değil, aynı zamanda insan kaynağına da yatırım yapması gerekmektedir.

Bununla birlikte yapay zekâ destekli karar alma süreçlerinin etik boyutları da dikkate alınmalıdır. Veri güvenliği, gizlilik, algoritmik önyargılar ve şeffaflık gibi konular, bu sistemlerin güvenilirliği açısından önemli tartışma alanları arasında yer almaktadır. Bu nedenle işletmelerin yapay zekâ uygulamalarını etik ilkeler çerçevesinde yönetmesi büyük önem taşımaktadır.

Yapay zeka ve veri temelli stratejik karar alma, işletmelerin belirsizlik ortamında daha hızlı, doğru ve etkin kararlar almasına olanak tanıyan önemli bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım, stratejik yönetim süreçlerini daha dinamik ve adaptif hale getirerek işletmelerin rekabet avantajı elde etmesine katkı sağlamaktadır.

3.3. Adaptif ve Dinamik Stratejik Planlama Yaklaşımları

Geleneksel stratejik planlama yaklaşımları, büyük ölçüde uzun vadeli hedeflerin belirlenmesine ve bu hedeflere ulaşmak için sabit planların oluşturulmasına dayanmaktadır. Ancak günümüz iş ortamının yüksek belirsizlik, hızlı değişim ve artan rekabet baskısı ile karakterize edilmesi, bu tür statik planlama yaklaşımlarının yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Bu durum, stratejik planlama süreçlerinin daha esnek, dinamik ve sürekli güncellenebilir bir yapıya kavuşturulmasını gerekli kılmaktadır.

Adaptif stratejik planlama, stratejilerin sabit ve değişmez bir yapıdan ziyade çevresel koşullara bağlı olarak sürekli güncellenen bir süreç olduğunu ifade etmektedir. Bu yaklaşım, işletmelerin yalnızca planlama aşamasına değil, aynı zamanda uygulama ve değerlendirme süreçlerine de odaklanmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda stratejik planlama, doğrusal bir süreç olmaktan çıkarak döngüsel ve öğrenmeye dayalı bir yapıya dönüşmektedir.

Dinamik stratejik planlama yaklaşımları, işletmelerin değişen çevre koşullarına hızlı ve etkin bir şekilde uyum sağlamasını mümkün kılmaktadır. Bu yaklaşımlar, stratejik karar alma süreçlerinde esnekliği ön plana çıkararak işletmelerin hem fırsatları değerlendirmesine hem de tehditlere karşı hızlı tepki vermesine olanak tanımaktadır. Bu bağlamda dinamik yetenekler yaklaşımı, işletmelerin rekabet avantajını sürdürebilmesi açısından önemli bir teorik temel sunmaktadır (Teece, Pisano & Shuen, 1997).

Adaptif ve dinamik stratejik planlama yaklaşımlarının temel unsurlarından biri geri bildirim mekanizmalarıdır. Geri bildirim sistemleri, işletmelerin performanslarını sürekli olarak değerlendirmesine ve stratejilerini bu doğrultuda güncellemesine olanak tanımaktadır. Bu süreç, organizasyonel öğrenmenin temelini oluşturmakta ve işletmelerin çevresel değişimlere daha etkin bir şekilde uyum sağlamasına katkı sunmaktadır (Argyris & Schön, 1978).

Bununla birlikte senaryo planlama, erken uyarı sistemleri ve çevresel tarama gibi araçlar da adaptif stratejik planlama süreçlerinin önemli bileşenleri arasında yer almaktadır. Senaryo planlama, işletmelerin farklı gelecek senaryolarına hazırlanmasını sağlarken, erken uyarı sistemleri olası risklerin önceden tespit edilmesine yardımcı olmaktadır. Bu araçlar, belirsizlik ortamında stratejik karar alma süreçlerinin daha sağlam temellere oturtulmasını sağlamaktadır.

Dijitalleşme ve veri analitiği, adaptif stratejik planlama yaklaşımlarını destekleyen önemli unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Büyük veri analitiği ve yapay zekâ teknolojileri, işletmelerin çevresel değişimleri gerçek zamanlı olarak analiz etmesine ve stratejilerini daha hızlı güncellemesine olanak tanımaktadır. Bu durum, stratejik planlama süreçlerinin daha dinamik ve veri odaklı hale gelmesini sağlamaktadır (McAfee & Brynjolfsson, 2012).

Adaptif stratejik planlama yaklaşımında liderlik ve örgütsel kültür de önemli bir rol oynamaktadır. Esnek ve yenilikçi bir örgütsel kültüre sahip işletmeler, değişime daha hızlı uyum sağlayabilmekte ve stratejik dönüşüm süreçlerini daha etkin bir şekilde yönetebilmektedir. Bu bağlamda yöneticilerin değişime açık olması ve öğrenme odaklı bir yönetim anlayışını benimsemesi büyük önem taşımaktadır.

Ancak adaptif ve dinamik stratejik planlama yaklaşımlarının uygulanması bazı zorlukları da beraberinde getirmektedir. Sürekli değişen stratejiler, örgütsel belirsizliği artırabilir ve

çalışanlar arasında direnç oluşturabilir. Ayrıca bu süreçlerin etkin bir şekilde yönetilebilmesi için güçlü bir veri altyapısı ve analitik kapasite gerekmektedir. Bu durum, özellikle kaynakları sınırlı olan işletmeler açısından önemli bir engel oluşturabilmektedir.

Adaptif ve dinamik stratejik planlama yaklaşımları, işletmelerin belirsizlik ortamında rekabet avantajı elde edebilmesi için kritik bir öneme sahiptir. Bu yaklaşımlar, stratejik planlama süreçlerini daha esnek, öğrenmeye dayalı ve veri odaklı hale getirerek işletmelerin değişen çevre koşullarına daha etkin bir şekilde uyum sağlamasına olanak tanımaktadır.

3.4. Yapay Zeka Destekli Dinamik Stratejik Planlamanın Kavramsal Temelleri

Yapay zekâ destekli dinamik stratejik planlama yaklaşımı, stratejik yönetim, veri analitiği ve organizasyonel öğrenme literatürlerinin kesişiminde yer alan bütüncül bir çerçeve sunmaktadır. Günümüz iş ortamında artan veri hacmi, teknolojik gelişmeler ve belirsizlik düzeyi, işletmelerin stratejik planlama süreçlerini yeniden yapılandırmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda yapay zekâ teknolojileri, stratejik yönetim süreçlerinin daha etkin, hızlı ve adaptif hale getirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Stratejik yönetim literatüründe dinamik yetenekler yaklaşımı, işletmelerin değişen çevre koşullarına uyum sağlama kapasitesini açıklayan temel teorik çerçevelerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu yaklaşım, işletmelerin yalnızca mevcut kaynaklarını etkin kullanması değil, aynı zamanda bu kaynakları sürekli olarak yeniden yapılandırarak yeni fırsatları değerlendirmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Teece, 2018). Yapay zekâ teknolojileri, bu süreci destekleyerek işletmelerin çevresel değişimleri daha hızlı analiz etmesine ve stratejik kararlarını daha etkin bir şekilde güncellemesine olanak tanımaktadır.

Yapay zekâ destekli stratejik planlama, veri temelli karar alma süreçlerinin sistematik bir şekilde stratejik yönetim süreçlerine entegre edilmesini ifade etmektedir. Büyük veri analitiği ve makine öğrenmesi algoritmaları, işletmelerin geçmiş verilerden öğrenerek geleceğe yönelik tahminler yapmasına olanak tanımaktadır. Bu durum, stratejik planlama süreçlerinde belirsizliğin azaltılmasına ve karar alma süreçlerinin daha rasyonel temellere oturtulmasına katkı sağlamaktadır (McAfee & Brynjolfsson, 2012).

Bu yaklaşımın temel bileşenlerinden biri, stratejik planlama sürecinin doğrusal bir yapıdan çıkarılarak dinamik ve döngüsel bir yapıya dönüştürülmesidir. Yapay zekâ sistemleri aracılığıyla elde edilen veriler ve analizler, stratejik kararların sürekli olarak gözden geçirilmesini ve güncellenmesini mümkün kılmaktadır.

Bu durum, stratejik planlamanın yalnızca belirli dönemlerde yapılan bir faaliyet olmaktan çıkarak sürekli devam eden bir süreç haline gelmesini sağlamaktadır. Yapay zeka destekli dinamik stratejik planlama yaklaşımı, aynı zamanda organizasyonel öğrenme süreçleri ile de yakından ilişkilidir. Organizasyonel öğrenme, işletmelerin deneyimlerinden ders çıkararak gelecekte daha etkin kararlar almasını ifade etmektedir. Geri bildirim mekanizmaları aracılığıyla elde edilen bilgiler, stratejik planlama süreçlerinin sürekli olarak iyileştirilmesine katkı sağlamaktadır (Argyris & Schön, 1978). Bu bağlamda yapay zekâ sistemleri, öğrenme sürecini hızlandıran ve sistematik hale getiren önemli araçlar olarak değerlendirilmektedir.

Bununla birlikte yapay zekâ destekli stratejik planlama yaklaşımı, insan ve makine etkileşimine dayalı hibrit bir yapı sergilemektedir. Yapay zekâ sistemleri veri analizi ve tahminleme süreçlerinde önemli avantajlar sağlarken, yöneticilerin deneyimleri, sezgileri ve stratejik vizyonları karar alma süreçlerinin vazgeçilmez unsurları arasında yer almaktadır. Bu durum, stratejik yönetimde insan faktörünün önemini koruduğunu ve yapay zekâ ile desteklenen karar alma süreçlerinin daha etkin sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir (Davenport & Ronanki, 2018).

Yapay zekâ destekli dinamik stratejik planlama yaklaşımının bir diğer önemli boyutu ise veri kalitesi ve teknolojik altyapıdır. Yapay zekâ sistemlerinin etkinliği, büyük ölçüde kullanılan verilerin doğruluğu ve güvenilirliği ile ilişkilidir. Eksik veya hatalı veriler, yanlış stratejik kararların alınmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle işletmelerin veri yönetimi süreçlerini etkin bir şekilde yapılandırması ve güçlü bir teknolojik altyapı oluşturması büyük önem taşımaktadır.

Ayrıca bu yaklaşımın uygulanması, örgütsel dönüşümü de beraberinde getirmektedir. Çalışanların veri odaklı düşünme becerilerinin geliştirilmesi, analitik yetkinliklerin artırılması ve değişime açık bir örgütsel kültürün oluşturulması, yapay zekâ destekli stratejik planlama süreçlerinin başarısı açısından kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda işletmelerin yalnızca teknolojiye değil, aynı zamanda insan kaynağına ve organizasyonel yapıya da yatırım yapması gerekmektedir.

Yapay zekâ destekli dinamik stratejik planlama, stratejik yönetim süreçlerini daha esnek, veri temelli ve öğrenmeye dayalı hale getiren bütüncül bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım, işletmelerin belirsizlik ortamında daha hızlı ve doğru kararlar almasına olanak tanıyarak sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmesine katkı sağlamaktadır.

4. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, belirsizlik çağında yapay zekâ destekli dinamik stratejik planlama yaklaşımını incelemeyi amaçlayan kavramsal bir araştırma niteliğindedir. Çalışmada ampirik veri analizi yapılmamış, mevcut literatür sistematik bir şekilde incelenerek teorik bir çerçeve oluşturulmuştur.

Araştırma kapsamında, stratejik yönetim, dinamik yetenekler, büyük veri analitiği ve yapay zekâ temelli karar alma süreçlerine ilişkin ulusal ve uluslararası akademik çalışmalar değerlendirilmiştir.

Literatür taraması sürecinde, alanında öncü kabul edilen ve yüksek atıf alan çalışmaların yanı sıra güncel araştırmalara öncelik verilmiştir. Bu doğrultuda elde edilen bulgular karşılaştırmalı bir bakış açısıyla analiz edilerek kavramlar arasındaki ilişkiler ortaya konulmuştur.

Çalışmanın temel amacı, yapay zekâ teknolojilerinin stratejik planlama süreçlerine entegrasyonunu kavramsal düzeyde incelemek ve bu doğrultuda dinamik ve adaptif bir model önermektir. Bu bağlamda çalışma, mevcut literatürde yer alan yaklaşımları bütüncül bir çerçevede değerlendirilerek teorik bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Kavramsal araştırmalar, yeni model ve yaklaşım önerilerinin geliştirilmesi açısından önemli bir rol oynamaktadır. Bu doğrultuda çalışmada önerilen model, mevcut literatürden elde edilen bulgulara dayandırılmış ve teorik bir yapı içerisinde sunulmuştur. Ancak çalışmanın ampirik veri içermemesi, bulguların genellenebilirliği açısından bir sınırlılık olarak değerlendirilmektedir.

5. Özgün Model Önerisi: Yapay Zekâ Destekli Adaptif Stratejik Planlama Modeli

Bu çalışmada, belirsizlik ve hızlı değişimin hâkim olduğu iş ortamında stratejik planlama süreçlerini daha etkin hale getirmek amacıyla yapay zekâ destekli adaptif bir model önerilmektedir. Geleneksel stratejik planlama yaklaşımlarının statik yapısı, günümüzün dinamik rekabet koşullarında yetersiz kalmakta ve işletmelerin çevresel değişimlere hızlı uyum sağlamasını zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda önerilen model, veri temelli, dinamik ve sürekli öğrenmeye dayalı bir stratejik planlama yaklaşımını ifade etmektedir.

Yapay zekâ teknolojileri, büyük veri analitiği ve makine öğrenmesi algoritmaları aracılığıyla işletmelerin daha doğru tahminler yapmasına ve daha etkin kararlar almasına olanak tanımaktadır (McAfee & Brynjolfsson, 2012). Bununla birlikte dinamik yetenekler yaklaşımı, işletmelerin değişen çevre koşullarına uyum sağlama kapasitesinin rekabet avantajının sürdürülebilirliği açısından kritik olduğunu vurgulamaktadır (Teece, 2018). Bu iki yaklaşımın entegrasyonu, önerilen modelin teorik temelini oluşturmaktadır.

Önerilen Yapay Zekâ Destekli Adaptif Stratejik Planlama Modeli (YADASPM), beş temel katmandan oluşmaktadır:

5.1. Veri Katmanı

Veri katmanı, Yapay Zekâ Destekli Adaptif Stratejik Planlama Modeli'nin (YADASPM) temelini oluşturmaktadır. Bu katman, stratejik karar alma süreçlerinin dayandığı veri altyapısını ifade etmekte olup işletmenin iç ve dış çevresine ilişkin çok boyutlu veri kaynaklarını kapsamaktadır. Günümüz iş ortamında veri, yalnızca operasyonel bir unsur olmaktan çıkmış, stratejik bir kaynak haline gelmiştir. Bu bağlamda işletmelerin rekabet avantajı elde edebilmesi, veri toplama, işleme ve analiz etme kapasitesine doğrudan bağlı hale gelmiştir (McAfee & Brynjolfsson, 2012).

Veri katmanı kapsamında değerlendirilen iç veri kaynakları; finansal göstergeler, üretim süreçleri, müşteri davranışları ve organizasyonel performans verilerini içermektedir. Bu veriler, işletmenin mevcut durumunun analiz edilmesine ve performans değerlendirmesine olanak tanımaktadır. Öte yandan dış veri kaynakları ise pazar dinamikleri, rekabet koşulları, ekonomik göstergeler, teknolojik gelişmeler ve düzenleyici çevre gibi faktörleri kapsamaktadır. Bu tür veriler, işletmelerin çevresel değişimleri daha iyi analiz etmesine ve stratejik kararlarını bu doğrultuda şekillendirmesine katkı sağlamaktadır.

Büyük veri teknolojilerinin gelişimi, veri katmanının kapsamını ve önemini önemli ölçüde artırmıştır. Günümüzde işletmeler, yapılandırılmış ve yapılandırılmamış veri kaynaklarını birlikte kullanarak daha kapsamlı analizler gerçekleştirebilmektedir. Sosyal medya verileri, sensör verileri ve müşteri etkileşimlerine ilişkin dijital izler, stratejik karar alma süreçlerinde

giderek daha fazla kullanılmaktadır. Bu durum, veri katmanının yalnızca nicel değil, aynı zamanda nitel verileri de kapsayan geniş bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Veri kalitesi, bu katmanın etkinliği açısından kritik bir unsurdur. Eksik, hatalı veya tutarsız veriler, yanlış analizlere ve dolayısıyla hatalı stratejik kararların alınmasına yol açabilmektedir. Bu nedenle veri yönetimi süreçlerinin etkin bir şekilde yapılandırılması, veri doğruluğunun sağlanması ve veri güvenliğinin korunması büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda veri yönetimi (data governance) uygulamaları, stratejik yönetim süreçlerinin önemli bir bileşeni haline gelmiştir.

Ayrıca veri katmanının etkin bir şekilde çalışabilmesi için güçlü bir teknolojik altyapı gerekmektedir. Veri depolama sistemleri, bulut bilişim çözümleri ve veri entegrasyon platformları, işletmelerin büyük veri setlerini etkin bir şekilde yönetmesine olanak tanımaktadır. Bu tür teknolojik yatırımlar, işletmelerin veri temelli karar alma kapasitesini artırarak rekabet avantajı elde etmesine katkı sağlamaktadır.

Veri katmanı, YADASPM modelinin temelini oluşturan ve diğer tüm katmanların etkinliğini doğrudan etkileyen kritik bir bileşen olarak değerlendirilmektedir. Bu katmanın etkin bir şekilde yapılandırılması, stratejik planlama süreçlerinin doğruluğu ve başarısı açısından belirleyici bir rol oynamaktadır.

5.2. Analitik Katman

Analitik katman, veri katmanında toplanan verilerin işlenerek anlamlı bilgiye dönüştürüldüğü aşamayı ifade etmektedir. Bu katman, YADASPM modelinin en kritik bileşenlerinden biri olup, stratejik karar alma süreçlerinin bilimsel ve veri temelli bir yapıya kavuşturulmasını sağlamaktadır. Günümüz iş ortamında veri tek başına yeterli olmayıp, bu verilerin doğru analiz edilmesi ve yorumlanması büyük önem taşımaktadır.

Bu katmanda makine öğrenmesi, veri madenciliği ve tahminleme algoritmaları gibi yapay zekâ teknikleri kullanılmaktadır. Makine öğrenmesi algoritmaları, geçmiş verilerden öğrenerek geleceğe yönelik öngörüler geliştirmekte ve işletmelere stratejik karar alma süreçlerinde önemli avantajlar sağlamaktadır. Bu durum, özellikle belirsizlik düzeyi yüksek ortamlarda işletmelerin daha isabetli kararlar almasına olanak tanımaktadır (Wamba et al., 2017).

Analitik katman, yalnızca geçmiş verilerin analiz edilmesi ile sınırlı olmayıp, aynı zamanda öngörü ve senaryo geliştirme süreçlerini de kapsamaktadır. Tahminleme modelleri sayesinde işletmeler, farklı stratejik alternatiflerin olası sonuçlarını önceden değerlendirebilmekte ve bu doğrultuda daha bilinçli kararlar alabilmektedir. Bu yaklaşım, stratejik planlama süreçlerinde risklerin azaltılmasına ve fırsatların daha etkin bir şekilde değerlendirilmesine katkı sağlamaktadır.

Bununla birlikte analitik katman, işletmelerin performanslarını sürekli olarak izlemesine ve değerlendirmesine de olanak tanımaktadır. Gerçek zamanlı veri analizi, işletmelerin operasyonel süreçlerini anlık olarak takip etmesine ve gerekli durumlarda hızlı müdahalelerde bulunmasına imkân sağlamaktadır. Bu durum, stratejik planlama süreçlerinin daha dinamik ve esnek hale gelmesine katkı sunmaktadır.

Analitik katmanın etkinliği, kullanılan algoritmaların doğruluğu ve veri kalitesi ile doğrudan ilişkilidir. Yanlış modelleme veya hatalı veri kullanımı, yanıltıcı sonuçlara yol açabilmektedir. Bu nedenle analitik süreçlerin dikkatli bir şekilde tasarlanması ve sürekli olarak iyileştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca algoritmik önyargılar ve etik sorunlar da bu katmanda dikkate alınması gereken önemli konular arasında yer almaktadır.

Analitik katmanın bir diğer önemli boyutu ise karar destek sistemleri ile olan ilişkisidir. Bu katmanda elde edilen analiz sonuçları, karar katmanında yöneticilere sunulmakta ve stratejik alternatiflerin değerlendirilmesine katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda analitik katman, veri ile karar alma süreçleri arasında bir köprü görevi görmektedir.

Analitik katman, verilerin stratejik değere dönüştürüldüğü ve işletmelere rekabet avantajı sağlayan kritik bir aşama olarak değerlendirilmektedir. Bu katmanın etkin bir şekilde yönetilmesi, yapay zekâ destekli stratejik planlama süreçlerinin başarısı açısından belirleyici bir rol oynamaktadır.

5.3. Karar Katmanı

Karar katmanı, Yapay Zekâ Destekli Adaptif Stratejik Planlama Modeli'nin (YADASPM) merkezinde yer alan ve analitik çıktılar ile stratejik karar alma süreçleri arasında köprü görevi gören kritik bir bileşendir. Bu katman, veri ve analiz sonuçlarının yönetsel değerlendirmeye tabi tutulduğu ve stratejik alternatiflerin belirlendiği aşamayı ifade etmektedir. Bu yönüyle karar katmanı, modelin en önemli işlevlerinden birini yerine getirmektedir.

Geleneksel stratejik karar alma süreçleri büyük ölçüde yöneticilerin deneyimlerine, sezgilerine ve geçmişte edinilen bilgi birikimine dayanmaktadır. Ancak günümüzün veri yoğun ve belirsizlik düzeyi yüksek iş ortamında, yalnızca sezgisel yaklaşımlara dayalı karar alma süreçleri yetersiz kalabilmektedir. Bu bağlamda yapay zekâ destekli analizler, karar alma süreçlerini daha sistematik, veri temelli ve rasyonel bir yapıya kavuşturmaktadır (Davenport & Ronanki, 2018).

Karar katmanında, analitik katmanda elde edilen bulgular yöneticilere sunulmakta ve bu bulgular doğrultusunda farklı stratejik alternatifler değerlendirilmektedir. Yapay zekâ sistemleri, çeşitli senaryoları analiz ederek olası sonuçlara ilişkin öngörüler geliştirmekte ve karar vericilere daha geniş bir perspektif sunmaktadır. Bu durum, stratejik karar alma süreçlerinde belirsizliğin azaltılmasına ve daha bilinçli kararlar alınmasına katkı sağlamaktadır.

Bununla birlikte karar katmanı tamamen otomatik bir yapıya sahip değildir. Aksine, bu katman insan ve yapay zekâ etkileşimine dayalı hibrit bir karar alma sürecini ifade etmektedir. Yapay zekâ sistemleri veri analizi ve tahminleme süreçlerinde önemli avantajlar sağlarken, yöneticilerin deneyimleri, sezgileri ve stratejik vizyonları karar alma sürecinin vazgeçilmez unsurları arasında yer almaktadır. Bu durum, stratejik yönetimde insan faktörünün önemini koruduğunu ve yapay zekâ ile desteklenen karar alma süreçlerinin daha etkin sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir (Brynjolfsson & McAfee, 2014).

Karar katmanında dikkate alınması gereken bir diğer önemli unsur ise stratejik alternatiflerin değerlendirilme sürecidir. Bu süreçte işletmeler, farklı stratejik seçenekleri maliyet, risk, getiri ve sürdürülebilirlik gibi kriterler çerçevesinde analiz etmektedir. Yapay zekâ destekli karar

destek sistemleri, bu değerlendirme sürecini daha sistematik hale getirerek karar vericilerin daha objektif ve veri temelli seçimler yapmasına olanak tanımaktadır.

Ayrıca karar katmanı, örgütsel yapı ve liderlik anlayışı ile de yakından ilişkilidir. Etkin bir karar alma süreci, yalnızca doğru verilerin analiz edilmesine değil, aynı zamanda bu verilerin doğru bir şekilde yorumlanmasına ve örgütsel düzeyde uygulanabilir stratejilere dönüştürülmesine bağlıdır. Bu bağlamda liderlerin analitik düşünme becerilerine sahip olması ve veri temelli karar alma kültürünü desteklemesi büyük önem taşımaktadır.

Karar katmanının etkinliği, aynı zamanda etik ve sorumluluk boyutlarını da içermektedir. Yapay zekâ destekli karar alma süreçlerinde algoritmik önyargılar, veri güvenliği ve şeffaflık gibi konular önemli risk alanları arasında yer almaktadır. Bu nedenle işletmelerin karar alma süreçlerinde etik ilkelere uygun hareket etmesi ve yapay zekâ sistemlerini sorumlu bir şekilde kullanması gerekmektedir. Karar katmanı, veri ve analiz sonuçlarının stratejik kararlara dönüştürüldüğü ve işletmelerin rekabet avantajı elde etmesinde belirleyici rol oynayan kritik bir aşama olarak değerlendirilmektedir.

5.4. Uygulama Katmanı

Uygulama katmanı, Yapay Zekâ Destekli Adaptif Stratejik Planlama Modeli'nin (YADASPM) stratejik kararların somut aksiyonlara dönüştürüldüğü aşamasını ifade etmektedir. Bu katman, modelin teorik çerçevesi ile pratik uygulamaları arasında köprü kurarak stratejik planların hayata geçirilmesini sağlamaktadır. Stratejik planlama sürecinin başarısı, büyük ölçüde bu aşamada gerçekleştirilen uygulamaların etkinliğine bağlıdır.

Stratejik yönetim literatüründe, planlama ile uygulama arasındaki uyumun işletme performansı açısından kritik bir öneme sahip olduğu vurgulanmaktadır. İyi tasarlanmış stratejilerin dahi etkin bir şekilde uygulanmaması durumunda istenilen sonuçların elde edilmesi mümkün olmamaktadır.

Bu nedenle uygulama katmanı, stratejik planların operasyonel hedeflere dönüştürülmesi ve bu hedeflerin organizasyon genelinde benimsenmesi açısından belirleyici bir rol oynamaktadır. Uygulama katmanında, karar katmanında belirlenen stratejik alternatifler, somut eylem planlarına dönüştürülmektedir. Bu süreçte kaynak tahsisi, zaman planlaması, görev dağılımı ve performans göstergelerinin belirlenmesi gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır. Etkin bir uygulama süreci, işletmenin tüm birimlerinin koordineli bir şekilde çalışmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda örgütsel yapı ve iletişim mekanizmaları, uygulama sürecinin başarısı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

Yapay zekâ teknolojileri, uygulama katmanında da önemli katkılar sağlamaktadır. Özellikle süreç otomasyonu, operasyonel verimliliğin artırılması ve performans izleme sistemleri, stratejik planların daha etkin bir şekilde uygulanmasına olanak tanımaktadır. Yapay zekâ destekli sistemler, operasyonel süreçlerde meydana gelen sapmaları anlık olarak tespit edebilmekte ve gerekli düzeltici aksiyonların hızlı bir şekilde alınmasını sağlamaktadır (Davenport & Ronanki, 2018).

Bununla birlikte uygulama katmanı, yalnızca teknolojik araçların kullanımı ile sınırlı değildir. İnsan faktörü, bu sürecin en önemli bileşenlerinden biridir. Çalışanların stratejik hedefleri

anlaması, bu hedeflere yönelik motivasyonunun sağlanması ve değişime uyum göstermesi, uygulama sürecinin başarısını doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda liderlik, iletişim ve örgütsel kültür, stratejik planların etkin bir şekilde uygulanmasında kritik rol oynamaktadır.

Uygulama katmanında karşılaşılan önemli zorluklardan biri, stratejik hedefler ile operasyonel uygulamalar arasındaki uyumsuzluktur. Bu durum, kaynakların etkin kullanılmamasına ve stratejik başarısızlıklara yol açabilmektedir. Bu nedenle işletmelerin stratejik hedeflerini açık ve ölçülebilir bir şekilde belirlemesi ve bu hedefleri organizasyonun tüm seviyelerine yayması gerekmektedir.

Ayrıca değişim yönetimi, uygulama katmanının önemli bir bileşeni olarak değerlendirilmektedir. Stratejik planların hayata geçirilmesi çoğu zaman organizasyonel değişimi beraberinde getirmektedir. Bu süreçte çalışan direnci, belirsizlik ve uyum sorunları ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle işletmelerin değişim süreçlerini etkin bir şekilde yönetmesi ve çalışanların bu sürece katılımını sağlaması büyük önem taşımaktadır.

5.5. Geri Bildirim Katmanı

Geri bildirim katmanı, Yapay Zekâ Destekli Adaptif Stratejik Planlama Modeli'nin (YADASPM) dinamik ve adaptif yapısını sağlayan en kritik bileşenlerden biridir. Bu katman, stratejik planların uygulanması sonucunda elde edilen performans çıktılarının değerlendirilmesini ve bu değerlendirmeler doğrultusunda stratejik süreçlerin sürekli olarak güncellenmesini ifade etmektedir. Bu yönüyle geri bildirim katmanı, modelin sürekliliğini ve öğrenme kapasitesini sağlayan temel mekanizmadır.

Stratejik yönetim literatüründe geri bildirim mekanizmaları, organizasyonel öğrenmenin temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Argyris ve Schön (1978), organizasyonların yalnızca hataları düzeltmekle kalmayıp aynı zamanda öğrenme süreçlerini geliştirerek daha etkin kararlar alabileceğini ifade etmektedir. Bu bağlamda geri bildirim katmanı, işletmelerin geçmiş deneyimlerinden öğrenmesini ve gelecekte daha doğru stratejik kararlar almasını mümkün kılmaktadır.

Geri bildirim katmanında performans ölçümü önemli bir rol oynamaktadır. İşletmeler, stratejik hedeflere ulaşma düzeyini belirlemek amacıyla çeşitli performans göstergeleri kullanmaktadır. Bu göstergeler finansal performans, operasyonel verimlilik, müşteri memnuniyeti ve sürdürülebilirlik performansı gibi farklı boyutları kapsayabilmektedir. Yapay zekâ destekli analiz sistemleri, bu verileri gerçek zamanlı olarak değerlendirebilmekte ve stratejik performansa ilişkin daha kapsamlı bir bakış açısı sunmaktadır.

Bu katmanın en önemli özelliklerinden biri, stratejik planlama sürecini doğrusal bir yapıdan çıkararak döngüsel bir yapıya dönüştürmesidir. Elde edilen geri bildirimler, veri katmanına yeniden aktarılmakta ve böylece stratejik planlama süreci sürekli olarak güncellenmektedir. Bu döngüsel yapı, işletmelerin değişen çevre koşullarına hızlı ve etkin bir şekilde uyum sağlamasına olanak tanımaktadır.

Yapay zekâ teknolojileri, geri bildirim süreçlerinin etkinliğini önemli ölçüde artırmaktadır. Gerçek zamanlı veri analizi, işletmelerin performanslarını anlık olarak izleyebilmesine ve olası sapmaları hızlı bir şekilde tespit etmesine olanak tanımaktadır. Bu durum, düzeltici aksiyonların

zamanında alınmasını sağlayarak stratejik hedeflere ulaşma olasılığını artırmaktadır (Davenport & Ronanki, 2018).

Bununla birlikte geri bildirim katmanının etkinliği, veri kalitesi ve analiz kapasitesi ile doğrudan ilişkilidir. Yanlış veya eksik veriler, hatalı değerlendirmelere yol açabilmekte ve stratejik kararların doğruluğunu olumsuz etkileyebilmektedir. Bu nedenle işletmelerin performans ölçüm sistemlerini doğru bir şekilde yapılandırması ve veri yönetimi süreçlerini etkin bir şekilde yürütmesi büyük önem taşımaktadır.

5.6. Modelin Katkısı ve Önemi

Önerilen Yapay Zekâ Destekli Adaptif Stratejik Planlama Modeli (YADASPM), stratejik yönetim literatürüne çeşitli açılardan önemli katkılar sunmaktadır. Bu katkılar, modelin teorik temelleri, bütüncül yaklaşımı ve uygulamaya yönelik sunduğu çerçeve üzerinden değerlendirilebilir.

İlk olarak model, geleneksel stratejik planlama yaklaşımlarına alternatif olarak dinamik ve adaptif bir sistem önermektedir. Geleneksel planlama anlayışı, belirli dönemlerde oluşturulan ve genellikle sabit kalan stratejilere dayanırken, önerilen model stratejik planlama sürecini sürekli güncellenen ve geri bildirimlerle beslenen bir yapı olarak ele almaktadır. Bu yönüyle model, belirsizlik düzeyinin yüksek olduğu iş ortamlarında işletmelerin daha esnek ve hızlı hareket etmesine olanak tanımaktadır.

İkinci olarak model, yapay zekâ teknolojilerinin stratejik yönetim süreçlerine entegrasyonunu sistematik bir çerçevede ele almaktadır. Literatürde yapay zekâ uygulamaları çoğunlukla operasyonel süreçler bağlamında incelenirken, bu model yapay zekânın stratejik karar alma süreçlerindeki rolünü açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu durum, modelin literatürdeki önemli bir boşluğu doldurduğunu göstermektedir.

Üçüncü olarak model, insan ve yapay zekâ etkileşimini merkeze alan hibrit bir karar alma yaklaşımı sunmaktadır. Yapay zekâ sistemleri veri analizi ve tahminleme süreçlerinde önemli avantajlar sağlarken, insan faktörü stratejik vizyon, deneyim ve sezgisel değerlendirmeler açısından kritik bir rol oynamaktadır. Bu yaklaşım, stratejik karar alma süreçlerinde daha dengeli ve etkin sonuçlar elde edilmesine katkı sağlamaktadır (Brynjolfsson & McAfee, 2014).

Modelin bir diğer önemli katkısı, stratejik planlama sürecini veri, analiz, karar, uygulama ve geri bildirim katmanları üzerinden bütüncül bir sistem olarak ele almasıdır. Bu yapı, stratejik yönetim süreçlerinin yalnızca planlama aşamasına değil, aynı zamanda uygulama ve değerlendirme süreçlerine de odaklanmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda model, stratejik yönetim süreçlerinin tüm aşamalarını kapsayan entegre bir çerçeve sunmaktadır.

Bununla birlikte modelin uygulanabilirliği bazı sınırlılıkları da beraberinde getirmektedir. Yapay zekâ tabanlı sistemlerin etkinliği, büyük ölçüde veri kalitesine, teknolojik altyapıya ve örgütsel uyuma bağlıdır. Özellikle veri eksikliği, algoritmik önyargılar ve çalışanların teknolojiye adaptasyon süreci, modelin performansını etkileyebilecek önemli faktörler arasında yer almaktadır. Bu durum, modelin uygulanmasında dikkatli bir planlama ve güçlü bir organizasyonel yapı gerektirdiğini göstermektedir.

Ayrıca modelin etkinliği sektör ve pazar koşullarına göre farklılık gösterebilir. Teknoloji yoğun sektörlerde yapay zekâ uygulamalarının daha hızlı benimsenmesi mümkün iken, geleneksel sektörlerde bu süreç daha yavaş ilerleyebilir. Bu bağlamda modelin bağlamsal faktörler dikkate alınarak uygulanması gerekmektedir.

YADASPM modeli, stratejik yönetim, yapay zekâ ve organizasyonel öğrenme yaklaşımlarını bütünleştirerek literatüre özgün ve kapsamlı bir katkı sunmaktadır. Bu model, işletmelerin belirsizlik ortamında daha etkin stratejik kararlar almasına, süreçlerini sürekli olarak iyileştirmesine ve sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmesine olanak tanıyan önemli bir çerçeve sunmaktadır.

6. Tartışma

Bu çalışmada önerilen Yapay Zeka Destekli Adaptif Stratejik Planlama Modeli (YADASPM), belirsizlik ve hızlı değişimin hâkim olduğu iş ortamında stratejik planlama süreçlerinin daha etkin yönetilmesine yönelik kavramsal bir çerçeve sunmaktadır. Literatürde yer alan dinamik yetenekler yaklaşımı ve veri temelli karar alma sistemleri ile uyumlu olarak model, stratejik yönetimin statik bir planlama süreci olmaktan çıkarak dinamik ve sürekli öğrenmeye dayalı bir yapıya dönüşmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Teece, 2018; McAfee & Brynjolfsson, 2012).

Önerilen modelin en önemli katkılarından biri, stratejik planlama sürecini veri, analiz, karar, uygulama ve geri bildirim olmak üzere bütüncül bir sistem olarak ele almasıdır. Bu yapı, işletmelerin yalnızca planlama aşamasına değil, aynı zamanda uygulama ve değerlendirme süreçlerine de odaklanmasını sağlamaktadır. Özellikle geri bildirim katmanının modele entegre edilmesi, stratejik süreçlerin sürekli güncellenmesini mümkün kılarak organizasyonel öğrenmeyi desteklemektedir (Argyris & Schön, 1978).

Bununla birlikte model, yapay zekâ teknolojilerinin stratejik karar alma süreçlerindeki rolünü açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Analitik katman aracılığıyla büyük veri ve makine öğrenmesi tekniklerinin kullanılması, işletmelerin daha doğru ve hızlı öngörüler geliştirmesine olanak tanımaktadır. Ancak bu süreçlerin tamamen otomatik hale getirilmemesi ve karar katmanında insan faktörünün korunması, modelin önemli bir özelliği olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, Davenport ve Ronanki (2018) tarafından vurgulanan insan-makine iş birliği yaklaşımı ile uyumludur.

Öte yandan modelin uygulanabilirliği bazı sınırlılıklar içermektedir. Yapay zekâ tabanlı sistemlerin etkinliği büyük ölçüde veri kalitesine, teknolojik altyapıya ve örgütsel uyuma bağlıdır. Özellikle veri eksikliği, algoritmik önyargılar ve çalışanların teknolojiye adaptasyon süreci, modelin performansını etkileyebilecek faktörler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda işletmelerin yalnızca teknolojik yatırımlara değil, aynı zamanda insan kaynağı ve kurumsal kültüre de yatırım yapması gerekmektedir.

Ayrıca modelin etkinliği sektör ve pazar koşullarına göre farklılık gösterebilir. Teknoloji yoğun sektörlerde yapay zekâ uygulamalarının daha hızlı benimsenmesi mümkün iken, geleneksel sektörlerde bu dönüşüm süreci daha yavaş ilerleyebilir. Bu durum, modelin bağlamsal olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

YADASPM modeli, stratejik yönetim literatüründe yer alan dinamik yetenekler, veri temelli karar alma ve organizasyonel öğrenme yaklaşımlarını bütünleştirerek özgün bir katkı sunmaktadır. Ancak modelin etkinliğinin ortaya konulabilmesi için gelecekte yapılacak ampirik çalışmalarla test edilmesi gerekmektedir.

7. Sonuç

Bu çalışmada, belirsizlik ve hızlı değişimin belirleyici olduğu günümüz iş ortamında stratejik planlama süreçlerinin yeniden ele alınması gerekliliği ortaya konulmuş ve bu doğrultuda yapay zekâ destekli dinamik bir yaklaşım önerilmiştir. Geleneksel stratejik planlama anlayışının statik yapısının, günümüzün karmaşık ve öngörülemez çevre koşullarında yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu nedenle işletmelerin daha esnek, veri temelli ve adaptif stratejik yönetim yaklaşımlarına yönelmesi kaçınılmaz hale gelmiştir.

Bu kapsamda geliştirilen Yapay Zekâ Destekli Adaptif Stratejik Planlama Modeli (YADASPM), stratejik planlama süreçlerini veri, analiz, karar, uygulama ve geri bildirim katmanları üzerinden bütüncül bir sistem olarak ele almaktadır. Model, yapay zekâ teknolojilerinin sunduğu analiz ve tahminleme kapasitesi ile insan faktörünün sezgisel ve deneyimsel yönünü bir araya getirerek hibrit bir karar alma süreci önermektedir. Bu yönüyle model, yalnızca teknolojik bir çözüm değil, aynı zamanda stratejik yönetim anlayışına yönelik bütüncül bir dönüşüm yaklaşımı sunmaktadır.

Çalışmanın bulguları, yapay zekâ destekli stratejik planlama yaklaşımlarının işletmelere daha hızlı ve doğru karar alma, çevresel değişimlere daha etkin uyum sağlama ve rekabet avantajı elde etme konusunda önemli katkılar sağlayabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte bu süreçlerin etkinliği, yalnızca teknolojik altyapıya değil, aynı zamanda veri kalitesine, örgütsel uyuma ve insan kaynağının yetkinliğine bağlıdır.

Bu çalışmanın en önemli katkılarından biri, yapay zekâ ve stratejik yönetim literatürünü bütünleştirerek özgün bir model önermesidir. Ancak çalışmanın kavramsal bir nitelik taşıması ve ampirik veri içermemesi, önemli bir sınırlılık olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle gelecekte yapılacak araştırmalarda, önerilen modelin farklı sektörlerde ampirik olarak test edilmesi ve uygulanabilirliğinin değerlendirilmesi önerilmektedir.

Sonuç olarak, belirsizlik çağında işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilmesi için statik planlama yaklaşımlarından uzaklaşarak dinamik, veri odaklı ve yapay zekâ destekli stratejik yönetim modellerini benimsemesi gerekmektedir. Bu bağlamda YADASPM modeli, işletmelerin değişen rekabet koşullarında daha güçlü ve dayanıklı bir konum elde etmesine katkı sağlayabilecek önemli bir çerçeve sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Argyris, C., & Schön, D. A. (1978). *Organizational learning: A theory of action perspective*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Brundtland, G. H. (1987). *Our common future: Report of the World Commission on Environment and Development*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies*. New York, NY: W. W. Norton & Company.
- Davenport, T. H., & Ronanki, R. (2018). Artificial intelligence for the real world. *Harvard Business Review*, 96(1), 108–116.
- Dyllick, T., & Hockerts, K. (2002). Beyond the business case for corporate sustainability. *Business Strategy and the Environment*, 11(2), 130–141. <https://doi.org/10.1002/bse.323>
- Eccles, R. G., Ioannou, I., & Serafeim, G. (2014). The impact of corporate sustainability on organizational processes and performance. *Management Science*, 60(11), 2835–2857. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2014.1984>
- Elkington, J. (1997). *Cannibals with forks: The triple bottom line of 21st century business*. Oxford, UK: Capstone Publishing.
- Hart, S. L. (1995). A natural-resource-based view of the firm. *Academy of Management Review*, 20(4), 986–1014. <https://doi.org/10.5465/amr.1995.9512280033>
- McAfee, A., & Brynjolfsson, E. (2012). Big data: The management revolution. *Harvard Business Review*, 90(10), 60–68.
- Nidumolu, R., Prahalad, C. K., & Rangaswami, M. R. (2009). Why sustainability is now the key driver of innovation. *Harvard Business Review*, 87(9), 56–64.
- Porter, M. E. (1980). *Competitive strategy: Techniques for analyzing industries and competitors*. New York, NY: Free Press.
- Porter, M. E. (1985). *Competitive advantage: Creating and sustaining superior performance*. New York, NY: Free Press.
- Porter, M. E. (2008). The five competitive forces that shape strategy. *Harvard Business Review*, 86(1), 78–93.
- Porter, M. E., & Heppelmann, J. E. (2014). How smart, connected products are transforming competition. *Harvard Business Review*, 92(11), 64–88.
- Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2006). Strategy and society: The link between competitive advantage and corporate social responsibility. *Harvard Business Review*, 84(12), 78–92.
- Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2011). Creating shared value. *Harvard Business Review*, 89(1–2), 62–77.

- Teece, D. J. (2018). Business models and dynamic capabilities. *Long Range Planning*, 51(1), 40–49. <https://doi.org/10.1016/j.lrp.2017.06.007>
- Teece, D. J., Pisano, G., & Shuen, A. (1997). Dynamic capabilities and strategic management. *Strategic Management Journal*, 18(7), 509–533.
- Wamba, S. F., Akter, S., Edwards, A., Chopin, G., & Gnanzou, D. (2017). How “big data” can make big impact: Findings from a systematic review and a longitudinal case study. *International Journal of Production Economics*, 165, 234–246.
- Westerman, G., Bonnet, D., & McAfee, A. (2014). *Leading digital: Turning technology into business transformation*. Boston, MA: Harvard Business Review Press.

BÖLÜM 8

KAPIKÖY'DEN BÖLGESEL KALKINMAYA: VAN'DA SINIR TİCARETİNİN DÖNÜŞEN YÜZÜ¹

Celal KIZILDERE², Ömer Can ALTIN³

¹ Bu çalışma Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı'nda Doç Dr. Celal KIZILDERE danışmanlığında Ömer Can Altın tarafından hazırlanan tez çalışmasından türetilmiştir.

² Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Erciş İşletme Fakültesi, İktisat Bölümü, celalkzldere@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9904-0472

³ Van yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi

Sınır bölgeleri, ekonomik coğrafyanın en özgün mekânlarından biridir. Bu bölgelerde ulusal sınır, aynı zamanda iki farklı hukuk sisteminin, iki farklı pazarın, farklı fiyat düzeylerinin, para birimlerinin, tüketim kalıplarının ve lojistik ağlarının temas ettiği bir eşik niteliği taşır. Bu nedenle sınırın ekonomik etkisi yalnızca gümrük vergileri veya dış ticaret hacmi üzerinden değil, sınırın karşı tarafındaki talebin yerel ekonomiye nasıl aktarıldığı üzerinden değerlendirilmelidir. Türkiye'nin doğu sınırlarında sınır ticaretinin bölgesel kalkınma aracı olarak ele alınması da bu bağlamda ortaya çıkmıştır (Büyükkakın, 2017; Güneş et al., 2010).

Van, İran ile uzun süreli ekonomik ve kültürel ilişkileri bulunan bir sınır kentidir. Kapıköy–Razi hattı bu ilişkinin kurumsal ve fiziksel altyapısını oluşturur. Kapıköy Gümrük Müdürlüğü'nün güncel kurumsal tanımına göre kara kapısında yolcu ve araç giriş-çıkışları ile sınır ticareti kapsamındaki kota dâhilinde ithalat ve ihracat işlemleri yürütülmekte; ayrıca demiryolu üzerinden vagon ve yolcu treni işlemleri gerçekleştirilmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023). Böylece aynı sınır noktası, yolcu hareketliliği, ticaret ve lojistiği bir araya getiren çok işlevli bir düğüm haline gelmektedir.

Kaynak çalışmada Kapıköy'ün Van ekonomisindeki etkisi, doğrudan ticaret gelirinin yanı sıra turizm, perakende, konaklama, gastronomi, sağlık ve ulaştırma üzerinden oluşan dolaylı gelir akımlarıyla açıklanmaktadır. Bu yaklaşım, sınır ticaretinin ekonomik etkisini yalnızca gümrük beyannamelerinde görülen parasal değere indirgememektedir. Bunun yerine ziyaretçi harcamalarının yerel tedarik zincirlerine yayılması, işletmelerin yeni personel istihdam etmesi ve kentin hizmet kapasitesinin genişlemesi bir bütün olarak değerlendirilmektedir.

Bununla birlikte, bu tür çalışmalarda iki farklı bilgi düzeyinin açık biçimde ayrılması gerekir. Birinci düzey, Ticaret Bakanlığı, TÜİK ve Van İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü gibi kurumların doğrulanabilir resmî verileridir. İkinci düzey ise özgün kaynak çalışmanın saha gözlemleri, yazar derlemeleri ve tahminleridir.

2. Araştırmanın Kapsamı, Veri Kaynakları ve Yöntemsel Sınırlılıklar

Birinci veri grubu özgün çalışmanın kullandığı TÜİK, gümrük, Van Ticaret ve Sanayi Odası ve saha gözlemlerine dayalı materyaldir. İkinci grup, bu bölüm hazırlanırken doğrulanan resmî çevrimiçi kaynaklardır. Ticaret Bakanlığının Kapıköy Gümrük Kapısı sayfası tesisin modernizasyonuna ilişkin fiziksel bilgileri; Kapıköy Gümrük Müdürlüğü sayfası kurumun işlevlerini; TÜİK'in il bazında GSYH ve turizm istatistikleri ise Van'ın genel ekonomik ve turistik bağlamını doğrulamaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021, 2023; TÜİK, 2025a, 2025b).

Üçüncü grup akademik literatürdür. Büyükkakın (2017) sınır ticaretini bölgesel kalkınma bağlamında ele alırken, Güneş ve arkadaşları (2010) Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki sınır

ticaretinin gelişimini engelleyen faktörlere odaklanmaktadır. Daha yeni çalışmalar ise sınır illerinde ticaret, ihracat ve yerel kalkınma arasındaki ilişkinin tek yönlü olmadığını göstermektedir. Şaşmaz (2025), 14 sınır ili için panel veri analizi kullanarak komşu ülkelere yapılan sınır ticareti ve ihracatın kişi başına GSYH ile ilişkisini tartışmış; katma değerli üretim ve daha geniş ticaret ağlarının önemine dikkat çekmiştir.

Yöntemsel olarak en önemli sınırlılık, özgün çalışmada bazı nicel göstergelerin hesaplama yöntemi, örneklem büyüklüğü veya ham veri setinin ayrıntılı biçimde verilmemesidir. Örneğin yaklaşık 2,8'lik çarpan etkisi, 12% GSYH daralması veya 18% toparlanma gibi değerler kaynak çalışmanın iddiaları olarak korunmakta; ancak bu bölümde bağımsız olarak doğrulanmış ekonometrik sonuçlar şeklinde sunulmamaktadır.

Tablo 1. Veri kaynaklarının epistemik statüsü ve hakem değerlendirmesi açısından kullanımı

Veri/iddia türü	Bu bölümdeki statü	Hakemlik açısından işlem
Ticaret Bakanlığı Kapıköy tesis bilgileri	Doğrulanmış resmî veri	APA 7 kaynak gösterimi
Van turizm konaklama verileri	Doğrulanmış resmî veri	Kent düzeyi bağlam verisi
Van kişi başına GSYH	Doğrulanmış resmî veri	2024 güncel seri kullanıldı
2,8 çarpan etkisi	Özgün çalışmanın hesabı	Bağımsız doğrulama gerektirir
İranlı ziyaretçi günlük harcaması	Özgün çalışmanın tahmini	Tahmin olarak işaretlendi
İstihdam artış yüzdeleri	Özgün çalışma projeksiyonu	Resmî mikro veriyle doğrulanmalı
2025 dış ticaret projeksiyonları	Özgün çalışma tahmini	Gerçekleşmiş veriyle karıştırılmadı

3. Sınır Ticareti ve Bölgesel Kalkınma: Kavramsal Çerçeve

Sınır ticareti, komşu ülkelerin sınır bölgelerinde yaşayan ekonomik aktörlerin coğrafi yakınlık avantajından yararlanarak gerçekleştirdikleri özel nitelikli dış ticaret faaliyetidir. Türkiye’de bu uygulamanın temel gerekçelerinden biri, ülkenin doğu ve güneydoğu sınır bölgelerindeki gelişmişlik farklarını azaltmak ve yerel ekonomileri canlandırmaktır (Büyükakın, 2017; Güneş et al., 2010). Bu yönüyle sınır ticareti, klasik dış ticaret politikasından farklı olarak belirli bir mekâna ve yerel aktörlere odaklanan bölgesel politika aracı niteliği taşır.

Bölgesel kalkınma açısından sınır ticaretinin üç temel mekanizması vardır. Birincisi, sınırın karşı tarafındaki talebin yerel işletmelere aktarılmasıdır. İkincisi, ticaretin ihtiyaç duyduğu lojistik, depolama, finans, konaklama ve danışmanlık hizmetlerinin gelişmesidir. Üçüncüsü ise ticaretten elde

edilen gelirlerin yerel yatırımlara dönüşmesidir. İlk iki mekanizma kısa vadeli büyümeyi açıklarken üçüncü mekanizma kalıcı kalkınmanın koşulunu oluşturur.

Bu ayırım Kapıköy açısından önemlidir. İran'dan gelen ziyaretçinin Van'da yaptığı alışveriş doğrudan yerel satış yaratır; otelde konaklaması hizmet geliri doğurur; restoran harcaması gıda ve istihdam zincirini hareketlendirir; ulaşım harcaması ise taşımacılık sektörünü besler. Fakat uzun dönemli kalkınma açısından kritik soru, bu gelirin ne kadarının Van'da yeni makine, işletme, eğitim, teknoloji veya üretim yatırımı olarak yeniden kullanıldığıdır.

Güncel literatür, sınır ticaretinin her durumda bölgesel kalkınmayı otomatik olarak artırmadığını göstermektedir. Şaşmaz'ın (2025) 14 sınır ili üzerine panel veri analizi, sınır ticareti ve ihracatın kişi başına GSYH ile ilişkisine daha ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğini; toplam ticaretin genişletilmesi, işgücünün niteliğinin artırılması ve katma değerli üretimin desteklenmesi gerektiğini göstermektedir. Bu sonuç, Kapıköy için de temel bir politika çıkarımıdır: sınır ticareti nihai hedef değil, daha geniş bir üretim ve hizmet ekosistemine geçiş aracı olmalıdır.

4. Türkiye’de Sınır Ticaretinin Kurumsal Gelişimi

Türkiye’de sınır ticaretinin kurumsal gelişimi, bölgesel kalkınma ve dış ticaret politikalarının kesişiminde şekillenmiştir. Literatürde uygulamanın 1970’li yılların sonlarından itibaren bölgesel kalkınma amacıyla yaygınlaştığı belirtilmektedir (Güneş et al., 2010; Yergin, 2001). Zaman içerisinde kota, belge, menşe, gümrük ve denetim süreçleri farklı mevzuat düzenlemeleriyle yeniden yapılandırılmıştır.

Kapıköy’ün kurumsal konumunu anlamak için yalnızca sınır ticareti rejimine değil, genel gümrük modernizasyonuna da bakmak gerekir. Ticaret Bakanlığının resmî sayfasına göre Kapıköy 2019 yılında Tek Durakta Kontrol sistemine uygun biçimde Yap-İşlet-Devret modeli kapsamında modernize edilmiştir. Gümrük sahasının yaklaşık 18 dönümden 70 dönüme çıkarılması ve altı peronlu tesisin kurulması, fiziksel kapasitenin önemli ölçüde genişlediğini göstermektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021).

Kapıköy Gümrük Müdürlüğü’nün kurumsal tanımı da kapının çok işlevli niteliğini doğrulamaktadır. Kara kapısında yolcu ve araç işlemleri ile sınır ticareti kapsamında kota dâhilindeki ithalat ve ihracat işlemleri yürütülürken, demiryolu biriminde vagon ve yolcu treni işlemleri gerçekleştirilmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023). Bu yapı, sınır ticaretinin karayolu yolcu hareketliliğiyle sınırlı olmadığını; demiryolu lojistiğinin de stratejik bir bileşen olduğunu göstermektedir.

5. Van–Kapıköy Hattının Coğrafi ve Ekonomik Konumu

Van'ın İran sınırındaki konumu, kenti Türkiye'nin doğu-batı ve Türkiye-İran eksenlerindeki ticaret ağlarının kesişme alanlarından biri haline getirmektedir. Kapıköy–Razi hattı, İran'ın batısındaki yerleşimlere erişim açısından görece kısa mesafeli bir bağlantı sunar. Bununla birlikte coğrafi yakınlık tek başına ticari avantaj yaratmaz; sınırın iki tarafındaki ulaşım altyapısının, gümrük kapasitesinin ve finansal kanalların birlikte çalışması gerekir.

2024 yılında Ticaret Bakanlığı, Razi Sınır Kapısı'nda ulaştırma yol çalışmalarının tamamlanması halinde Kapıköy hattının transit ve tır ticaretine açılabileceğini açıklamıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2024). Bu açıklama, Kapıköy'ün mevcut yolcu ve küçük araç hareketliliğinin ötesinde daha geniş bir yük taşımacılığı potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Van için stratejik hedef, yalnızca ziyaretçi sayısını artırmak değil, lojistik zincirin toplam verimliliğini yükseltmek olmalıdır.

Kapıköy'ün demiryolu bağlantısı ayrıca önemlidir. COVID-19 döneminde Ticaret Bakanlığı, İran'a açılan Kapıköy Demiryolu Gümrük Kapısı'nda vagonlar üzerinden insan teması olmaksızın ticaretin sürdürülebildiğini açıklamıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020). Bu deneyim, demiryolunun yalnızca maliyet avantajı değil, aynı zamanda kriz dayanıklılığı sağlayan bir ulaştırma modu olduğunu göstermiştir.

6. Kapıköy Modernizasyonu: Fiziksel Altyapıdan Ekonomik Platforma

Kapıköy modernizasyonu, Van'ın sınır ekonomisinin kurumsal kapasitesinde bir eşik oluşturmaktadır. Ticaret Bakanlığına göre tesis yaklaşık 18 dönümden 70 dönüme çıkarılmış, yaklaşık 14 bin metrekare kapalı alan oluşturulmuş ve üç giriş–üç çıkış olmak üzere toplam altı muayene peronu inşa edilmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019, 2021). Modernizasyonun amacı, yolcu ve araç işlemlerinin daha hızlı ve etkin biçimde yürütülmesidir.

Modernizasyonun kalkınma açısından anlamı, işlem kapasitesinin artmasından daha geniştir. Gümrükte bekleme süresinin azalması, ziyaretçinin Van'da geçireceği zamanın artmasına; lojistikte işlem süresinin kısılması ise taşıma maliyetlerinin düşmesine katkı sağlayabilir. Dolayısıyla sınır kapısındaki teknik iyileştirme, şehir merkezindeki otel, restoran ve mağazalara kadar uzanan ekonomik sonuçlar üretebilir.

Bununla birlikte altyapı yatırımlarının ekonomik etkisi tamamlayıcı yatırımlar olmaksızın sınırlı kalabilir. İran tarafındaki yol ve gümrük kapasitesi, Van Gölü geçişi, demiryolu bağlantıları, antrepolar ve şehir içi lojistik altyapı aynı sistemin parçalarıdır. Bu nedenle Kapıköy için performans göstergesi

yalnızca kapıdan geçen kişi veya araç sayısı değil, bir yükün veya yolcunun sınırdan geçişten nihai tüketim ya da teslimata kadar geçen toplam süresi olmalıdır.

Tablo 2. Kapıköy Gümrük Kapısının doğrulanmış kurumsal ve fiziksel özellikleri

Gösterge	Doğrulanmış bilgi	Kaynak
Modernizasyon	2019 yılında yeni sahada hizmet; Tek Durakta Kontrol	T.C. Ticaret Bakanlığı (2021)
Saha alanı	Yaklaşık 18 dönümden 70 dönüme	T.C. Ticaret Bakanlığı (2021)
Muayene peronları	Toplam 6 (3 giriş, 3 çıkış)	T.C. Ticaret Bakanlığı (2019)
Kapalı alan	Yaklaşık 14.000 m ²	T.C. Ticaret Bakanlığı (2019)
Kara kapısı işlevi	Yolcu/araç ve kota kapsamındaki ithalat-ihracat	T.C. Ticaret Bakanlığı (2023)
Demiryolu işlevi	Vagon ve yolcu treni gümrük işlemleri	T.C. Ticaret Bakanlığı (2023)

7. Van Ekonomisinde Çarpan Mekanizması ve Sektörel Yayılma

Kaynak çalışmanın merkezî iddialarından biri, Kapıköy kaynaklı ekonomik hareketliliğin Van’da yaklaşık 2,8 katlık bir çarpan etkisi yaratmasıdır. Bu iddia, sınır ticareti ve ziyaretçi harcamalarının doğrudan etkisinin yanı sıra tedarik zinciri ve çalışan harcamaları üzerinden oluşan dolaylı etkileri ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Ancak bu katsayının örneklem, harcama sızıntısı, ithal girdi oranı ve gelir dağılımı gibi değişkenlerle nasıl hesaplandığı ayrıntılı biçimde raporlanmadığından, burada “kaynak çalışmanın tahmini” olarak sunulmaktadır.

Çarpan mekanizmasının mantığı yine de analitik olarak önemlidir. İranlı bir ziyaretçinin Van’daki otel harcaması otelin gelirini artırır; otel bu gelirin bir kısmını ücret, gıda, temizlik, enerji ve diğer girdilere aktarır; çalışanlar ve tedarikçiler ise gelirlerinin bir kısmını kentte yeniden harcar. Benzer süreç perakende, ulaşım ve gastronomi sektörlerinde gerçekleşir. Yerel tedarik payı arttıkça ilk harcamanın yerel ekonomide kalma oranı yükselir.

Bu nedenle sınır ticaretinin çarpan etkisini artırmanın yolu yalnızca daha fazla ziyaretçi çekmek değildir. Otellerin yerel gıda üreticilerinden satın alma oranını artırmak, restoranların yerel tedarik zincirlerini güçlendirmek, perakendede Van’da üretilen ürünlerin payını yükseltmek ve lojistik hizmetleri yerel firmalara bağlamak çarpanı yapısal olarak büyütebilir.

Tablo 3. Kapıköy kaynaklı talebin sektörlere yayılma mekanizması

Sektör	Sınır talebinin mekanizması	Kalkınma açısından kritik politika
Konaklama	Geceleme ve hizmet harcaması	Yerel tedarik ve kalite standardı
Gastronomi	Yeme-içme talebi	Yerel gıda zinciri
Perakende	Alışveriş talebi	Yerel ürün ve marka geliştirme
Ulaştırma	Şehirlerarası/şehir içi hareketlilik	Lojistik entegrasyonu
Sağlık	Nitelikli hizmet talebi	Uluslararası hasta altyapısı
Lojistik	Yük ve depolama talebi	Demiryolu–antrepo–OSB bağlantısı

8. Turizm, Perakende ve “Yerinde Hizmet İhracatı”

Sınır ticaretinin Van açısından özgün boyutu, mal ticareti ile turizmin iç içe geçmesidir. İran’dan gelen ziyaretçi Van’da yalnızca bir ürün satın almamakta; konaklama, restoran, ulaşım, eğlence ve zaman zaman sağlık hizmetlerinden yararlanmaktadır. Bu nedenle sınırdan gelen ziyaretçi harcaması, hizmet ihracatının mekânsal olarak kent içinde gerçekleştiği bir model yaratmaktadır.

Van İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü’nün yayımladığı verilere göre Van’da geceleleyen toplam turist sayısı 2022’de 1.125.390, 2023’te 692.781 ve 2024’te 718.827 olarak gerçekleşmiştir. 2024’te yabancı geceleleyen turist sayısı 346.599, yerli turist sayısı 372.228’dir (Van İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2026). Bu veriler Kapıköy’e özgü değildir; ancak kentin turizm altyapısının sınır ötesi ziyaretçi hareketliliği için geniş bir ekonomik zemin sunduğunu göstermektedir.

Türkiye genelinde 2024 yılında turizm geliri 61,1 milyar ABD dolarına ulaşmış, ziyaretçi sayısı 62,2 milyonu aşmıştır. TÜİK ayrıca 2024 yılında gecelik ortalama harcamanın 97 dolar olduğunu bildirmektedir (TÜİK, 2025b). Bu ulusal ortalamalar Van’daki İranlı ziyaretçilerin harcama yapısını doğrudan temsil etmez; ancak kaynak çalışmada yer alan 240–450 dolarlık günlük harcama tahmininin bağimsız doğrulama gerektirdiğini göstermek açısından önemlidir.

Perakende açısından Van’ın avantajı, İranlı tüketicilerin özellikle tekstil, giyim, gıda ve çeşitli tüketim mallarına yönelik talebidir. Kaynak çalışmada Nevruz döneminin özel önemi vurgulanmaktadır. Bu dönemsel yoğunluk, şehirde alışveriş merkezleri, mağazalar, restoranlar ve konaklama işletmeleri için yüksek sezon yaratmaktadır. Ancak tek pazara ve belirli dönemlere bağımlılık, işletmelerin gelirlerinde oynaklık oluşturabileceğinden, kentin turizm ürününün yıl geneline yayılması gerekir.

Tablo 4. Van ili geceleyen turist sayıları, 2020–2024 (Van İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü)

Yıl	Van'da geceleyen yabancı	Van'da geceleyen yerli	Toplam
2020	39.936	391.256	431.192
2021	86.046	638.652	724.698
2022	616.775	508.615	1.125.390
2023	377.265	315.516	692.781
2024	346.599	372.228	718.827

9. Sağlık ve Eğitim Turizmi: Daha Yüksek Katma Değerli Sınır Ekonomisi

Sınır ekonomisinin daha yüksek katma değerli aşaması, ziyaretçilerin yalnızca perakende ürün satın alması değil, bilgi ve uzmanlık yoğun hizmetlerden yararlanmasıdır. Sağlık turizmi bu açıdan önemlidir. Bir sağlık ziyaretçisinin harcaması hastane veya hekim hizmetiyle sınırlı kalmayıp konaklama, ulaşım ve refakatçi harcamaları üzerinden genişleyebilir.

TÜİK'in turizm istatistiklerinde sağlık turizmi araştırmasının hesaplamalara entegre edildiği ve sağlık harcamalarının belirli veri kaynaklarıyla izlenmeye başlandığı görülmektedir (TÜİK, 2025b). Bu durum, sağlık turizminin turizm ekonomisinin ölçülebilir bir bileşeni haline geldiğini göstermektedir. Van özelinde ise sağlık turizminin Kapıköy kaynaklı ziyaretçi akışından ne ölçüde pay aldığı ayrıca ölçülmelidir.

Eğitim turizmi ve uluslararası öğrenci hareketliliği de benzer biçimde daha uzun süreli ekonomik ilişki yaratabilir. Öğrencilerin konaklama, ulaşım, gıda ve kültürel harcamaları kent ekonomisine düzenli talep sağlar. Daha önemlisi, üniversite üzerinden oluşan uluslararası ağlar gelecekte ticari ve akademik bağlantılara dönüşebilir. Bu nedenle sınır ticareti politikası yalnızca gümrük ve perakende kurumlarının değil, üniversitelerin de dâhil olduğu bir bölgesel kalkınma politikası olarak tasarlanmalıdır.

10. İstihdam, Girişimcilik ve Beşerî Sermaye

Sınır ticaretinin istihdam etkisi doğrudan ve dolaylı kanallar üzerinden ortaya çıkar. Doğrudan kanalda gümrük, lojistik, depolama, gümrük müşavirliği ve dış ticaret operasyonlarında istihdam oluşur. Dolaylı kanalda ise otel, restoran, mağaza, ulaşım, temizlik, güvenlik, tercüme ve sağlık hizmetleri büyür. Kaynak çalışma özellikle Farsça bilen satış personeli, dış ticaret mevzuatına hâkim çalışanlar ve lojistik personelinin yeni meslek profilleri olarak ortaya çıktığını vurgulamaktadır.

Bu dönüşüm, Van'ın beşerî sermaye yapısında niteliksel bir değişim yaratma potansiyeline sahiptir. Geleneksel tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yanında yabancı dil, dijital pazarlama, e-ticaret, gümrük mevzuatı ve lojistik planlama gibi beceriler ekonomik değer kazanmaktadır. Ancak bu dönüşümün kalıcı olması için eğitim sistemi ile işgücü piyasasının daha güçlü biçimde eşleştirilmesi gerekir.

Girişimcilik açısından sınır ticaretinin en önemli potansiyeli, küçük ölçekli ticaret yapan aktörlerin kurumsallaşmasıdır. Belge, muhasebe, stok yönetimi, dijital satış, marka geliştirme ve finansal risk yönetimi becerileri geliştikçe sınır ticareti aile işletmelerinin ölçek büyütmesine yardımcı olabilir. Bununla birlikte bu süreçte kayıt dışılığın önlenmesi ve küçük işletmelerin finansmana erişiminin kolaylaştırılması belirleyicidir.

Tablo 5. Sınır ekonomisinin gerektirdiği beşerî sermaye alanları

Gelişen beceri	Ekonomik karşılığı	Politika önerisi
Farsça/İngilizce	Müşteri hizmetleri ve ticaret	Mesleki dil programları
Dış ticaret mevzuatı	Gümrük işlemleri	Sertifika programları
Dijital pazarlama	İran ve bölge pazarlarına erişim	E-ihracat destekleri
Lojistik yönetimi	Taşıma/depolama verimliliği	MYO-sektör işbirliği
Finansal risk yönetimi	Kur ve tahsilat riskinin azaltılması	KOBİ finans eğitimleri

11. Dış Ticaret, Yerel Üretim ve Lojistik Entegrasyonu

Sınır ticaretinin uzun dönemli kalkınma etkisi, ticaretin yerel üretimle kurduğu bağlantıya bağlıdır. Eğer sınırdan gelen talep yalnızca ithal nihai tüketim mallarının satışına dayanıyorsa, yerel katma değer sınırlı kalabilir. Buna karşılık ithal edilen girdilerin Van'da işlenmesi, paketlenmesi, markalanması ve yeniden ihraç edilmesi daha yüksek katma değer yaratır.

Kaynak çalışmanın Van Organize Sanayi Bölgesi ile sınır ticareti arasında kurduğu bağlantı bu açıdan önemlidir. İran'dan daha düşük maliyetle temin edilebilecek bazı ara malların Van'daki işletmeler tarafından işlenmesi, sınır ticaretini sanayi politikasıyla birleştirebilir. Bu yaklaşımın başarı ölçütü ithalat hacmi değil, ithal girdinin yerel üretimde yarattığı ek katma değerdir.

Lojistik açıdan Kapıköy'ün demiryolu bağlantısı önemli bir rekabet avantajıdır. 2024 yılında Ticaret Bakanlığı, Razi tarafındaki ulaştırma altyapısının tamamlanması halinde transit ve tır ticaretine ilişkin potansiyelin artabileceğini belirtmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2024). Bu nedenle Van'ın

lojistik vizyonu yalnızca sınır kapısına değil, OSB, antrepo, demiryolu, Van Gölü geçişi ve batıdaki dağıtım merkezleri arasındaki bütünleşmeye dayanmalıdır.

Şaşmaz'ın (2025) sınır illeri üzerine çalışması da komşu ülkelere yönelik ticaretin tek başına yeterli olmadığını, toplam ticaretin genişletilmesi ve katma değerli üretimin artırılmasının önemini ortaya koymaktadır. Bu bulgu Van için pazar çeşitlendirmesi ve üretim entegrasyonu gerekliliğini desteklemektedir.

12. Sosyal Refah, Kentsel Dönüşüm ve Yaşam Kalitesi

Bölgesel kalkınmanın nihai amacı ekonomik faaliyet hacmini büyütmekten ibaret değildir. Gelirin hanelere ulaşması, istihdam kalitesinin yükselmesi, kentsel hizmetlerin gelişmesi ve beşerî sermayenin güçlenmesi gerekir. Sınır ticareti, bu hedeflere ulaşmak için güçlü bir talep kaynağı yaratabilir; ancak gelir dağılımı ve mekânsal adalet mekanizmaları kurulmadığında büyümenin faydaları eşit dağılmayabilir.

Kapıköy kaynaklı ziyaretçi hareketliliği, özellikle kent merkezindeki ticari ve hizmet altyapısının gelişmesine katkı sağlayabilir. Otel, restoran, mağaza ve ulaşım yatırımları ziyaretçilerin yanı sıra yerel halkın da kullanımına açıktır. Bu nedenle sınır ekonomisi belirli koşullarda kentsel yaşam kalitesinde dolaylı iyileşmeler yaratabilir.

Öte yandan ticari alan değerlerindeki artış, küçük işletmelerin kira maliyetlerini yükseltebilir; yoğun ziyaretçi dönemleri ulaşım ve kamusal alanlar üzerinde baskı yaratabilir. Bu nedenle sınır turizminin planlanması, yalnızca ziyaretçi sayısının artırılmasına değil, ziyaretçi yoğunluğunun kentin taşıma kapasitesiyle uyumlu biçimde yönetilmesine dayanmalıdır.

13. Kırılganlıklar: İran Pazarına Bağımlılık, Kur Riski ve Jeopolitik Şoklar

Sınır ticaretinin en önemli paradoksu, sınır ötesi açıklığın aynı zamanda dışsal şoklara açıklık yaratmasıdır. Van ekonomisi İran pazarına daha fazla bağlandıkça, İran'daki kur hareketleri, tüketici talebi, yaptırımlar, finansal kanallar ve siyasi gelişmeler yerel işletmelerin performansını daha fazla etkiler.

Güncel akademik literatür de döviz kuru oynaklığının sınır ticareti üzerindeki etkisini göstermektedir. Berberoğlu ve arkadaşlarının (2025) Artvin örneğinde yaptıkları çalışma, kur dalgalanmalarının satış hacmi ve kârlılığı azaltabildiğini, maliyetleri ve borçlanma ihtiyacını artırdığını göstermektedir. Van–İran hattında para birimi ve kur ilişkisi farklı olsa da mekanizma açısından benzer bir risk çerçevesi söz konusudur.

2026 yılında Ticaret Bakanlığı, İran'daki savaş ve ateşkes gelişmelerinin Kapıköy'de ticari yük ve yolcu trafiğini etkileyebileceğini açıkça belirtmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2026). Bu güncel gelişme, sınır ekonomisinin jeopolitik koşullara ne kadar duyarlı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Kapıköy stratejisi, kriz dönemlerinde alternatif güzergâh, stok, ödeme ve pazar planlarına sahip olmalıdır.

Kırılganlığı azaltmanın yolu sınır ticaretini küçültmek değil, onu çeşitlendirilmiş bir ekonomik sistemin parçası haline getirmektir. İran pazarı korunurken Irak, Orta Asya ve Türkiye'nin batı pazarlarıyla bağlantılar güçlendirilmeli; yerel üretim ve lojistik hizmetler geliştirilmelidir.

Tablo 6. Kapıköy merkezli ekonomik modelin başlıca riskleri ve politika yanıtları

Risk	Van ekonomisindeki olası etki	Azaltma aracı
Kur oynaklığı	Talep ve kârlılık değişimi	Finansal risk yönetimi
Jeopolitik gerilim	Sınır hareketliliğinin azalması	Pazar/güzergâh çeşitlendirme
Ödeme kanalları	Tahsilat ve kayıt dışılık riski	Yasal finansal altyapı
Lojistik darboğaz	Maliyet ve teslim süresi artışı	Demiryolu/antrepo yatırımı
Sektörel yoğunlaşma	Hizmet talebine aşırı bağımlılık	Üretim ve ihracat çeşitlendirmesi

14. Politika Önerileri: Kapıköy'den Bölgesel Lojistik ve Üretim Merkezine

Birinci politika alanı gümrük süreçlerinin dijitalleşmesidir. Belgelerin elektronikleştirilmesi, kurumlar arası veri paylaşımı ve risk analizinin güçlendirilmesi işlem süresini azaltabilir. Bu öneri, Ticaret Bakanlığının daha önce açıkladığı dijital gümrük ve kâğıtsız gümrük hedefleriyle uyumludur (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

İkinci alan, demiryolu ve karayolunun birlikte planlanmasıdır. Kapıköy'ün mevcut çok modlu niteliği, Van'ın yalnızca sınır ticareti yapan değil, yükün depolandığı, işlendiği ve yeniden dağıtıldığı bir lojistik merkez olmasını mümkün kılabilir. Bunun için Van Gölü geçişindeki kapasite, demiryolu altyapısı ve OSB bağlantısı birlikte ele alınmalıdır.

Üçüncü alan, yerel üretim entegrasyonudur. Sınır ticaretinden elde edilen sermayenin OSB yatırımlarına yönlendirilmesi için finansal teşvikler, yatırım danışmanlığı ve kümelenme politikaları oluşturulabilir. Özellikle gıda işleme, tekstil, ambalaj, plastik, yapı malzemeleri ve lojistik hizmetleri gibi alanlarda sınır ticareti ile üretim arasında bağ kurulabilir.

Dördüncü alan, turizm ürününün çeşitlendirilmesidir. İranlı ziyaretçiler önemli bir pazar olmaya devam ederken Van’ın doğa, kültür, gastronomi, sağlık ve eğitim turizmi ürünleri farklı pazarlar için de geliştirilmelidir. Böylece İran kaynaklı talepteki düşüşlerin kent ekonomisine etkisi azaltılabilir.

Beşinci alan, veri yönetiştir. Kapıköy için aylık ve yıllık olarak ziyaretçi sayısı, ziyaretçinin milliyeti, konaklama süresi, kişi başı harcama, sektör bazlı ciro, istihdam, gümrükleme süresi ve taşımacılık maliyeti gibi göstergelerin birlikte izlenmesi gerekir. Böyle bir “Kapıköy Ekonomik Etki Paneli” politika değerlendirmesini güçlendirebilir.

Tablo 7. Kapıköy için performans odaklı politika matrisi

Hedef	Politika aracı	Ölçülebilir gösterge
Hızlı gümrük	Dijital belge ve risk analizi	Ortalama işlem süresi
Lojistik merkez	Demiryolu–antrepo–OSB bağlantısı	Tonaj ve teslim süresi
Turizm çeşitliliği	Yeni pazar ve ürünler	Geceleme ve kişi başı harcama
Üretim entegrasyonu	OSB yatırım programı	Yerel katma değer
İstihdam kalitesi	Dil/lojistik/dış ticaret eğitimi	Nitelikli istihdam payı
Dayanıklılık	Pazar ve ödeme çeşitlendirmesi	Tek ülke pazar payı

15. Tartışma: Kapıköy Bir Sınır Kapısı mı, Kalkınma Platformu mu?

Kapıköy’ün ekonomik rolünü yalnızca “gümrük kapısı” olarak tanımlamak, Van’daki etkisinin önemli bir bölümünü gözden geçirir. Resmî kurumsal tanım dahi kara yolu, demiryolu, yolcu, araç ve sınır ticareti işlemlerini aynı yapı içinde göstermektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023). Ekonomik açıdan ise kapının etkisi, şehir merkezindeki perakende ve konaklamadan OSB’deki üretime kadar uzanan bir değer zincirinde ortaya çıkmaktadır.

Bu nedenle “kalkınma platformu” yaklaşımı daha açıklayıcıdır. Platform, farklı aktörlerin aynı ekonomik süreç içinde birbirine bağlandığı bir yapıyı ifade eder. Gümrük idaresi sınır geçişini yönetir; özel sektör ticaret ve hizmetleri üretir; üniversite beşerî sermaye sağlar; meslek kuruluşları işletmeler arasında koordinasyon kurar; yerel yönetimler ise kentsel altyapıyı destekler. Bu aktörler arasındaki bağlantı güçlendikçe sınır ticaretinin yerel çarpanı artabilir.

Ancak bu yaklaşım, sınır ticaretinin her zaman kalkınma yaratacağı varsayımına dönüştürülmemelidir. Şaşmaz’ın (2025) çalışması, sınır illerinde ticaret ve kalkınma ilişkilerinin daha karmaşık olduğunu göstermektedir. Benzer biçimde Büyüakın (2017), sınır ticaretinin avantajlarının yanı sıra olumsuz yönlerini de tartışmaktadır. Bu nedenle Kapıköy için en gerçekçi yaklaşım, sınır

ticaretini bir kalkınma “katalizörü” olarak görmek; nihai kalkınma hedefini ise üretim, beşerî sermaye ve çeşitlendirilmiş ihracat kapasitesi olarak belirlemektir.

16. Sonuç

Kapıköy Sınır Kapısı, Van’ın İran ile ekonomik ilişkilerinin fiziksel ve kurumsal merkezidir. 2019’da tamamlanan modernizasyon, gümrük sahasının kapasitesini ve işlem altyapısını önemli ölçüde genişletmiştir. Resmî kaynaklar, 18 dönümlük eski sahanın yaklaşık 70 dönüme çıkarıldığını ve altı peronlu yeni tesisin kurulduğunu doğrulamaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021). Kapıköy Gümrük Müdürlüğü ise kapının yolcu, araç, sınır ticareti ve demiryolu işlemlerini birlikte yürüttüğünü belirtmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023).

Van’ın turizm göstergeleri de sınır ötesi talebin kent ekonomisi açısından önemini destekleyen bir bağlam sunmaktadır. 2024 yılında Van’da 718.827 geceleyen turist kaydedilmiştir (Van İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2026). Bu rakam Kapıköy kaynaklı ziyaretçilerin sayısı değildir; ancak kentin turizm altyapısının büyük ölçekli ziyaretçi akışlarını karşılayabilecek bir ekonomik sektör oluşturduğunu göstermektedir.

Özgün kaynak çalışmanın ortaya koyduğu yaklaşık 2,8’lik çarpan etkisi, sınır ticaretinin Van ekonomisinde doğrudan ticaret hacminden daha geniş bir etki yaratabileceği yönünde güçlü bir hipotez sunmaktadır. Bununla birlikte bu katsayının bağımsız bir ekonometrik çalışma ile doğrulanması gerekir. Aynı şekilde İranlı ziyaretçilerin günlük harcama tahminleri, istihdam projeksiyonları ve bazı dış ticaret tahminleri, yayınevi baskısında açıkça “kaynak çalışma tahmini” olarak etiketlenmelidir.

Uzun dönemli kalkınma açısından temel mesele, sınır ticaretinden elde edilen gelirin ne kadarının Van’da kalıcı üretken sermayeye dönüştürüldüğüdür. Perakende ve turizm sektörlerinin büyümesi önemlidir; ancak sürdürülebilir bölgesel kalkınma için bu gelirlerin lojistik, sanayi, eğitim, sağlık, teknoloji ve girişimcilik kapasitesine aktarılması gerekir.

Sonuç olarak Van için stratejik hedef, İran pazarına bağımlı bir sınır ekonomisi değil; İran pazarını kullanan, fakat daha geniş bölgesel pazarlara erişen, yüksek katma değerli hizmet ve ürün üreten bir ekonomik yapı olmalıdır. Kapıköy bu dönüşümün başlangıç noktasıdır. Kalıcı başarı ise sınır kapısının kent ekonomisiyle ve kent ekonomisinin üretim sistemiyle ne ölçüde bütünleştiğine bağlıdır.

KAYNAKÇA

- Berberoğlu, M., Şimşek, O., Adalı, Z., & Şakı, M. (2025). Döviz kuru dalgalanmalarının sınır ticaretine ve bölgesel kalkınmaya etkisi: Artvin örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(4), 1118–1137. <https://doi.org/10.25287/ohuiibf.1811113>
- Büyükakın, F. (2017). 2000’li yıllarda bölgesel kalkınmada sınır ticaretinin önemi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 72–98. <https://doi.org/10.11611/yead.373450>
- Güneş, R., Durmuş, A. F., & Ceyhan, M. F. (2010). Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki sınır ticareti: Sınır ticaretinin gelişimini engelleyen faktörler ve çözüm önerileri. *İnönü Üniversitesi Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 1, 1–22.
- Şaşmaz, A. B. (2025). Trade, exports and local development in Turkey’s border cities: A panel data approach. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 28(1), 42–59. <https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.1584020>
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2019). Kapıköy Gümrük Kapısı açıldı.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020). Bakan Pekcan temassız ticaretle tır ve vagon geçişlerini açıkladı.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2021). Kapıköy Gümrük Kapısı.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2023). Kapıköy Gümrük Müdürlüğü.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2024). Bakan Bolat, Türkiye-İran İş Forumu’nda konuştu.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2026). Ticaret Bakanı Ömer Bolat, Kapıköy Gümrük Kapısı’nda incelemelerde bulundu.
- TÜİK. (2025a). İl bazında Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, 2024. Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK. (2025b). Turizm istatistikleri, IV. çeyrek: Ekim-Aralık ve yıllık, 2024. Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK. (2025c). Dış ticaret istatistikleri, Aralık 2024. Türkiye İstatistik Kurumu.
- Van İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2026). Turist giriş/çıkış verileri: Van ili 2020–2025 yılları arası geceleleyen turist sayısı.